

p-ISSN 0033-202X
e-ISSN 2545-2487

STOWARZYSZENIE BIBLIOTEKARZY POLSKICH

WYDZIAŁ DZIENNIKARSTWA, INFORMACJI I BIBLIOLOGII
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

przeгляд biblioteczny

Rok założenia 1927

ROCZNIK	93
<hr/>	
zeszyt	4

Warszawa 2025

prof. dr hab. Ewa Głowacka – przewodnicząca (Instytut Badań Informacji i Komunikacji, Wydział Filozofii i Nauk Społecznych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), prof. Mariola Antczak (Katedra Informatologii i Bibliologii, Uniwersytet Łódzki), prof. Shifra Baruchson-Arbib (Bar Ilan University, Israel), prof. Jolanta Chwastyk-Kowalczyk (Instytut Mediów, Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach), John C. DeSantis (Dartmouth College Library, Hanover, NH, USA), prof. Dr. Ágnes Hajdu Barát (Association of Hungarian Librarians – President), prof. Artur Jazdon (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), prof. Maria Juda (Instytut Nauk o Kulturze, UMCS w Lublinie), prof. Bożena Koredczuk (Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego), prof. Dariusz Kuźmina (Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii, Uniwersytet Warszawski), dr Tomasz Makowski (Biblioteka Narodowa), prof. Krystyna Matusiak (University of Denver, USA), dr. Peter Organisiak (Morgridge College of Education, University of Denver, USA), prof. Maria Próchnicka (Instytut Studiów Informacyjnych, Uniwersytet Jagielloński), dr. Egbert John Sánchez Vanderkast (Instituto de Investigaciones Bibliotecológicas y de la Información, Universidad Nacional Autónoma de México), dr. Lynn Silipigni Conaway (Online Computer Library Center – OCLC, Dublin, USA), prof. Barbara Sosińska-Kalata (Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii, Uniwersytet Warszawski), Jolita Steponaitienė (Martynas Mažvydas National Library of Lithuania), prof. Anna Tokarska (Instytut Nauk o Kulturze, Uniwersytet Śląski w Katowicach), prof. Katalin Varga (National Educational Library and Museum, Hungary), prof. Grażyna Wrona (Instytut Nauk o Informacji, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), prof. Maja Žumer (University of Ljubljana, Slovenia)

**Dofinansowano ze środków Wydziału Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytetu Warszawskiego**

REDAKCJA

Elżbieta Barbara ZYBERT – redaktor naczelna
Dorota GRABOWSKA – sekretarz redakcji
Dariusz GRYGROWSKI – redaktor tematyczny
Anna WOŁODKO – redaktor językowy
Anna GRZECZNOWSKA – redaktor statystyczny

Anna LIS – redakcja techniczna i korekta
Agnieszka KASPRZYK – tłumaczenie na język angielski

Adres redakcji i wydawcy:
Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich
00-335 Warszawa, ul. Konopczyńskiego 5/7
tel.: (+48 22) 827-52-96
e-mail: przeglad.biblioteczny@uw.edu.pl

Niniejsza wersja papierowa jest pierwotną wersją czasopisma

Przegląd Biblioteczny” jest wykazywany w Europejskim Indeksie Referencyjnym ERIH+,
a zawartość kwartalnika indeksowana jest w bazach:

The Central European Journal of Social Sciences and Humanities,
Index Copernicus i Polska Bibliografia Bibliologiczna.

Pełne teksty roczników 1908, 1909, 1927-2023 dostępne są w Archiwum Cyfrowym SBP:
<https://ac.sbp.pl/index.php/kategorie/czasopisma/przeglad-biblioteczny>.

Pełne teksty roczników 1908, 1909, 1927-2020 dostępne są w Mediotecze Wydziału Dziennikarstwa,
Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego:
<https://medioteka.omeka.net/przeglad-biblioteczny/>;

Pełne teksty roczników 2009-2024 znajdują się na Platformie Czasopism Naukowych SBP:
<https://ojs.sbp.pl/index.php/pb/issue/archive>

PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY

LIBRARY REVIEW

Rocznik 93

2025

zeszyt 4

Kwartalnik „Przeгляд Biblioteczny” jest wykazywany na liście czasopism punktowanych Ministerstwa Edukacji i Nauki z liczbą 70 punktów

**Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury**

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

TREŚĆ

ARTYKUŁY

- ANITA HAS-TOKARZ: Książka w przestrzeni zmediatyzowanej: odniesienia teoretyczne i propozycje badawcze 463
- TERESA ŚWIĘCOWSKA: Kontrolowane wypożyczanie cyfrowe. Uwarunkowania prawne, konteksty społeczne, praktyki i wyzwania dla bibliotek 503
- MAŁGORZATA KOWALSKA-CHRZANOWSKA, PAWEŁ MARZEC: Nieużytkownicy biblioteki uniwersyteckiej w Toruniu – badania przyczyn niekorzystania z zasobów i usług bibliotecznych przez studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu 527
- ANNA MAŁGORZATA KAMIŃSKA: Generatywna sztuczna inteligencja w bibliotekach akademickich: globalne trendy i inspirujące praktyki 550

SPRAWOZDANIA

- Od biblio- do mediaterii. Terapeutyczne funkcje i zastosowania mediów w erze cyfrowej. V Międzynarodowa konferencja naukowa „Ksi@żka w mediach – media w ksi@żce” (Lublin, 26-27 czerwca 2025 r.) (Agnieszka Kamińska) 569
- Miasto starsze niż prasa (III) – interdyscyplinarna konferencja naukowa (Zielona Góra, 15-17 października 2025 r.) (Marcin Bogucki) 574

ARTYKUŁY RECENZYJNE / RECENZJE I PRZEGLĄDY PIŚMIENNICTWA

- Peter Sjökvist, *Looted Libraries, Looted Books: The Swedish Case*, Leiden: Brill Academic Publishers, 2025 (Michał Muraszko) 585
- Przeгляд piśmiennictwa krajowego (Barbara Koryś) 591
- Z lektur zagranicznych (Maciej Szablewski) 596
- Z ŻYCIA SBP 603
- WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW 613

PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY

LIBRARY REVIEW

Volume 93

2025

Issue 4

„The Library Review” was awarded 70 points in the official register of journals of Ministry of Education and Science

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

ANITA HAS-TOKARZ: Books in a Mediatized Space: Theoretical References and Research Proposals	463
TERESA ŚWIĘCKOWSKA: Controlled Digital Lending. Legal Constraints, Social Contexts, Practices and Challenges for Libraries	503
MAŁGORZATA KOWALSKA-CHRZANOWSKA, PAWEŁ MARZEC: Non-Users – a Study of the Reasons for the Non-Use of Library Resources and Services by the Students of the Nicolaus Copernicus University in Toruń	527
ANNA MAŁGORZATA KAMIŃSKA: Generative Artificial Intelligence in Academic Libraries: Global Trends and Inspiring Practices	550

REPORTS

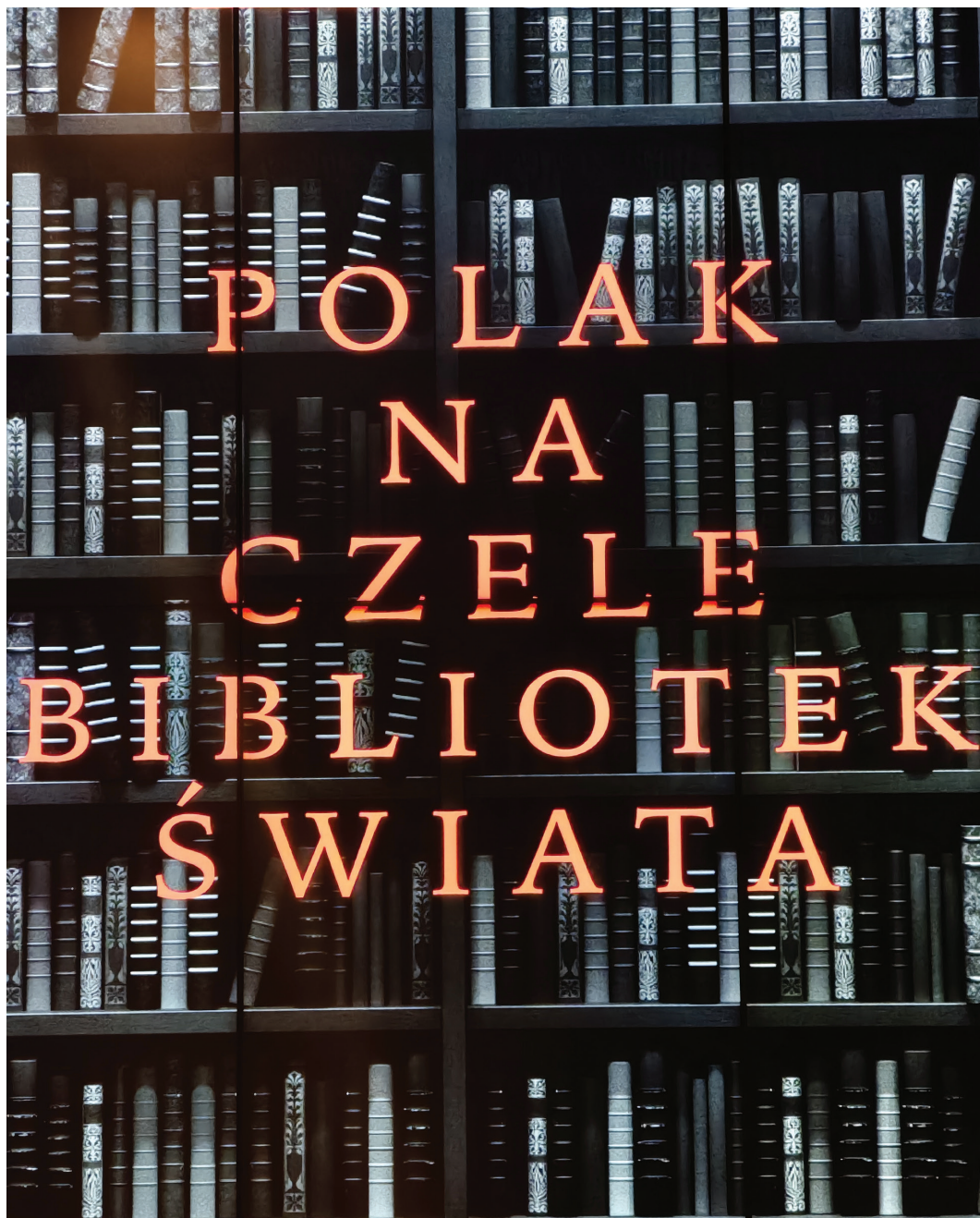
From bibliotherapy to mediatherapy. Therapeutical functions and use of media in the digital age. 5th International Scientific Conference „Ksi@żka w mediach – media w ksi@żce” (Lublin, June 26-27, 2025) (<i>Agnieszka Kamińska</i>).....	569
The town older than the press (III) – an interdisciplinary scientific conference (Zielona Góra, October 15-17, 2025) (<i>Marcin Bogucki</i>).....	574

REVIEW ARTICLES / REVIEWS AND LITERATURE SURVEYS

Peter Sjökvist, Looted Libraries, Looted Books: The Swedish Case, Leiden: Brill Academic Publishers, 2025 (<i>Michał Muraszko</i>).....	585
Polish literature survey (<i>Barbara Koryś</i>)	591
Foreign publications (<i>Maciej Szablewski</i>).....	596

NEWS FROM SBP (POLISH LIBRARIANS ASSOCIATION)	603
---	-----

GUIDELINES FOR AUTHORS.....	616
-----------------------------	-----

„POLAK NA CZELE BIBLIOTEK ŚWIATA”

Dr Tomasz Makowski, Dyrektor Biblioteki Narodowej, został wybrany na Przewodniczącego Konferencji Dyrektorów Bibliotek Narodowych (Conference of Directors of National Libraries).

To zaszczyt i uznanie dla polskiego bibliotekarstwa!

GRATULUJEMY

Redakcja „Przeglądu Bibliotecznego”

ANITA HAS-TOKARZ

Instytut Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

e-mail: anita.has-tokarz@mail.umcs.pl

ORCID 0000-0002-0552-3914

KSIĄŻKA W PRZESTRZENI ZMEDIATYZOWANEJ: ODNIESIENIA TEORETYCZNE I PROPOZYCJE BADAWCZE

dr hab. Anita Has-Tokarz, prof. UMCS – bibliolożka i informatolożka, kierowniczką Katedry Informatologii Bibliologii i Edukacji Medialnej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Pomysłodawczyni i organizatorka „Lubelskiego Forum Bibliologów Informatologów i Bibliotekarzy” (FBIB), międzynarodowej konferencji naukowej z cyklu „Książka w mediach – Media w ksi@źce”. Współorganizatorka „Konferencji bibliotekarzy bibliotek pedagogicznych i szkolnych województwa lubelskiego”. Członkini rady programowej Academic International Conference: *Information Communication Society/ICS* (Lwów/Ukraina). Prowadzi badania dotyczące

kultury książki w dobie mediów cyfrowych, społecznych praktyk lekturowych, mediatyzacji rynku książki (szczególnie w segmencie książki dla dzieci); kulturotwórczych i edukacyjnych funkcji bibliotek; edukacji medialnej, informacyjnej i cyfrowej. Autorka wielu artykułów i monografii z tego zakresu.

SŁOWA KLUCZOWE: Kultura książki. Kultura zmediatyzowana. Książkomorfoza. Mediatyzacja. Mediasfera. Opowiadanie transmedialne. Przestrzeń medialna. System książki.

ABSTRAKT: Teza/cel artykułu – Celem artykułu jest zarysowanie optyki teorio-poznawczej i konceptualnej użytecznej w badaniach nad książką jako obiektem kultury zmediatyzowanej, a także uporządkowanie wiedzy i dostarczenie zesta-

wu narzędzi niezbędnych do prowadzenia procesów interpretacyjnych dotyczących przekształceń komunikacji poprzez książkę, miejsca książki we współczesnej przestrzeni medialnej oraz relacji pomiędzy książką a innymi środkami przekazu. Zasadniczą tezę implementowaną w artykule jest paradygmat koegzystencji – oznaczający, że pomiędzy systemem książki a systemem medialnym występuje sieć różnorodnych interakcji, dlatego trwale współistnieją one z sobą, a ich wzajemne relacje są oparte na symbiozie, nie na substytucji. **Metody badań** – desk research i analiza krytyczna źródeł literaturowych, a następnie metoda opisowa i egzemplifikacyjna; **Wnioski** – W toku przeprowadzonej analizy udało się wyróżnić trzy modele interpretacyjne: (1) mediasfery jako środowiska wytwarzania i obiegu książki; (2) książkomorfozy, czyli rozłożonego w czasie, stymulowanego poprzez rozmaite czynniki zewnętrzne procesu przekształceń książki; (3) książki jako elementu transmedialnych systemów o funkcji rozrywkowej. Potwierdzają one, że o książce nie sposób dziś mówić bez uwzględniania kontekstu środowiskowego (przestrzeni medialnej): książka sama będąc medium, jednocześnie podlega cyrkulacji w kulturze medialnej, funkcjonuje w otoczeniu różnorodnych środków przekazu, wchodząc w relacje z nimi i tworząc złożone, wielowymiarowe sieci powiązań i współzależności.

WPROWADZENIE

Książka od początku XX w. – skądinąd nazwanego „epoką mediów” (Goban-Klas, 2004, s. 13) – funkcjonuje w audiowizualnym typie kultury (Escarpit, 1969, 1973; Lalewicz 1975, 1985; Hopfinger, 2003)¹, w kulturze „poddanej technologii” (Ong, 1992) i oddziaływaniu środków masowego przekazu. Ukształtowanie się kultury audiowizualnej dało asumpt, by badacze dostrzegli „semiotyczną różnorodność wielu tradycyjnych

¹ Badawcza refleksja na temat wieloaspektowości związków pomiędzy życiem społecznym a środkami komunikacji, której przyczyn szukać można w przeobrażeniach środowiska medialnego w zasadzie już od końca XIX w., zaczyna się rozwijać w drugiej połowie XX w. Ilustrację stanowią tu m.in. pisma M. McLuhana (*Wybór tekstów*, 2001). Z nieco późniejszych opracowań w ten nurt dociekań wpisują się klasyczne prace francuskich semiologów: R. Escarpita (*Revolucja książki*, 1965; *Literatura i społeczeństwo*, 1973) i P. Schaeffera (*Représentation et communication*, 1975), skoncentrowane wokół kwestii transformacji procesu komunikacji literackiej oraz statusu książki (jej „utowarowienia”) w erze komunikowania masowego. Są one wykładnią dla podejmowanych od połowy lat 70. XX w., rodzimych badań z obszaru socjologii komunikacji literackiej. Przywołać tu warto rozprawy J. Lalewicza (1975; 1978; 1985) inspirowane analizami S. Żółkiewskiego (1979; 1980) na temat kultury i produkcji literackiej oraz społecznych obiegów literatury, również opracowaniami bibliologów, skupiających uwagę na aspektach pragmatycznych i semiotycznych w odniesieniu do książki oraz problemach ekonomiki książki (M. Czerwiński, *System książki*, 1976; T. Zbierski, *Semiotyka książki*, 1978; K. Głombowski, *Książka w procesie komunikacji społecznej*, 1980; R. Cybulski, *Książka współczesna*, 1986). Ich przedłużeniem jest nurt badań eksplorujących współczesne „pole kulturowe”, w którym media audiowizualne, elektroniczne, cyfrowe, a także społecznościowe, stanowią nowy kontekst środowiskowy dla procesów produkcji, dystrybucji i konsumpcji książki (m.in. M. Hopfinger, *Doświadczenia audiowizualne*, 2003; M. Rychlewski, *Książka jako towar – Książka jako znak*, 2013; D. Antonik, *Autor jako marka. Literatura w kulturze audiowizualnej społeczeństwa informacyjnego*, 2014; M. Maryl, *Życie literackie w sieci. Pisarze, instytucje i odbiorcy wobec przemian technologicznych*, 2015).

przedmiotów kultury uważanych wcześniej za homogenicznie czyste [...] np. werbalny tekst pisany” (Hopfinger, 1992, s. 98), powstawanie przedsięwzięć o naturze intermedialnej, opartych na mechanizmie adaptacji (teatralnych, radiowych, telewizyjnych, filmowych, gier, sieciowych etc.) literackich pierwowzorów oraz przemieszczenia pomiędzy tradycyjnymi środkami komunikowania (Ogonowska, 2020, s. 85; Has-Tokarz, 2002, 2007). Translokacja w kierunku od mediów analogowych do cyfrowych, od tradycyjnych do postklasycznych systemów komunikacyjnych, wygenerowała w drugiej połowie lat 90. XX w. dalsze przeobrażenia mediasfery (Levinson, 2006, s. 15) i – co się z tym łączy – zmiany kulturowego paradygmatu tj. ukształtowanie się kultury zmediatyzowanej (Krotz, 2009; Lisowska-Magdziarz, 2018)². Konkretyzuje ją obecność „praktyk komunikacyjnych zapośredniczonych” (Lisowska-Magdziarz, s. 70) przez nowe środki komunikowania, które wnoszą „zmediatyzowane doświadczenie odbiorcze” (Lisowska-Magdziarz, s. 70). W celu nazwania „formacji i społeczeństwa nasyconego (a właściwie przesyconego) mediami” polski medioznawca Tomasz Goban-Klas zaproponował termin „globalne społeczeństwo medialne” (Goban-Klas 2007, s. 43). Inspirując się ustaleniami niemieckiego komunikologa Otfrieda Jarrena dookreślił, że „społeczeństwo, które można nazwać zmediatyzowanym albo krócej: medialnym, to społeczeństwo, w którym dominującą formą kontaktów społecznych nie jest bezpośredniość, ale zapośredniczenie przez media. W tym sensie szeroko rozumiane media stały się współcześnie środowiskiem człowieka” (Goban-Klas 2007, s. 43-44). Kultura zmediatyzowana generuje przekazy niejednolite, multimedialne, „transgraniczne, [...] wzajemnie i wielokierunkowo sprzężone” (Ogonowska, 2020, s. 80), regulowane przez prawidłowości konwergencji medialnej (Jenkins, 2007). Funkcjonują one w społeczeństwie jako twory przemysłu kulturowego, swoiste „technoteksty” (Hayles, 2002), modyfikując środowisko zarezerwowane przez wieki dla książki drukowanej (Marecki, 2018).

Właśnie w dobie przełomów komunikacyjnych, dynamicznej ekspansji Internetu i technologii cyfrowej, widoczne stały się przekształcenia w obiegu książki tradycyjnej i powiązanych z nią społecznych „praktykach lekturowych” (nazwa przyjęta od francuskich badaczy dziejów

² M. Lisowska-Magdziarz definiuje zjawisko następująco: „Mediatyzacja kultury oznacza tu sytuację, w której przeważająca większość doświadczeń kulturalnych ludzi odbywa się przy udziale lub za pomocą narzędzi technologicznych, a głównym źródłem tych doświadczeń są środki masowego komunikowania. Teksty kultury są projektowane do odbioru zapośredniczonego mediami, albo przynajmniej z myślą o możliwości medialnej dystrybucji zarejestrowanego materiału” (Lisowska-Magdziarz, s. 70). Spośród badaczy rozpatrujących koncepcję mediatyzacji na przestrzeni lat wskazać można J.B. Thompsona, który w 1995 r. używał słowa „mediation” opisując procesy, dzisiaj określane pojęciem „mediatization”. Znaczące dla kompletnej prezentacji ewolucji idei pozostają również ustalenia: J. Habermasa, R. Silverstone’a i J. Martin-Barbero oraz teoretyków implementowanych współcześnie, do których zaliczają się m.in. A. Hepp, S. Hjarvard, F. Krotz, K. Lundby, W. Schulz.

książki i czytania: Rogera Chartiera, Henri-Jean Martina, Jeana M. Hébrarda)³. Zaakcentować przy tym należy, że przesunięcia te postępowaly już od kilku dekad i wyływały z utraty przez książkę „kulturowej niepodzielności” (m.in. wskutek ekspansji mediów audiowizualnych i elektronicznych), przez stulecia zapewniającej piśmiennictwu uprzywilejowaną pozycję w kulturze (Toffler, 2002; Hopfinger, 2002).

Przeobrażeniom technologicznym dokonującym się na przełomie XX i XXI w., ewolucji w zakresie społecznych aktywności kulturowych i zastępowania książki przez nowe środki przekazu, sekundowały rzecz jasna obawy, które znajdowały wyraz w polemikach wokół „kryzysu książki”, „zmięzchu kultury pisma”, nieuchronnego „rozstania z Galaktyką Gutenberga” (Boltz, 1994). Jakkolwiek Marshall McLuhan w *Galaktyce Gutenberga* z 1962 r. zapowiadał nadejście końca epoki druku, pesymistyczna dla książki optyka wybrzmiewała silnie jeszcze na początku XXI w. (Góralaska, 2012). Szczególnie mocno widoczna stała się w debacie publicystycznej i opiniach artykułowanych przez analityków branży książkowej (np. *Świat po Gutenbergu* i *Śmierć książki. No future book* Łukasza Gołębiewskiego)⁴. Reprezentanci tych środowisk argumentowali swoje technofobicznie zorientowane tezy, obserwowanym od początku XXI w. spadkiem społecznego zasięgu książki i intensywności czytania oraz symptomatycznym dla tego czasu zjawiskiem – spowszednienia i kulturowej dewaluacji lektury (Straus, 1993).

Proroctwa o totalnej marginalizacji tradycyjnej książki w mniej czy bardziej odległej „przyszłości”, o „wyparciu” druku przez nowe media, w sytuacji braku pewnych danych naukowych okazały się jednakże „przedwczesnymi pogłoskami” (Dobrowolski, 2023, s. 13; Pirożyński,

³ Co prawda przywołani autorzy zwracają uwagę na nieco inne przejawy zjawiska, a w refleksji na temat „praktyk lekturowych” piszą o skomplikowanym – intelektualnym i materialnym – „procesie deszyfracji, rozumienia i praktycznego «użycia» tekstów” (szczególnie drukowanej książki kodeksowej), niemniej jednak to oni dokonują „przesunięcia” perspektywy badawczej z tropów skoncentrowanych wyłącznie na dziejach książki w kierunku analizy historii praktyk lekturowych. R. Chartier pisząc o „profilu implikowanego czytelnika, tj. wyobrażeniach wydawcy o kompetencjach odbiorcy, do którego się zwraca”, ale także dawnych społecznościach lekturowych, czy problemach nowożytnej kultury piśmiennej, jednocześnie konkluduje, że „należy rozpatrywać świat tekstów jako świat przedmiotów materialnych lub *performance’ów*, a świat czytelników – jako świat wspólnot, do których owi czytelnicy przynależą i które określają pewien zbiór kompetencji, konwencji i sposobów użytkowania pisma.” (R. Chartier, *Czy książki wywołują rewolucje?...*, s. 10; zob. tegoż, *Od historii książki do historii lektury...*, Henri-Jean Martin, *Narodziny książki...*, J.M. Hébrard, *Discours sur la lecture...* Por. E. Lang, *O społecznej naturze czytania...*).

⁴ Ł. Gołębiewski argumentował swoją tezę przekształceniami w praktykach komunikacyjnych – m.in. w zakresie stosowanego języka czy przyzwyczajzeń związanych z użytkowaniem narzędzi elektronicznych, jak m.in. wymaganie natychmiastowej informacji i lapidarność wypowiedzi. Podkreślał jednak: „Sam [...] nie wierzę, że książka – jako utrwalona myśl ludzka – może zginąć. Zmieniać się może jednak jej nośnik, co [...] pociągnie za sobą ogromne reperkusje kulturowe, edukacyjne i ekonomiczne” (*Śmierć książki*, s. 7). W wydanym kilka lat później esej *Najlepszy towarzysz w schronie atomowym* (2013) artykułował już bardzo zdecydowanie, że: „Książka przetrwa, jako ważny element kulturowej i twórczej wymiany” (s. 9).

2003; Dunin 2004, s. 30-31, 2008). W tym miejscu należy przyznać rację Umberto Eco, który włączając się przed laty w globalną dyskusję o „zastąpieniu i zniesieniu” książki (Dugoid, 2013, s. 89) konkludował: „Mam wrażenie, że świat intelektualny, zamiast przyjrzeć się [...] nowym mediom, jest zafascynowany dyskusjami toczącymi się w tonie apokaliptycznym i reaguje z przerażeniem na zapowiedź zniknięcia książek”, gdy tymczasem „pojawienie się nowego środka przekazu nie tylko nie zabija poprzedniego, ale mocno uwalnia go, od takich czy innych serwitutów” (Eco, 2002, s. 540).

O tym, że prognozy o „śmierci książki” i „cyfrowej apokalipsie” (Gołębiewski, 2000) były przesadne, wymownie świadczą słowa Keitha Houstona, który, pisząc o obecnym statusie książki jako medium, nazywa ją „najpotężniejszym obiektem naszych czasów” i „najważniejszą, uniwersalną technologią informacyjną ludzkości” (Houston, 2016). W kulturze zmediatyzowanej książka na pewno utraciła – jak to ujmuje Jay David Bolter – „swój status symbolu definiującego komunikację” nadal jednakże pozostaje obecna „w dużych, lub wręcz ogromnych ilościach” (Bolter, 2013, s. 322), a „cyfryzacja tworzy raczej nowy teren” (Hesse, 2013, s. 52), na którym aktualnie funkcjonuje zreorganizowany system książki.

Przypomnieć warto, że utożsamiany z polem badawczym dyscypliny naukowej, jaką jest bibliologia, „system książki” traktowany jest jako układ „faktów społecznych, związanych z powstawaniem, wytwarzaniem, rozpowszechnianiem i użytkowaniem książki” (Muszkowski, 1972, s. 97; Czerwiński, 1978; Cybulski, 1986; Nieć, 2016). Model ten obejmuje trzy konstytutywne strefy działań: generowanie książkowych artefaktów (procesy produkcji książki); drogi obiegu publikacji, funkcjonowania medium-książki na rynku (procesy dystrybucji i upowszechniania książki) oraz wszelkie praktyki związane z lekturą/czytaniem w wymiarze społecznym, grupowym i jednostkowym (procesy konsumpcji książki). Zamknięty w trzyczęściowym schemacie system proponował perspektywę objaśniania społecznego funkcjonowania książki w przeszłości, przesuując akcent z materialności książki, tzw. substancji książki (Lachow, 1978; Zbierski, 1978; Komza 2015) na te atrybuty, które łączą się z jej społeczną cyrkulacją i służył tworzeniu nowoczesnej, funkcjonalnej koncepcji nauki o książce (Głombiowski, 1980; Migoń 1984). Jest on użyteczny także teraz – jako model wyjściowy, obligujący badaczy do uwzględniania (nadbudowywania) paradygmatu „poszerzania” książkowego uniwersum o nowy kontekst środowiskowy: audiowizualny, multimedialny, cyfrowy, hipertekstowy, sieciowy etc. w odniesieniu do przebiegu współczesnych procesów bibliologicznych (Reizes-Dzieduszycki, 2004; Drózdź 2009; Góral-ska, 2009, 2012; Kotuła, 2013). Zmiany w podejściu do książki jako środka przekazu, spowodowały, że modyfikacjom uległa również metodyka i pragmatyka postępowania wyjaśniającego: jest to ruch wyjścia „poza”:

poza tekst, także poza „twarz i ciało książki” (Folta-Rusin, 2020) – zwrot ku środowisku, przestrzeni zewnętrznej, która nadaje nowe kontekstowe znaczenie. To środowisko: symboliczna i fizyczna przestrzeń, w jakiej książka jest w chwili obecnej tworzona i w jakiej dokonuje się jej obieg, w sposób zasadny staje się zatem – w odniesieniu do przebiegu współczesnych procesów bibliologicznych – fragmentem badawczej eksploracji. Przyjętą w artykule optykę będzie zatem określał paradygmat współistnienia – oznaczający, że pomiędzy systemem książki a systemem medialnym występuje sieć różnorodnych interakcji, dlatego trwale kooperują z sobą, a ich wzajemne relacje są oparte na symbiozie (Jarecka, 1999).

Skoncentrowanie treści artykułu wokół tezy o korelacjach pomiędzy sferami książki i mediów, implikuje artykulację odrębnych od wspomnianych wyżej kwestii badawczych. Mniej ważne stają się pytania o to, czy książka będzie istniała, albo jak długo „przeżyje” w konkurencyjnym dla siebie otoczeniu, metodycznie anektowanym przez nowe media i technologie cyfrowe. Dużo bardziej istotne staje się rozpoznanie – jak książka bytuje? i jak będzie istniała? a ponadto – jakie mechanizmy stymulują i będą (być może) w najbliższej przyszłości regulowały „życie książki”⁵ w sukcesywnie poszerzającej się mediasferze? Są to *de facto* pytania o: reorganizację komunikacji poprzez książkę, systemu książki i jej samej jako obiektu oraz uwarunkowania tych procesów, o miejsce książki we współczesnym środowisku mediów, wreszcie – o charakter wzajemnych relacji pomiędzy książką a innymi środkami przekazu.

Rozważania tu podjęte nie pretendują do wyczerpania tematu ani odpowiedzi na wszystkie wskazane wyżej kwestie. Tekst ma charakter raczej selektywny i w wielu aspektach nawiązuje do moich uprzednich publikacji (Has-Tokarz, 2014, 2016, 2018, 2020a, 2020b, 2023). Ideowym punktem wyjścia dla podjętej refleksji jest sformułowanie teoretyczno-konceptualnych podstaw, określających wybrane perspektywy/tropy badawcze i wskazujących ich ewentualny kontekst interpretacyjny. Chodziło o zarysowanie potencjalnej optyki teoriopoznawczej, użytecznej w badaniach nad książką jako obiektem kultury zmediatyzowanej. O uporządkowanie wiedzy oraz wskazanie zestawu narzędzi przydatnych w prowadzeniu działań egzegetycznych przez badaczy, podejmujących namysł nad książką i komunikacją bibliologiczną we współczesnym środowisku medialnym.

Teoretyczny eklektyzm, który tu zaproponowano, wynika z wieloaspektowości i złożoności problematyki środowiska książki i mediów – interesującej dla reprezentantów nie tylko nauk społecznych, ale też humanistów (literaturoznawców i historyków) i wcale nierzadko ekono-

⁵ Wyrażenie wprowadzone przez Jana Muszkowskiego (zob. *Życie książki. Edycja krytyczna na podstawie wydania z 1951 r.* Oprac. G. Czapnik, Z. Gruszka, wstęp H. Tadeusiewicz, Warszawa: Wydaw. SBP, 2015).

mistów (ekonomia mediów, przemysły kreatywne, także ekonomia literatury⁶). Integracja różnych optyk badawczych, wynikająca ze wskazanej transdyscyplinarności⁷ może być zasadniczym utrudnieniem (nierazko zresztą krytykowanym). Jednocześnie jednak – taki punkt widzenia oferuje możliwość wydobywania procesów i prawidłowości, które umykają uwadze badaczy przy stosowaniu zogniskowanych wąsko, tj. nieinterdyscyplinarnych podejść (Kita, 2012). Tym samym może wpisywać się w „nową perspektywę badawczą”, pożądaną jeśli chodzi o realizowanie badań „na styku” współczesnej bibliologii i nauk o mediach (Koredczuk & Woźniak-Kasperek, 2019, s. 217). Podejście tego rodzaju znajduje uzasadnienie w kluczowym dla bibliologii paradygmacie poznawczym „kultury książki”, definiowanej „jako ogół zjawisk i procesów powiązanych z książką, a występujących w kulturze i społeczeństwie w danym czasie i miejscu” (Migoń, 2011, s. 57). Paradygmat ten uwzględnia „aspekt funkcjonalny i komunikacyjny” obligując badaczy do przyjęcia – w dociekaniach dotyczących przenikania się sfer książki i innych mediów – perspektywy nie „izolacji”, a właśnie „komplementarności i integracji” (Migoń, 2002, s. 15, 18)⁸.

MEDIASFERA JAKO ŚRODOWISKO WYTWARZANIA I OBIEGU KSIĄŻKI (TROP PIERWSZY)

Przeanalizowanie warunków środowiskowych, w których obecnie funkcjonuje książka, kieruje uwagę badawczą na koncepcję przestrzeni medialnej, która tutaj jest utożsamiana z mediasferą⁹. Jednocześnie pozo-

⁶ Józef Maria Ruszar zwraca uwagę na konieczność uwzględniania w badaniach nad literaturą i książką aspektu rynku i ekonomii, co jest bliskie założeniom nowej humanistyki (Zob. J.M. Ruszar, *Ekonomia literatury...*).

⁷ W ujęciu rumuńskiego badacza Basaraba Nicolescu: „*Transdyscyplinarność* dotyczy tego, co jest jednocześnie między dyscyplinami, poprzez rozmaite dyscypliny i poza każdą z nich. Jej celem jest zrozumienie współczesnego świata, w którym jednym z głównych imperatywów jest jedność wiedzy” (zob. Nicolescu, 2010, s. 20). [org. „*Transdisciplinarity* concerns that which is at once between the disciplines, across the different disciplines, and beyond all disciplines. Its goal is the understanding of the present world, of which one of the imperatives is the unity of knowledge.”].

⁸ Jak pisze K. Migoń: „Z integracją mamy do czynienia wtedy, gdy podejmujemy ogólne problemy świata mediów i zajmujemy się praktyką wytwarzania, promocji, rozpowszechniania i funkcjonowania różnych mediów [komplementarność – AHT] zapobiega minoryzowaniu znaczenia książki w medioznawstwie, a badaniom bibliologicznym daje niezbędny kontekst problematyki innych mediów” (Migoń, 2002, s. 18).

⁹ W rodzimej literaturze przedmiotowej występuje także termin „mediosfera” zaproponowany przez Adama Lepę, jednak funkcjonujący głównie w obszarze pedagogiki mediów i desygnowany wąsko, przede wszystkim w odniesieniu „do wpływu mediów na człowieka i społeczeństwo” (eksplikowana jest w tym ujęciu funkcja wychowawcza i socjalizacyjna mediasfery): „Mediosfera jest tym środowiskiem człowieka, w którym on jako jego najważniejszy składnik wchodzi w relację z pozostałymi składnikami. A zatem nie tylko odbiera bodźce ze strony własnego środowiska mediów, lecz również w jakimś stopniu oddziałuje na nie. Rozpatruje się mediasferę konkretnej jednostki, a także mediasferę rodziny, szkoły, internatu, domu dziecka, jak również mediasferę współczesnych

stają świadoma, że w dyskursie naukowym ten drugi termin jest mniej popularny i na ogół bywa zastępowany innymi bliskoznacznymi określeniami, jak np. panorama medialna, środowisko „otaczających nas mediów”¹⁰, ewentualnie – „budowane przez media” (Lepa, 2010, s. 160), także „system medialny, na który składają się publiczność mediów masowych i rynek reklam oraz rynek dostawców i dystrybutorów produktów medialnych, agencji informacyjnych [...], dostawców nowych technologii i oprogramowania, a także państwowy system reglamentujący działanie mediów [...]”. W środku tej przestrzeni znajduje się jednostka, którą otaczają media, wpływając na jej zachowania, postawy oraz motywacje” (Kleпка, 2019, s. 230). Niewątpliwie termin mediasfera ma tę przewagę nad pojęciem przestrzeni medialnej, że jest bliższy zasadzie ekonomii językowej.

MEDIASFERA/PRZESTRZEŃ MEDIALNA

Koncept *médiasphère* wprowadził do refleksji naukowej francuski teoretyk mediologii Régis Debray. W opracowania *Vie et mort de l'image* opisał ją jako wyróżniające daną epokę środowisko medialne – terytorium transmisji przekazów o naturze symbolicznej z przysługującymi mu sposobami ich generowania i dystrybuowania (Debray, 1992). W ujęciu zaproponowanym przez autora w dziejach ludzkości występowały po sobie trzy mediasfery: *logosfera* – czas komunikacji oralnej i pisma ręcznego; *grafosfera* – okres dominacji druku i lektury prywatnej; *wideosfera* – epoka, w której wraz z umasowieniem się mediów audiowizualnych, obserwujemy kulturową i społeczną hegemonię obrazu. Uprzednia mediasfera zwalnia miejsce dla kolejnej, kiedy w praktyce społecznej wykrystalizuje się odrębny od przeszłych agregat środków materialnych (instrumentów, nośników) wykorzystywanych jako narzędzia utrwalania znaków. To wcześniejsze „środowisko mediacji” (Debray 1992, s. 230) oddaje przestrzeń nowemu pozostawiając po sobie określone rudymenty. Na poszczególne mediasfery można zatem spojrzeć jak na sferę kompromisowego oddziaływania praktyk komunikacyjnych utrzymanych z przeszłych okresów i innowacyjnych narzędzi oraz technik wniesionych przez nowe czasy (Debray 1991, s. 230).

Polaków. Podkreślić należy, że każda mediasfera człowieka jest inna i niepowtarzalna, podobnie jak osobowość człowieka” (Lepa, 2010, s. 161). Do terminu „mediosfera” odwołują się także redaktorzy tomu *Od modernizacji do mediasfery. Meandry transformacji w komunikowaniu*, (red.) A. Cieślíkowa i P. Płanety, Kraków 2020.

¹⁰ Włoski językoznawca Raffaele Simone w książce *Presi nella rete. La mente ai tempi del web* (2012) podkreśla, że otoczenie medialne (autor używa zapożyczonego od R. Debraya pojęcia „mediasfera”) całkowicie przeobraża sposoby komunikowania się, a także funkcjonowania ludzkiego umysłu i ciała. Badacz jawi się jako entuzjasta rewolucji medialno-technologicznej, która generuje inteligentne narzędzia, powodujące, że natura tekstu pisanego podlega modyfikacjom, drugorzędne zaczyna być pojęcie autora, zmieniają się sposoby uprawiania lektury, sytuacje czytania, praktyki pisarskie, modele realizowania narracji etc., przede wszystkim jednak – mediasfera wytwarza nieznanne wcześniej zwyczaje społeczne i kulturowe.

Ustalenia francuskiego badacza, choć częstokroć podważane – o czym wspomina Agnieszka Korycińska – wydają się jednak celne o tyle, że autoryzują potoczne obserwacje uczestników procesu komunikacji stykających się z nowymi przekąźnikami i doświadczających ich odmienności w odniesieniu do środków tradycyjnych, np. książki elektronicznej i cyfrowej w stosunku do jej formy drukowanej (Korycińska, 2002, s. 91). Potwierdzenie tej optyki odnaleźć można w rozważaniach badaczy na temat historycznych prawidłowości w zakresie prosperity mediów (tzw. krzywa EPS Johna C. Merrilla i Ralpa L. Lowensteina)¹¹. Wskazują one, że na przestrzeni wieków określone środki przekazu tracą dominującą pozycję w hierarchii ważności na rzecz swoich sukcesorów. Jednak nie znikają z areny komunikacyjnej całkowicie, a tylko wchodzą w następne fazy rozwoju. Tego rodzaju korelacje – wynikające z ewolucji przekąźników – tłumaczy perspektywa funkcjonalna o tzw. przenikaniu [się – AHT] mediów (Mrozowski, 2019). Uwagom artykułowanym w obrębie przywołanych koncepcji nie umknął fakt, że massmedia nie tylko wpływają na jednostki i modelują całe społeczeństwo, lecz również pozostają w złożonych relacjach z sobą i wzajemnie na siebie oddziałują. Na arenie medialnej bezustannie dokonują się przemieszczenia: środki komunikowania tworzą nowe struktury i porządki ważności, mające umocowanie z jednej strony – w progresywnym rozwoju technologicznym, z drugiej – w przemianach w zakresie potrzeb i zachowań komunikacyjnych nowych generacji użytkowników (np. pokolenia Alpha). W efekcie tych przeistoczeń środki przekazu podlegają współcześnie raczej prawidłowościom kumulacji, współistniejąc właśnie w ramach pojemnej mediasfery. Urszula Jarecka, której spostrzeżenia są bliskie przyjętej tu optyce teorio-poznawczej, w swoich ustaleniach posuwa się jeszcze dalej. Otóż uznaje, że media są dla siebie komplementarne, wspierają się wzajemnie, tworzą specyficzną symbiozę, a w wielu przypadkach nawet popularyzują. Zaznacza, że ich obecny potencjał „wynika nie z działania każdego medium z osobna czy też każdego podsystemu z osobna [...], lecz z działania całego zespolonego systemu medialnego” tworzącego społeczną infrastruk-

¹¹ Skonstruowana w 1971 r. przez amerykańskich badaczy tzw. krzywa EPS prezentuje stadia rozpowszechniania i ewolucji mediów. Zgodnie z tym modelem, każde medium przechodzi kolejno przez trzy fazy rozwoju: elitarną, popularną i specjalizacyjną. Wyjściowo odbiorcami medium są pozostający w mniejszości miłośnicy, następnie (wraz z postępującymi procesami alfabetyzacji społecznej) staje się ono narzędziem dla mas, ostatecznie przyjmując nowatorską formę (formy) funkcjonalną i treściową, satysfakcjonującą dla wąskiej grupy odbiorców (chroniąc się tym samym przed całkowitym zniknięciem z medialnego krajobrazu). Konieczność uwzględnienia tendencji rozwojowych nieujętych w pierwotnym modelu, dostrzegł polski medioznawca Maciej Mrozowski, który rozwinął schemat „krzywej EPS” wprowadzając czwarte stadium – multimedialne. Zdaniem badacza w tej fazie następuje integracja jakościowa (fuzja różnych form zapisu np. druku, grafiki, słowa mówionego, dźwięku, fotografii, przekazu audiowizualnego) lub ilościowa (rozpowszechnianie tych samych treści na wielu platformach równoległe) różnych mediów (Mrozowski, 2001, s. 97-108).

ture (Jarecka, 1999, s. 18). Perspektywę komplementarności w podejściu poznawczym do refleksji nad współczesnymi mediami, w szczególności w stosunku do odtwarzania tzw. medialnej historii kultury, postuluje także niemiecki medioznawca Werner Faulstich. W ujęciu badacza, nie może być ona „historią książki plus historią teatru plus historią telewizji – i tak dalej”, ale powinna oznaczać – postrzeganą całościowo – „historię wszystkich mediów w ich splocie” i kompleksowej federacji (Faulstich, 2004, s. 9; Kozłowski, 2011, s. 204). Określone środki przekazu (tj. książki, czasopisma, radio, telewizję, film, grę, komputer etc.) autor utożsamia z „medialnymi podsystemami”, które tworzą obiegi społeczne środków komunikowania o własnych „cechach tożsamościowych” i pozostają „zintegrowane” z systemem medialnym jako całością. Konstatuje m.in.: „Każdy z wymienionych tu podsystemów bądź każde z mediów – w innych czasach dominowały inne media [...] – podlega zawsze specyficznym dla nich prawidłowościom. [...] Przez «prawidłowości» należy tu rozumieć specyficzne dla medium możliwości i ramy działania, które można ująć pojęciowo jako kontyngencje estetyczne.” (Faulstich, 2019, s. 439). Wspomniane „kontyngencje” badacz rozumie „jako modalno-teoretycznie alternatywną przestrzeń działania – czy to dla interakcji indywidualnych, czy to dla możliwości rozwoju i zmiany pojedynczych podsystemów lub nawet systemu jako całości” (Faulstich, 2019, s. 448). Podkreśla, że w każdym z „medialnych podsystemów” są „produkowane, dystrybuowane, recypowane i przetwarzane dzieła literackie. Ma się rozumieć: w różnym zakresie”, a „jeśli wzajemny stosunek podsystemów rozważyć nie pod względem ilościowym, lecz jakościowym, zgodnie z kryteriami idealistycznej estetyki XIX wieku, to książce [...] przypadnie ranga najwyższa” (Faulstich, 2019, s. 434 i nast.).

MEDIATYZACJA

Poszerzanie się mediasfery, utożsamianej tutaj z przestrzenią medialną, wynika w znacznym zakresie z progresywnych procesów mediatyzacji. Idea mediatyzacji jest popularnym konceptem analitycznym, czego dowodzi mnogość definicji napotykanych w literaturze przedmiotowej. Egzemplifikacyjnie: w ujęciu Friedricha Krotza, mediatyzacja oznacza „pewien zespół procesów wynikających ze zmian zarówno w samych mediach, jak i zmian społecznych oraz kulturowych” (Krotz, 2007, s. 89). Wedle Winfrieda Schulza mediatyzacja odnosi się do przemian społecznych związanych z rozwojem środków przekazu i technologii (Schulz, 2004). Uczony wyróżnia cztery fundamentalne uwarunkowania procesów przeobrażeń społecznych, prowadzących do poszerzania się środowiska medialnego i zwiększania jego znaczenia: *ekstensji* (przedłużenia)

– terytorium medialne systematycznie się rozrasta, przełamując limity przestrzenne i czasowe, pokonując bariery związane z kodowaniem informacji, prosperita techniki sprzyja dystrybucji nietradycyjnych formatów medialnych, np. e-booki, audiobooki, aplikacje „książkowe”, e-czasopiśma etc.; *substytucji* (zastąpienia) – poszerzanie przestrzeni medialnej wynika z tego, że przekazniki zajmują miejsce tych aktywności kulturowych i praktyk społecznych, które dotychczas odbywały się bez ich udziału (np. poszukiwanie informacji w zasobach internetowych i korzystanie z bibliotek cyfrowych zastępuje używanie drukowanych książek); *amalgamacji* (zmieszania) – aktywności powiązane z mediami zastępują działania z nimi niezwiązane, ale jednocześnie łączą się i mieszają z sobą, możliwe jest np. słuchanie audiobooka podczas kierowania pojazdem, czytanie książki podczas podróży samolotem, oglądanie telewizji w trakcie spożywania posiłku; *akomodacji* (dostosowania) – pod wpływem mediów różne sfery życia człowieka konwertują w kierunku wyznaczanym przez media, indeksując wzory logiki działania mediów (Klepka, 2020, s. 231).

Krotz i Schulz utrzymują solidarnie, że badaniom należy poddawać innowacyjne formy aktywności społecznych, które stanowią konsekwencję działania nowoczesnej sieci rozmaitych afiliacji. Procesy cyfryzacji optymalizują działanie tradycyjnych mediów i wzmacniają ich koniunkturę rynkową. W połączeniu z najnowszymi środkami przekazu generuje to nową jakość: siatkę międzymedialną, która wzmacnia mediatyzację. Jednocześnie w środowisku nowych mediów, także w przestrzeni powiązanych z platformami społecznościowymi „nowych nowych mediów” (Levinson, 2007) cały czas znajduje się miejsce dla tzw. „starych”. W świetle powyższych koncepcji mediatyzacja w odniesieniu do medium książki, będzie oznaczać proces systematycznego rozszerzenia roli środków przekazu i technologii w produkcji, rozpowszechnianiu, propagowaniu i zapewnieniu dostępu do niej, również w jej tradycyjnej (rękopiśmiennej i drukowanej) postaci.

KSIĄŻKA W MEDIACH – MEDIA W KSIĄŻCE¹²

Dzisiejsze środowisko medialne bez wątpienia otwiera przed książką tradycyjną szereg nowych możliwości. Media, stanowiąc w jakimś sen-

¹² „Książka w mediach – Media w książce” to hasło przewodnie międzynarodowej konferencji naukowej organizowanej cyklicznie (5 edycji w latach 2017-2025) przez Katedrę Informatologii, Bibliologii i Edukacji Medialnej UMCS w Lublinie. Osia konferencyjnych dyskusji uczyniono m.in. sferę przestrzeni medialnej, stanowiącej kontekst środowiskowy, warunkujący przebieg procesów produkcji, dystrybucji i konsumpcji książki, a ponadto: problemy związane z przebiegiem transformacji komunikacji poprzez książkę, określeniem statusu książki we współczesnym środowisku medialnym, identyfikacją relacji pomiędzy książką tradycyjną a innymi mediami [zob. <https://www.umcs.pl/pl/ksi-zka-w-mediach-media-w-ksi-zce,26624.htm>].

sie otoczenie konkurencyjne dla książki drukowanej, jednocześnie stały się ważnym elementem jej samej jako obiektu oraz rzeczzonego systemu (czy – używając terminologii Faulsticha – podsystemu) książki. Mediatyzują ten obszar kompleksowo, w sposób „totalny” (Hjarvardh, 2004): w aspekcie formy, treści i organizacji samej książki, także w zakresie cząstkowych sfer książkowego układu rynkowego, tj. produkcji, dystrybucji i konsumpcji (Cybulski, 1986; Tobera, 2008, s. 38)¹³. Parafrazując klasyczną koncepcję francuskiego socjologa Pierre’a Bourdieu rzecz można, że media ewolucyjnie poszerzają współczesne „pole książki” (Bourdieu, 2001). Stanowią nowe środowisko, w którym książki są reprodukowane i prezentowane, są kanałami eksploatowanymi w komunikacji przez tradycyjne „instytucje konsekrujące” (Bourdieu, 2001) ten segment rynku, autonomicznymi instrumentami produkcji (np. *selfpublishing*, *print on demand*, serwisy samopublikowania) i rozpowszechniania wydawnictw (np. platformy umożliwiające zdalny dostęp do książek, jak Legimi czy Empik Go), heterogenicznymi przestrzeniami dla społecznego życia książki (np. sfera bookmediów tj. *booktube*, *bookstagram* czy *booktok*, platforma społecznościowa Wattpad). Ułatwiają upowszechnianie książki i wzmacniają jej obecność w życiu społecznym: medialna dyskusja jest dodatkowym czynnikiem stymulującym obieg publikacji (Maryl, 2015).

Co istotne – współczesne środowisko książki jest mocno dookreślone również przez medialne sposoby promocji (Ogonowska, 2020, s. 88). Służą one zarówno reklamie tekstów reprezentatywnych dla literatury offline, jak i dla różnorodnych form liternetu, także adaptacji utworów literackich na inne media (i odwrotnie). W komunikacji marketingowej na rynku książki dużą rolę odgrywają media, w tym elektroniczne i społecznościowe. W tym obszarze stosuje się także „medialne” narzędzia promocji (np. *celebrity* i *influencer marketing*), co ewidentnie wiąże się z migracją czytel-

¹³ W ujęciu Marka Tobery *rynek książki* to: „ogół działań prowadzonych w ramach funkcjonowania tego fragmentu gospodarki, który obejmuje sprawy dotyczące wydania, dystrybucji, sprzedaży hurtowej i detalicznej książek, aktywności firm i innych instytucji (podmiotów) zaangażowanych w tego typu przedsięwzięcia oraz kwestii wpływających na podaż i popyt w tej dziedzinie” (2008, s. 38). Badacz nie eksplikuje w proponowanej definicji obszaru „konsumpcji książki” (Tobera, 2008). Wskazuje ją za to – jako istotny składnik (subsegment) obszaru rynku książki – R. Cybulski, dla którego inspirację stanowią ustalenia m.in. R. Escarpita. Poruszając się w obszarze „ekonomiki książki” Cybulski poświęcił temu zagadnieniu osobny rozdział w monografii *Książka współczesna...* (zob. *Konsumpcja książki*). Wskazywał stymulujący wpływ środków masowego przekazu na wybory lekturowe i kupowanie książek (zob. *Rola rynku jako zorganizowanego pośrednictwa między autorami a czytelnikami*). Sfera konsumpcji książki jest uznana za istotny element rynku książki również w ujęciu autorów raportu *Jeszcze książka nie zginęła* (2024). „Posługując się terminem rynek książki – piszą – mamy na myśli sektor obejmujący całość procesów produkcji, dystrybucji i konsumpcji książek, zarówno w formie drukowanej, jak i cyfrowej, przy uwzględnieniu sieci powiązań między wydawnictwami, firmami sprzedaży hurtowej, księgarniami, czytelnikami i czytelnickami, bibliotekami oraz organami nadzorującymi i państwem. Pojęcie to ułatwia nam myślenie o dobrach kultury w kontekście uwarunkowań gospodarczych” (s. 7).

ników do sieci oraz ich zwiększoną aktywnością w sferze wirtualnej (Śmi-giel, 2018; Maryl, 2015; Has-Tokarz, 2023).

Użytkowanie coraz bardziej nowoczesnych nośników komunikacji, pozwala zaferować odbiorcom takie formy książki, które były niedostępne wcześniej, jak audiobooki, ebooki, aplikacje książkowe na urządzenia mobilne, *app books*, hybrydowe (książki tradycyjne zawierające kody QR lub linki, które umożliwiają dostęp do dodatkowych zasobów sieci), konwergencyjne¹⁴, tj. powiązane z towarzyszącymi platformami internetowymi, *smart book* etc. Duży potencjał w tym zakresie mają technologie rzeczywistości rozszerzonej (*augmented reality*). Poprzez trójwymiarowe projekcje – wirtualne obrazy, które mogą być wsparte animacją i dźwiękiem, pojawia się nietradycyjna jakość doświadczania lektury – stymulacja polisensoryczna, tj. potencjalność odbioru książki za pomocą różnych zmysłów. Z kolei książka tradycyjna, „stanowiąc wzór i punkt odniesienia dla różnych mediów” (także jako ich ingredient tematyczny), jednocześnie „przenika do nich, wiąże się z nimi i przeistacza wskutek ich wielorakich wpływów i oddziaływań” (Papuzińska, 2006, s. 15). Spostrzeżenie to sankcjonują ustalenia amerykańskiej badaczki książki dla młodej generacji – Kimberly Reynolds, która konstatuje, że „rozpowszechnianie mediów – a w szczególności tych związanych z komputerem i cyberprzestrzenią, powoduje powstawanie eklektycznych form tekstowych [...] które mieszają kody i modele komunikacyjne prowadząc do powstania transtekstów, czyli tworów łączących w sobie elementy druku i innych mediów” (Reynolds, 2007, s. 155). Krążenie rozmaitych obiektów medialnych w kulturze współczesnej (Bielak, 2018) sprawia, że intensywnie rozwijane są niespotykane wcześniej hybrydalne twory, jak np. liberatura (Rybarczyk, 2012) czy twitteratura, adaptacje książek na inne media lub mediów na książki (beletryzacje scenariuszy filmów i gier)¹⁵, fenomeny transgraniczne (np. zjawisko książek celebryckich i gwiazdorskich), chętnie konstruowane są „wędrujące” poprzez różnorodne platformy medialne opowiadania transmedialne. Rozpatrywanie tych modyfikacji powoduje że, w perspek-

¹⁴ Określenie „książka konwergencyjna” zaproponował Michał Zając. Tego rodzaju formaty książki bibliolog zalicza do „obiektów specyficznych”, do tych „postaci książki [...] które powstają ze związków nowoczesnych technologii informatycznych z ponowoczesnymi trendami w kulturze”. W ujęciu badacza są to przekazy o naturze hybrydowej, złożone „z komponentów zapisanych na różnych nośnikach”, pozwalające na „rozbudzenie kreatywności, na charakterystyczne dla Web 2.0 uczestnictwo”, silnie „zakotwiczone w Internecie i wykorzystujące wszystkie atuty Sieci”, jednak – co najistotniejsze – „oparte na papierowym kodeksie” (Zając, 2010, s. 106-107).

¹⁵ Powieści napisane w oparciu o scenariusze filmowe (zwykle ich wczesne wersje) projektowane są na ogół tak, by ukazać się na rynku równoległe z premierą filmu. Publikacje tego typu funkcjonują jako jeden z elementów kampanii promocyjnej, obejmującej licencjonowaną sprzedaż produktów, w tym książek, opierających się na rozpoznawalnych uniwersach, postaciach i światach przedstawionych (zob. P. Włodek, *Beletryzacje, czyli „czemu wszystkie filmy prowadzą nas do sklepów z zabawkami”?*...).

tywie poznawczej przyjmowanej przez wielu naukowców zajmujących się piśmiennością, mocno eksplikuje się dezyderat uwzględniania „osobliwych własności” (Bielak, 2018) współczesnych publikacji książkowych, które do papierowego świata wnoszą świat medialnego zapośredniczenia: hipertekstowość, charakter „aktywnościowy”, alians z grafiką lub obrazem etc. (Olson, 2010; Thompson, 2010; Rychlewski, 2013; Harris 2014) sprzyjają kreacji przeróżnych „form patchworkowych” (Small, 1999; Bielak, 2018).

Wyszczególnione tu współzależności oczywiście nie wyczerpują tematu, potwierdzają jednak, że typ kulturowego paradygmatu, jakim jest paradygmat piśmienności, został poddany rewizji i reorientacjom pod wpływem nowych warunków środowiskowych związanych z procesami mediatyzacji kultury, a środki przekazu stale ten paradygmat poszerzają. W konfiguracji wskazanych korelacji uzasadnionym staje się traktowanie książki nie jako elementu wyizolowanego z mediasfery, lecz jako istotnego i pełnoprawnego komponentu kompleksowo (systemowo) postrzeganej przestrzeni mediów i – co za tym idzie – badanie interakcji (stref wpływu) pomiędzy książką a całością układu medialnego. Taka procedura poznawcza jest kompatybilna z zalecanym przez W. Faulsticha zwrotem w kierunku analizowania wielowymiarowości zjawiska tzw. zsięcania środowiska mediów, oznaczającego „dużą wzajemną i różnorodną zależność między częściami wewnątrz systemu, a także wewnątrz każdego pojedynczego podsystemu, a ponadto między częściami a całością” (Faulstich, 2019, s. 443).

KSIĄŻKOMORFOZA – PRZEKSZTAŁCENIA FORMY KSIĄŻKI W DOBIE NOWYCH MEDIÓW I NOŚNIKÓW CYFROWYCH (TROP DRUGI)

KSIĄŻKA JAKO MEDIUM

Próby porządkowania zakresu pojęciowego terminu „medium” niejednokrotnie prowadzą medioznawców do tworzenia złożonych klasyfikacji ujmowanych w rozbudowane rejestry (Goban-Klas, 2005, s. 16-31). *Notabene* nie zawsze wskazuje się w nich książkę jako medium, lecz – na co zwraca uwagę m.in. Flaustich – nieraz omyłkowo identyfikuje się z medium literaturę czy pismo (Kozłowski, 2011, s. 208). Mając świadomość istnienia w literaturze przedmiotowej tego rodzaju uproszczeń pojęciowych (niewykluczone, że niekiedy będących ilustracją badawczych przekonań) na potrzeby niniejszego tekstu, posłużę się definicją medium, którą zaproponował Faulstich. „Przez medium – pisał odwołując się do ustaleń wypracowanych przez Ulricha Saxera – należy rozumieć zinstytucjonalizowany system ufundowany wokół zorganizowanego kanału komunikacyjnego o specyficznych możliwościach dokonania i o społecznej dominacji” (Faulstich, 2004, s. 18). Uczony uznał, że „zinstytucjonalizowany system” ozna-

cza tyle, co „kompleksowy, zróżnicowany mechanizm pośredniczący, który wkracza w rozmaite obszary społeczne i oddziałuje na rozmaitych poziomach”. Przy czym „zinstytucjonalizowanie” nie musi – jego zdaniem – wskazywać wyższych instytucji społecznych, może natomiast wiązać się z czymś, co jest postrzegane jako społecznie ugruntowane, a więc „powszechnie znane, przez wielu ludzi użytkowane i jako takie właśnie akceptowane” (Faustich, 2004, s. 12). Książka stanowi wobec tego „podstawową formę medialną kultury pisma” (Bielak, 2018, s. 34), a jej status ontologiczny (i literatury reprodukowanej w tym medium) wplątany jest w dialektykę: materialne – tekstowe (Rychlewski, 2013, s. 139; Escarpit, 1980; Lalewicz, 1975).

Potwierdzenie dla takiego stanowiska znajdziemy analizując sposoby postrzegania książki, artykułowane na gruncie księgoznawstwa (Migoń, 2004), gdzie książka jest traktowana jako koherentna całość złożona z treści, formy i funkcji (Tomaszewski, 2006). I tak, w modelowym ujęciu Jana Muszkowskiego stanowi ona „produkt materializacji graficznej treści kulturowych”, które tworzą pewną zamkniętą całość (Muszkowski, 1948, s. 151-153; 1973, s. 79 i nast.). Z kolei Wola N. Lachow w *Szkicach z teorii sztuki książki* pisze o „jedności i kompozycyjności” książki, którą postrzega jako „specyficzną, przestrzenno-czasową organizację materialnych elementów” (Lachow, 1978, s. 143). Dla Karola Głombiowskiego książka jest: „całością, złożoną z treści piśmienniczych, funkcji i formy książkowej. Tworzywem książki jest tekst i materia fizyczna książki. Ale o tym, jak książka spełnia swoją funkcję narzędzia przekazu, decyduje sposób organizacji materii, inaczej sztuka książki” (Głombiowski, 1981, s. 6). Księgoznawca postrzega ją nie jako materialny produkt skomplikowanych procesów wytwórczych, obiekt handlowego obrotu, lecz jako aktywny instrument przemian społecznych i kulturalnych, realne zjawisko dziejowe. W semiologicznym modelu Teodora Zbierskiego książka jest: „komunikatem-rzeczą wytworzoną celowo i wykorzystywaną w społecznym procesie poznania i informowania [...]. Ma złożony układ komunikatowy, pełni określone funkcje i dzięki swej strukturze i funkcji jest dla określonego odbiorcy-czytelnika komunikatem” (Zbierski, s. 11). Badacz eksplikuje jej instrumentalny charakter podkreślając, że przeformowywanie postaci książki i czynienie z niej narzędzia „optymalnie użytecznego” dokonywało się w procesie historycznym. Uwarunkowania dziejowe wpływały na przeobrażenia treści książki, przekształcały jej koniunkturę i rolę w byciu indywidualnym oraz społecznym, a racjonalna myśl człowieka modyfikowała samą realizację materialną książki, ulepszając ją (Zbierski, s. 11). Wcześniej również Lachow wskazywał na istotne znaczenie okoliczności zewnętrznych: społecznych, produkcyjnych, artystycznych i komercyjnych jako potencjalnie „formotwórczych” w odniesieniu do książki/obiektu (Lachow, s. 43).

O konieczności holistycznego ujmowaniu książki przypomina również Małgorzata Komza, wedle której materialność przedmiotu, jakim jest książka, sprawia że powinna być postrzegana jako „dzieło całościowe”. Pisze mianowicie: „Bibliolog badając książkę jako wytwór sztuki, oceniając ją pod względem estetycznym, dokonuje jej wieloaspektowej analizy. Traktuje ją przede wszystkim jako komunikat [...], i bada to co się na niego składa [...]” (Komza, 2015, s. 37). Materia książki jako taka również cechuje się pewną binarnością, gdyż posiada aspekt znakowy i przedmiotowy. Wszak książka jest materialnym nośnikiem jakiegoś wytworu językowego i ikonicznego (*signifiant*), nie przestając być jednocześnie obiektem, przedmiotem, a nawet detalem dekoracyjnym (np. tzw. książki-podarki¹⁶). Materialne tworzywo, forma oraz treść i sposób jej organizacji (tzw. struktura książki¹⁷) bez wątplenia decydują o specyfice obiektowej książki jako medium. „Istnienie” książki obejmuje zatem trzy różne poziomy (Rychlewski, 2013, s. 139-140): *semantyczny* – książka jest zbiorem znaków językowych i/lub ikonicznych, które odsyłają do określonego znaczenia, *estetyczny* – książka jest poniekąd „opakowaniem” tekstu i *towarowy* – książka jest przedmiotem/produktem na rynku, który się sprzedaje i kupuje.

MEDIAMORFOZA

W objaśnieniu ewolucyjnych przemian, dokonujących się w ramach środowiska medialnego, w tym zrozumieniu prawidłowości związanych z rozwojem i przekształceniami książki, pomocne może być odwołanie się do koncepcji „mediamorfozy”, którą do dyskursu naukowego aplikował Roger Fidler. W wydanej w 1997 r. książce *Mediamorphosis. Understanding New Media* badacz określił mediamorfozę jako „transformację mediów służących do komunikowania, wywołaną przede wszystkim skomplikowaną grą ludzkich potrzeb i oczekiwań, presji politycznej, presji konkurencji oraz społecznych i technologicznych innowacji” (Fidler, 1997, s. 7). W historii ludzkości medioznawca wyodrębnił trzy mediamorfozy, ukształtowane przez triadę odmiennych języków: mówionego, pisanego oraz cyfrowego. Co istotne – nie analizował środków przekazu w alienacji od siebie, lecz postrzegał je jako system elementów, powiązanych wzajemnymi relacjami, wykazujących wiele cech kumulatywnych i wzajemnie się infiltrujących. Dostrzegał, że nowe środki komunikacji nie pojawiają się samorzutnie i „znikąd” – lecz w efekcie metamorfozy poprzednich

¹⁶ Pojęcie zapożyczone od M. Komzy (zob. *Książki-podarki, Historia, typologia, funkcje...*).

¹⁷ „Struktura książki” jest tu postrzegana jako „skoordynowany wewnętrznie zbiór elementów książki, których wzajemne związki określają funkcję całości” (Zbiński, s. 25). Natomiast R. Cybulski mówi o „porządkach w strukturze książki”, przy czym za porządek uznaje „zespół wybranych elementów składowych książki spełniający określone funkcje w procesie jej użytkowania” (Cybulski, 1986, s. 53-63).

(Adamski, 2012, s. 19). W momencie narodzin nowych form medialnych dawne nie giną, lecz przechodzą transformację i adaptują się do aktualnych realiów¹⁸.

Za fundamentalne dla procesu mediamorfozy uznawane są takie procesy jak: współrozwój (*coevolution*), złożoność (*complexity*) oraz konwergencja (*convergence*), pojmowana jako zbieżność, przenikanie (łączenie) różnorodnych środków i form komunikacji na różnych poziomach (Jenkins, 2007). Jak podkreśla Marek Jachimowski: „Konwergencja w kontekście kultury medialnej jest nie tylko procesem technologicznym, wzmacniającym transmisję przekazu czy zagęszczenie przestrzeni medialnej multimedialnymi nośnikami treści, ma również wymiar pozatechnologiczny. [...] musi być również postrzegana jako nadająca sens kulturze medialnej – zaciera granice w przestrzeni medialnej między różnymi kanałami przepływu treści, formami i formatami, segmentami przedsiębiorstw medialnych, czynnościami produkcji i konsumpcji przekazów. Dokonała ponadto jeszcze jednej istotnej zmiany w kulturze medialnej – spowodowała zmiany w sposobie korzystania z mediów przez adresatów mediów – z biernego na czynny” (Jachimowski, 2012, s. 39-40).

Fidler do jednostkowych właściwości zjawiska mediamorfozy zaliczył także: współewolucję i współistnienie (*coevolution and coexistence*), metamorfozę (*metamorphosis*), propagację cech dominujących (*propagation of dominant traits*), przetrwanie (*survival*), możliwości i potrzeby (*opportunity and need*) oraz opóźnione przyjęcie (*delayed adoption*) – tj. czas, niezbędny, aby nowa technologia medialna stała się przedmiotem powszechnego użytku społecznego. Medioznawca dostrzegął – chociaż nie literalnie – że ustawicznej transformacji podlega nie tylko cały system medialny. Również poszczególne środki przekazu (podsystemy medialne) ulepszają się wewnętrznie, „przystosowują się” do nowych okoliczności środowiskowych, co umożliwia im trwanie w czasie i utrzymanie odbiorców (Adamski, 2012, s. 19).

Proces ten (nazywam go tutaj książkomorfozą¹⁹), dotyczy ze wszech miar także medium książki, która od początku swojej historii, wykazy-

¹⁸ Przybliży to R. Fidlera, do idei „tetrady” wprowadzonej przez M. McLuhana w napisanej u schyłku życia razem z Bruceem Powersem książce *The Global Village. Transformations in World Life and Media in the 21st Century*. W zamyśle kanadyjskiego teoretyka mediów „tetradą” jest metafora użyteczną w opisie przemian kulturowych. Jest także technicznym pojęciem, obejmującym czteroelementowy proces zmian kulturowych wynikających z wprowadzania nowego środka przekazu. Wszelkie artefakty (w tym media) – zdaniem McLuhana – składają się na czteroczęściowy wzorzec, wedle którego: „a) *intensyfikują* coś w kulturze, a jednocześnie b) *sprawiają*, że coś innego *zanika*. Formy te także c) *odzyskują* pewne stadium lub czynnik, który już dawno odrzucono na bok oraz d) *podlegają* modyfikacji (albo *odwróceniu*), kiedy rozszerza się je poza granice ich możliwości” (zob. M. McLuhan, B.R. Powers, s. 10-11).

¹⁹ Zjawisko „książkomorfozy” omówiono po raz pierwszy w 2023 r. podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej: „Kultura książki i informacji”, zorganizowanej na Uniwersytecie Łódzkim przez Sekcję Kultury Książki i Informacji PTKS (ref. Anita Has-Tokarz, *Książkomorfoza. Przekształcenia formy książki w kontekście zmiany pokoleniowej w czytelnictwie*).

wała predylekcję do przekształcania się (metamorfozy), przybierania różnych wcieleń, w związku z przystosowaniem się do nowych warunków kulturowych, komunikacyjnych i technologicznych. W dziejowej ewolucji książki wskazać można – na co zwraca uwagę m.in. Piotr Marecki – wiele „technologicznych przeskoków” polegających na implementowaniu „zmediatyzowanych” funkcjonalności: elementów dźwiękowych i wizualnych modelowych dla filmu, telewizji czy radia (np. fotografie, animacje, nagrania głosowe i muzyczne) niejako „zaszywanych” w książce, by w erze „przewrotu cyfrowego” mogła dokonać się translokacja medium książki na komputer (Marecki, 2018).

Cyfrowe taktyki „remediacji” książki i druku (zakładające ciągłość form medialnych w czasie) zostały opisane przez Jaya Davida Boltera i Richarda Grusina, umiejscawiających książkę w samym epicentrum „medialnego łożyska” kultury²⁰. W ujęciu medioznawców z remediacją mamy do czynienia wtedy, gdy nowe medium ma atutowe cechy medium starożytności, zasilone o własności innowacyjne: stanowi zatem formę ulepszoną, nie – bezwzględnie nową. Remediacja jest strategią, „w myśl której nowe media przekształcają wcześniejsze formy medialne” (Bolter, Grusin, 2000, s. 272 i nast.). Nowe formy medialne – jak wskazują – nie rodzą się od podstaw: ich zdaniem – wszelkie innowacje technologiczne i medialne powstają w wyniku reorganizacji mediów starych, ich zmodernizowania i uzupełnienia o nowsze rozwiązania techniczne. Jakakolwiek nowa forma jest w tym ujęciu „reprezentacją jednego medium w drugim” (Bolter, Grusin, 2000, s. 273). Proces przekształcania i udoskonalania tradycyjnego nośnika przez nowy, dla ilustracji „remediowanie starych elektronicznych nośników oraz pisma przez nowe nośniki cyfrowe” (Bolter & Grusin, 2000, s. 4 i nast.) był i jest – w tym ujęciu – „uzależniony od potrzeb społecznych i początkowo przejmuje funkcje poprzednika jako pewne ulepszenie – dopiero po ugruntowaniu swojej pozycji wśród innych przekazań kultury” (Bolter & Grusin, 2000, s. 5; Maryl, 2010, s. 164). Wobec tego wykształcenie się elektronicznych formatów książek, czy książek mówionych to – wedle medioznawców – rezultat przeobrażeń, jakie zaszły na przestrzeni lat w sposobie wyszukiwania i pozyskiwania informacji, swoistej cyfryzacji rzeczywistości poprzez generowanie coraz to nowszych technologii informacyjno-komunikacyjnych.

²⁰ W ujęciu badaczy „remediacja” to proces, który książka przechodzi od początku swojego istnienia. Remediacji, według Boltera i Grusina, dokonali Grecy z literaturą oralną, kiedy zaczęli ją utrzymywać na zwojach papirusu. Ten nośnik angażował w proces lektury kolejny (poza uchem) narząd ludzkiego ciała: oko – oferując słowom nowe odniesienie do rzeczywistości. Około II w. n.e. pojawił się kodeks, zremediowany po wynalazku Gutenberga przez druk. Remediacja dokonuje się na tzw. polu pisma: dla książki tradycyjnej „polem pisma” była strona, w odniesieniu do hipertekstu jest to interaktywny ekran (zob. J.D. Bolter, R. Grusin, *Remediation: understanding new media*, Cambridge 2000).

Zjawisko „peregrynacji mediów” wskazuje, że cyfrowe książki nie tworzą odmiennego układu w stosunku do tradycyjnej kultury druku, umiejscawiając się na skali przeobrażeń zainaugurowanych przed wiekami przez książkę analogową, jednak aktualnie proces ten dokonuje się w środowisku inaczej skonfigurowanej kultury mediów. Jak słusznie zauważa P. Marecki analizując cyfrowe eksperymenty z medium książki: jej cyfrowe formaty tylko odświeżają i czynią bardziej żywotnymi formy przeszłe (Marecki, 2018). Egzemplifikacją tej tendencji może być stosunek generacji Alpha do książki tradycyjnej, której nośnikiem jest zadrukowany papier o określonej powierzchni i objętości. Ta własność książki drukowanej sprawia, że jej perswazja w tym pokoleniu jest ograniczona – taka książka poprzez swoją taktylność i statyczność nie pozostawia dużo miejsca na „sprawczość” czytelnika/użytkownika, nie bardzo daje się ująć jako identyfikator stylu życia, który oferują najnowsze media i technologie (w tym technologie *smart*). Nie da się jej modyfikować w szerokim zakresie: „włączyć”, „wyłączyć”, „przewinąć”, dokonywać tych wszelkich działań, które są możliwe do wykonania w stosunku do mediów cyfrowych. To sprawia, że dla Alpha niejednokrotnie ma ona status przedmiotu martwego i bywa zastępowana nowymi formatami ery cyfrowej, które oferują większe możliwości zaangażowania, ingerencji i interakcji²¹.

Konieczność przeobrażeń, którym książka tradycyjna będzie zmuszona poddać się w związku z konstytutywnymi zmianami ery cyfrowej, by móc trwać na arenie komunikacyjnej (już w udoskonalonej formie), została dostrzeżona jeszcze w połowie lat 90. XX w. przez Elizę T. Dresang i wyartykułowana przez nią w książce *Radical Change: Books for Youth in a Digital Age* (1999). Teoria radykalnej zmiany (zaktualizowana przez autorkę w 2008 r. w artykule *Radical change revisited: Dynamic digital age books for youth*) wskazuje przeobrażenia, jakie dostrzeżono w książkach intencjonalnie adresowanych do młodej generacji już u zarania ery cyfrowej (Dresang, 1999, 2008). Autorka celnie zasugerowała, że zwyżkujący odsetek współczesnych jej książek dla niedorosłych odzwierciedla wzory ery

²¹ U reprezentantów generacji Alpha rozwinęło się w skali niedostępnej wcześniejszym pokoleniom wykorzystywanie rzeczywistości rozszerzonej (AR) i wirtualnej (VR), a ich codzienne doświadczenia obejmują relacje ze sztuczną inteligencją (AI) oraz Internetem Rzeczy, a w szczególności Internetem Zabawek (*Internet of Toys*). Wytwarzanie i handel interaktywnymi zabawkami, opartymi na infrastrukturze Internetu i technologiach mobilnych to dziedzina gospodarki globalnej. W raporcie *Internet of Toys...* wskazano trzy kategorie zabawek wyposażonych w oprogramowanie (*software-based toys*). Są to: (1) zabawki, które łączą się z Internetem (*internet connectivity*); (2) zabawki symulujące interakcje z człowiekiem (*simulation of human interaction*), np. lalki uruchamiane za pomocą narzędzi do rozpoznawania głosu; (3) zabawki najbardziej zaawansowane technologicznie, które są programowane przez użytkownika (*program-mability by the user*), a nie były predefiniowane przez producenta, np. roboty, którymi adolescenty mogą sterować przy użyciu aplikacji opartej na własnym programie (zob. raport Mascheroni, G. & Holloway, D. (Eds.) *The Internet of Toys: A report on media and social discourses around young children and IoT*. *DigiLitEY*, 2017).

cyfrowej i że w przyszłości „przetrwać” będą mogły jedynie książki poddane określonym metamorfozom (optymalizacji), gwarantującym pokoleniu „cyfrowych tubylców” (Prensky, 2001) zwielokrotnioną sprawczość.

Do własności nowoczesnych edycji książek drukowanych etapu „radikalnej zmiany”, wykazujących przełomowe związki z kulturą cyfrową, Dresang zaliczyła:

– *łączność (connectivity)* – odnosi się do połączeń, które czytelnicy tworzą za pomocą hipertekstowych linków (wizualnych oraz mentalnych), wywołanych przez zmieniające się formaty książek przenośnych, jak również do zwiększonego poczucia wspólnoty, jakie te nowe typy publikacji wnoszą zarówno ze względu na dzielenie się historią między czytelnikami (do czego zachęcają formaty i tematy), jak i ze względu na nowe punkty widzenia, z którymi utożsamiają się młodzi czytelnicy;

– *interaktywność (interactivity)* – odnosi się zarówno do książki, jak i czytelnika: zmieniające się formaty książek umożliwiają aktywne, zaangażowane czytanie, zachęcając do kreatywności i szerokiego zakresu dodatkowych działań (personalizowanie egzemplarzy, kreatywne nadpisywanie historii, gry, łamigłówek, kolorowanki, wyklejanki etc.);

– *nieliniarność (nonlinear)* – cecha charakterystyczna dla hipertekstowej natury stron internetowych: czytelnicy ery cyfrowej wchodzą w interakcję z książkami i mogą podchodzić do tekstu na różne nieliniowe lub niesekwencyjne sposoby, których autor nie określa z góry;

– *dostęp (access)* – odnosi się do przełamywania długotrwałych barier w obszarze książki dla najmłodszych: ograniczeń blokujących rozwój określonych gatunków, tematów, typów postaci, stylów języka etc.;

– *intermedialność (intermediality)* – włączenie w mozaikę medialną, z której powszechnie korzysta młode pokolenie: filmy, seriale, gry, komiksy, aplikacje, nagrania muzyczne, zasoby internetu etc.);

– *wizualność (visuality)* – wysoka atrakcyjność estetyczna książki (grafika okładkowa, wielobarwne ilustracje i fotografie, wysokiej jakości papier, intensywna kolorystyka, oryginalne materiały, towarzyszące gadzety etc.) stanowią odpowiedź na zwiększone wymagania wizualne pokolenia, wykształcone pod wpływem mediów audiowizualnych i elektronicznych (Dresang, 1999, 2008).

Przeobrażenia formy książki dokonujące się pod wpływem mediów cyfrowych i najnowszych technologii nie są przez autorkę *Radical Change...* postrzegane w kontekście zagrożenia, opozycji, ani nawet współzawodnictwa dla książki tradycyjnej, a w kategoriach prosperity, ekspansji i żywotności tego medium. Procesy książkomorfozy – multiplikowanie się nowych formatów i bytów książkowych (określanych w literaturze przedmiotowej przeróżnie: hybrydowymi, konwergencyjnymi, 2.0 i 3.0, książkami z rozszerzoną rzeczywistością, multi- i wielomedialnymi, analogowo-cyfrowymi etc.), rozprzestrzenianie się treści książki poza tradycyjną

formę kodeksową, także na odrębne platformy medialne, jednoczesność istnienia tego samego contentu na kilku nośnikach, to zjawiska wyjątkowo mocno widoczne w obszarze publikacji adresowanych intencjonalnie do najmłodszego odbiorcy. Jednak w chwili obecnej coraz śmieiej anektują one również segment książek dla dorosłych. Warto te kwestie analizować także w zaproponowanej tu optyce badawczej, uwzględniającej kontekst kultury zmediatyzowanej i swoistych dla niej procesów. Wszak prosperity mediów nie przebiega w izolacji od szerszych zjawisk społecznych i technologicznych, z kolei nowe formy medialne nie powstają w alienacji od poprzednich (Mrozowski, 2019). Również książka wpisuje się w ten model, dlatego w poszczególnych jej warstwach, czy może raczej „porządkach” (Cybulski, 1984) odkryć można treści i formy komunikowania, reprodukowane także przez inne przekazniki.

KSIĄŻKA JAKO ELEMENT TRANSMEDIALNYCH SYSTEMÓW ROZRYWKOWYCH (TROP TRZECI)²²

Tropem teoriopoznawczym możliwie użytecznym w identyfikacji mechanizmów regulujących funkcjonowanie książki we współczesnej przestrzeni medialnej jest kategoria narracji między- czy transmedialnej (Kress, 2003; Long, 2007; Elleström, 2010; Scolari, 2009, 2010; Montoya&Arias&Arbreda, 2013; Gilardi&Reid, 2016). Jej potencjał został dostrzeżony przez badaczy wraz z upowszechnieniem się koncepcji *transmedia storytelling* (Jenkins, 2003, 2007). Idea ta wyrasta bezpośrednio z kategorii pojęciowej *transmedia intertextuality system*, zaproponowanej na początku lat 90. XX w. przez amerykańską badaczkę Marszę Kinder. Po raz pierwszy została użyta w książce *Playing with Power in Movies, Television, and Video Games* (1991) do opisu fenomenu rynkowego „Wojowniczych Żółwi Ninja”. Od tamtej pory pojawiły się inne, nadbudowane na tej propozycji, kategorie badawcze, które warto wskazać w prowadzonym tu dyskursie przedmiotowym. Ułatwiają one uchwycenie zróżnicowanych sposobów wielokrotnego reprodukcji książki w heterogenicznych kanałach komunikacyjnych i włączania jej w sieć medialnych zależności. Oferują przy tym, interesującą z metodologicznego punktu widzenia, perspektywę objaśnienia złożonych relacji, w jakie książka wchodzi w środowisku medialnym.

²² Wątki poruszone w tym fragmencie były już przedmiotem refleksji w tekstach: A. Has-Tokarz, *Przyjemność (z) konsumowania... Książki kucharskie jako element systemów rozrywki dla dzieci (konteksty kultury medialnej i konsumpcyjnej... (2020) oraz Mały Książę Antoine'a de Saint Exupéry'ego w paradygmacie supersystemu rozrywkowego: sposób na promocję klasyki literackiej... (2023). Obecny kształt rozważań odbiega jednak od wersji wyjściowych, koncentrując się w głównej mierze na aspekcie teoriopoznawczym.*

TRANSMEDIA INTERTEXTUALITY SYSTEM JAKO KATEGORIA BADAWCZA

W ujęciu M. Kinder transmedialny „supersystem rozrywkowy”²³ to „sieć intertekstualna zbudowana wokół jednej lub grupy postaci z popkultury, które są fikcyjne (jak seria *Wojownicze Żółwie Ninja*, postacie z filmu *Gwiezdne Wojny*, *Batman* czy *Simpsonowie*), albo „rzeczywiste” (np. Elvis Presley, Marilyn Monroe czy The Beatles)” (Kinder, 1991, s. 122). Fundamentalną własnością supersystemu rozrywkowego jest transferowanie pomiędzy kolejnymi produktami/utworami/platformami medialnymi stałych elementów. Mowa tu o sylwetkach bohaterów, będących najmocniej rozpoznawalną wizualną reprezentacją systemu. Detalem tego rodzaju mogą być również inne atrybuty świata przedstawionego, tj. forma produkcji (np. styl animacji), a nawet konkretne sekwencje fabularne. Dzięki tym elementom system może istnieć jako całość, a uniwersum danego produktu staje się rozpoznawalne przez odbiorców. Wśród atrybutów transmedialnych systemów intertekstualnych M. Kinder wskazuje: eksploatację wielu trybów produkcji i rozmaitych detali wizualnych; dopasowanie do preferencji różnych generacji, grup społecznych, kultur etnicznych; stosowanie nowatorskich i zróżnicowanych taktów reklamowych; podsycanie pasji zbierania poprzez reprodukcję rozmaitych kolekcji i limitowanych linii produktów; wystąpienie na rynku silnego wzrostu zainteresowania konsumentów produktem (o wszelkich znamionach „wydarzenia medialnego”), co wzmacnia powodzenie komercyjne systemu (Kinder, s. 122-123; Sitarski, s. 65). Jak zauważa autorka: „w tych rozwijających się sieciach synergii, łączności, możliwości kolekcjonowania, restrukturyzacji, nowych porządków świata (i innych postmodernistycznych modnych haseł) dzieci, korporacje i kraje uczą się, że intertekstualność transmedialna jest potężną strategią przetrwania” (Kinder, s. 38).

Różnorodność i wszechstronność wytworów nawiązujących do uniwersum danej produkcji to czynniki gwarantujące odbiorcom czynne uczestnictwo w całym „systemie” w sposób akceptowalny i dostępny dla siebie, a tym samym uzyskanie statusu członka uspołecznionej sieci handlowej. Mamy wtedy do czynienia z tzw. subkulturą konsumpcji (Storey, 2003, s. 96-97), której aktywiści „budują swą odrębność od innych właśnie przez konsumpcję konkretnych produktów. Jest to swoisty kult

²³ M. Kinder używa pojęcia *transmedia intertekstuality system*, jednakowoż na polskim gruncie naukowym dla opisanego zjawiska przyjęło się sformułowanie „supersystem rozrywkowy”. Do tej koncepcji odnosi się także M. Rogoż w opracowaniu *Fantastyczne obce. Anglojęzyczne bestsellerowe cykle powieściowe dla dzieci i młodzieży we współczesnej polskiej przestrzeni medialnej* (2015). Kwestie terminologiczne związane z koncepcją M. Kinder szerzej referuje Konrad Dominas w artykule *Supersystem rozrywkowy versus opowiadanie transmedialne, czyli kilka słów o terminologiczno-metodologicznym chaosie...* (2020).

marki, który tworzy się wówczas, kiedy powstaje zbiorowość, składająca się z jednostek dzielących zainteresowanie daną marką/produktem" (McNeal, 1992, s. 250). To własność istotna w szczególności, kiedy mowa o społecznościach adolescentów i panujących w nich relacjach, gdyż często są one kształtowane na podstawie identyfikowania się z produktami należącymi do dowolnego popularnego systemu/universum (Has-Tokarz, 2009, 2010). Jak odnotowuje Kinder: „Supersystem koordynuje krzywe wzrostu zarówno swoich rynkowych komponentów, jak i swoich konsumentów, zapewniając młodym klientom to, że sami tworzą załazek ich własnego osobistego systemu rozrywki, który z kolei jest umiejscowiony w większej sieci kultury popularnej" (Kinder, s. 125).

Supersystem w każdym przypadku ma swoje prazródło, początek od którego rozpoczyna się życie transmedialnej sieci. Tym nośnikiem pierwotnym bardzo często jest książka, bądź cykl literacki czy seria książek, o statusie rynkowego bestsellera (np. „Monster High” Lisi Harrison, „Harry Potter” Joanne K. Rowling, *Zmierzc* Stephenie Meyer, *Eragon* Christophera Paoliniego, *Seria Niefortunnych Zdarzeń* Lemony Snicketa, *Igrzyska śmierci* Suzanne Collins, *Pieśń lodu i ognia* George’a R.R. Martina i wiele in.). Równie dobrze supersystem „może zacząć się od filmu (np. *Gwiezdne wojny*), serialu telewizyjnego (np. *Muppety*), gry wideo (np. *Super Mario Bros.*) lub komiksu (np. *Wojownicze Żółwie Ninja*) (Kinder, s. 127), przy czym narracja odsłaniana na późniejszym nośniku, platformie medialnej, w nowym formacie nie musi być chronologiczna, a każdy następny produkt (książka, film, aplikacja, czy gadżet w postaci zabawki) analizowany w kategorii bezpośredniego nawiązania do tekstu poprzedzającego. Racjonalniejsze staje się postrzeganie go, jako w pełni autonomicznego „wejścia” do sieci świata przedstawionego produkcji wzorcowej, która może posiadać nieskończoną liczbę ścieżek dostępu, zaś książka może być tylko jedną z nich.

Z metodologicznego punktu widzenia kategoria pojęciowa supersystemu rozrywkowego może okazać się wygodniejsza – na co trafnie zwrócił uwagę P. Sitarski – niż niejednokrotnie używane przez badaczy pojęcie medialnej franczyzy (*media franchise*). Ta bowiem odnosi się w głównej mierze do zależności ekonomicznych oraz prawnych. Tymczasem Kinder obok kontekstu komercyjnego wydobywa także tekstualne przejawy zjawiska (literalnie nawiązuje do dwóch kategorii pojęciowych: „intertekstualności” Julii Kristewej i „dialogiczności” Michała Bachtina)²⁴ oraz za-

²⁴ Wprowadzając pojęcie *intertekstualności* J. Kristeewa nawiązywała do teorii dialogicznych właściwości mowy M. Bachtina, który uważał, że żadna wypowiedź nie istnieje w próżni, lecz zawsze jest pewnym nawiązaniem lub odpowiedzią na inny, istniejący już utwór. Badacz utrzymywał, że każdy tekst należy odczytywać w odpowiednim kontekście i traktować go jako formę interakcji, dialogu z tekstami powstałymi wcześniej. W ujęciu Kristewej zjawisko intertekstualności jest założeniem, że w obrębie poszczególnych wytworów teksto-

leżności między poszczególnymi tekstami medialnymi a ich odbiorcami, doceniając jednocześnie aktywności fanów, które z perspektywy systemu sprzedażowego franczyzy powinny być limitowane albo kontrolowane (Sitarski, s. 61).

IDEA PRODUKTU TOTALNEGO

Ideę systemu rozrywkowego rozwinął na gruncie rodzimej bibliologii M. Zając wprowadzając w 2000 r. pojęcie *produktu totalnego*. Koncepcja ta łączy ekonomiczną wykładnię „produktu” z socjologiczną perspektywą „totalności”, wydobywając rangę zasięgu społecznego oddziaływania. Znalazła ona zastosowanie w badaniach dotyczących obiegu książki (nie tylko tej adresowanej intencjonalnie do adolescentów) na współczesnym rynku medialnym (Has-Tokarz, 2009, 2010, 2016; Rogoż, 2015; Wandel, 2019). Z propozycji definicyjnej Zająca wynika, że produkt totalny, to „komunikat symboliczny [...], którego postaci medialne tworzą rozbudowany system przekazów mogący pojawić się w każdym z kontaktów odbiorcy z kulturą jako taką” (Zając, 2000, s. 163). Jego własnością immanentną jest – według badacza – „zaniknięcie granicy pomiędzy reklamą a jej przedmiotem z punktu widzenia nadawcy i odbiorcy” (Zając, 2000, 164). W konsekwencji: książki, filmy, seriale, komiksy, plecaki z podobiznami protagonistów, gry (online, karciane, planszowe etc.), także event, podczas którego społeczność fanów nabywa rozmaite gadżety, stanowią jeden „ciąg przekazów symbolicznych” (Zając, 2000, s. 164) o intencji ludzkiej i wymiarze komercyjnym.

Do cech swoistych produktu totalnego zaliczane są przez autora:

– *standaryzacja i istnienie wizualnej wersji produktu* – ujednoczeniu podlega forma produktów, przez co rozumieć należy ich „ogólną jakość, jak i zgodność przedstawień bohaterów z oryginałami” (Zając, 2000, s. 168) obejmującą reprezentacje graficzne postaci oraz „konteksty w jakich bohaterowie ci się pojawiają” (Zając, 2000, s. 168), co łączy się ściśle z istnieniem wersji wizualnej, która jako inicjalna forma wystąpienia produktu w przestrzeni medialnej, „prowadzi” całe zjawisko;

– *globalność* – oznacza przekraczanie limitów terytorialnych, znoszenie barier etnicznych, religijnych, kulturowych, rynkowych, granic płci, wieku i wykształcenia. Geograficzny zasięg produktów totalnych, przekracza terytorium kraju, w którym zostały wytworzone, a sam produkt w pew-

---

wych (do których zaliczają się każde formy ludzkiej aktywności: od bardziej artystycznych, po teksty codziennego użytku) zachodzą rozmaite relacje i powiązania, a każdy indywidualny tekst należy do większego dyskursu kulturowego (Kristeva, 1972). Pojęcie, choć oficjalnie użyte po raz pierwszy przez J. Kristevą, formowało się dzięki równoległe prowadzonym badaniom takich autorów, jak m.in. Gérard Genette (*Palimpsesty* 1992) czy Roland Barthes (*Przyjemność tekstu*, 1997).

nym momencie życia staje się dostępny dla odbiorców/konsumentów w dowolnym miejscu na świecie (Zajac, 2000, s. 168).

– *decentralizacja dystrybucji* – poszczególne produkty rozpowszechnia się w oparciu o przyznawanie licencji do ich generowania, przez podmiot, który jest właścicielem oryginalnych praw autorskich: najczęściej dysponentami praw są międzynarodowe koncerny, które już na wczesnym etapie procesu projektowania nowych przekazów, są nakierowane na tworzenie całych sieci/systemów produktów (Has-Tokarz, 2023a, s. 253);

– *przekraczanie granic kultury symbolicznej* – tzw. gadżetomania, chodzi tu o różnorodne rekwizyty produkowane „niezależnie i obok” (Zajac, 2000, s. 168) wiodących tekstów medialnych, o świat akcesoriów użytkowych i innych drobiazgów: plakaty, pocztówki, znaczki, tekstylia, przybory szkolne, zabawki, nalepki, kubki, artykuły spożywcze itp. (bibeloty te tworzą otoczenie produktu i sprawiają, że staje się nośnikiem wartości charakterystycznych dla kultury materialnej). Handel gadżetami związanymi z daną książką (czy serią cyklem książek), produkcją filmową, wykreowanym idolem czy wydarzeniem etc., uznawany jest za jeden z fundamentalnych wyznaczników zjawiska *disneizacji* współczesnej kultury (Bryman, 1999). Jednocześnie jest to ta cecha, która bezpośrednio odnosi się do przymiotnika „totalny”, pojawiającego się w nazwie zaproponowanej przez Zajacą koncepcji. Należy go pojmować jako taki, który dominuje w środowisku kulturowym odbiorcy, poprzez różnorodność i rozpiętość oferowanego mu asortymentu. Odnosi się on wprost do strategii monetyzacji produktu, kierując uwagę na taktykę komercyjnego eksponowania potencjału sieci transmedialnych, generujących zyski dla ich dysponentów (Lash & Lury, 2011).

– *intermedialność* – wskazująca na „usytuowanie między mediami” poszczególnych utworów/przekazów (Müller, 1999), które od określonego odcinka swojego rynkowego życia występują równolegle w licznych medialnych formatach (co w praktyce oznacza, że można je identyfikować w różnorodnych formach: książki drukowanej, audiobooka, ebooka, czasopisma, filmu fabularnego, serialu telewizyjnego, kreskówki, komiksu, gry komputerowej, RPG, planszowej czy karcianej, aplikacji, memach, fanartach etc.). Agnieszka Ogonowska zwraca uwagę, że intermedialność (ale także wspomniana wcześniej intertekstualność) nie są – jak pisze – „jedynie strategiami komponowania tekstu, lecz wpisują się w charakter współczesnego rynku mediów kształtowanego przez określone potrzeby konsumentów. Wartości estetyczne i artystyczne tychże produktów, książek, filmów, programów telewizyjnych, gier komputerowych i reklam, zostały podporządkowane ideologii społeczeństwa konsumpcyjnego. Istotna staje się czytelność, forma, komunikatywność oraz atrakcyjność produktów, które najczęściej funkcjonują w podwójnej roli: jako znak samych siebie, a zarazem szczególny desygnat związanej z nimi kampa-

nii promocyjnej, polityki medialnej, ideologii określonego nadawcy. Ten podwójny status staje się dowodem zakotwiczenia określonego tekstu w rzeczywistościach społeczno-kulturowych, które są względem niego zewnętrzne, a jednocześnie dopełniają jego wartość i znaczenie” (Ogonowska, 2013, s. 124).

Na kategorię intermedialności można spojrzeć także jak na procedurę istnienia swoistej gry adaptacyjnej, transferu przebiegającego w środowisku między książką, filmem, serialem, komiksem, grą komputerową, aplikacją etc. Jego tor może przebiegać w dowolnym kierunku, także w obrębie różnorodnych medialnych platform (Ogonowska, 2013, s. 124). Mechanika takiego postępowania adaptacyjnego oferuje równocześnie możliwość kreowania, powielania i odtwarzania opowieści przy użyciu różnych środków komunikowania. Strategie adaptacyjne pozwalają uczynić z książki „byt wielomedialny”, którego obieg dokonuje się w obszarze innych platform, sprzyjając realizacji odmiennych praktyk komunikacyjnych (Ogonowska, 2013, s. 123). Medialne przyległości sprawiają, że „pojedyncze teksty medialne zaczynają współistnieć, otwierając nowe horyzonty odbiorczych doświadczeń i przeżyć” (Papuzińska 2005, s. 15).

Henry Jenkins określa powyższą cechę jako identyfikator kultury „konwergencji mediów”, gdzie stare i nowe media wchodzi w wielowymiarowe interakcje, gdzie pojedyncze opowieści, marki, dźwięki znajdują refleks w maksymalnej liczbie kanałów i medialnych platform (Jenkins, 2007, s. 7). Inspirując się tą koncepcją, M. Zając uzupełnił kategorię „produktu totalnego” w rozważaniach na temat „książki konwergencyjnej”. W zaproponowanym przez bibliologa ujęciu ma ona być „formatem otwartym, w którym narracja stanowiłaby w dalszym ciągu podstawę, tyle, że papier (druk) nie domykałby jej. Część papierowa takiej książki stanowiłaby rdzeń, od którego mogłaby rozpoczynać się dalsza medialna eksploracja narracji (czy szerzej: treści). Czytelnik miałby bowiem do czytania z szeregiem medialnych «rozszerzeń» narracji (nie «wersji», jak to bywało dotychczas). Część z owych «rozszerzeń» zakładałaby z definicji aktywność intelektualną i kreatywność czytelnika (czy może raczej użytkownika). Przestrzeń internetowa książki konwergencyjnej jest/byłaby związana z konceptem *advertainmentu*” (Zając, 2010, s. 107).

KONCEPCJA OPOWIADANIA TRANSMEDIALNEGO

W dyskursie przedmiotowym na temat omawianego zjawiska istotne miejsce zajmuje także idea *transmedia storytelling* zaproponowana przez H. Jenkinsa²⁵ i definiowana jako „wielowątkowa i zróżnicowana historia

²⁵ *Transmedia storytelling* w polskiej literaturze naukowej raz tłumaczony jest jako „opowieść transmedialna”, innym zaś razem jako „opowiadanie transmedialne”. Wobec tego cha-

[...] odsłaniana [...] na różnych platformach medialnych, przy czym każde medium ma swój oddzielny wkład w tworzenie i rozwijanie fikcyjnego świata” (Jenkins, 2007, s. 9). Narracje transmedialne – według amerykańskiego badacza – stanowią wielowymiarowe i wielowątkowe opowieści, które pozostają rozrzucone na różnych platformach. Fabuła referowana w jednym medium zostaje rozwinięta, zrekonstruowana lub dopowiedziana w kilku innych, „rozwijają się na różnych platformach medialnych, a każdy tekst stanowi wyróżniającą się i ważną część całości”, przy czym „każda forma dostępu do marki powinna być samowystarczalna” (Jenkins, 2007, s. 260). W obrębie estetyki narracji transmedialnej określone fabuły opowiadane są z wykorzystaniem różnych kanałów komunikowania, ale dotyczą jednego świata przedstawionego. Jednocześnie zachowują samodzielność, dzięki czemu odbiorca może wybrać dowolny tryb dostępu do produktu. Specyfika platformy i potencjał każdego medium warunkuje, które fragmenty tekstu inicjalnego pozostaną wyeksponowane, które przekształcone, a które pominięte. Wokół wiodącego utworu tworzona jest wobec tego mniej lub bardziej rozbudowana sieć tekstów powiązanych. I chociaż możliwy jest odbiór pojedynczych utworów, dopiero śledzenie poszczególnych elementów sieci, umożliwia głębsze i pełne rozpoznanie złożonego świata przedstawionego, dla którego stanowią reprezentację (Jenkins 2007, s. 35).

W założeniach badacz poszerza termin „transmedialność” o zjawisko konwergencji, które objaśnia następująco: „jako konwergencję rozumiem przepływ treści pomiędzy różnymi platformami medialnymi, współpracę różnych przemysłów medialnych oraz migracyjne zachowania odbiorców mediów, którzy dotrą niemal wszędzie, poszukując takiej rozrywki, na jaką mają ochotę” (Jenkins, 2007, s. 9). Mechanizm transferowania indywidualnych elementów produktów/marek między mediami jest zatem inicjowany nie tylko centralnie, przez wielkie korporacje medialne czy krajowych producentów, ale równocześnie oddolnie – kiedy to konsumenci (zazwyczaj społeczność fanowska) stają się machiną napędową procesu (Storey, 2003).

Jenkins wskazuje najważniejsze motywy, dla jakich producenci i korporacje stosują opowiadania transmedialne. Są to: po pierwsze – styczność

---

osu terminologicznego Agnieszka Całek proponuje wyodrębnienie dwóch terminów: *opowiadanie transmedialne* – oznaczające proces tworzenia opowieści (prowadzone jest za pomocą różnorodnych narzędzi komunikacyjnych rozumianych jako różnego rodzaju środki rejestracji i na różnych platformach medialnych; ma charakter względnie długotrwały – o ile bez problemu można umiejscowić w czasie początek procesu opowiadania np. datę publikacji pierwszego tomu popularnej serii książek, premiery pierwszego filmu etc., to nie da się wskazać momentu zakończenia; w prowadzenie narracji bezpośrednio angażują się twórcy komercyjni i odbiorcy-użytkownicy) oraz *opowieść transmedialna* – oznaczające metagatunek medialny powstały w rezultacie procesu opowiadania transmedialnego, bądź też jako „mieszanka gatunków medialnych w ramach jednej wypowiedzi” (A. Całek, 2019, s. 18 i nast.).

z konkretną marką na różnych płaszczyznach medialnych, która podtrzymuje głębię doświadczenia i staje się dla odbiorców motywacją do dalszej konsumpcji; po drugie – zaproponowanie nowego poziomu rozumienia oraz poznawania na pozór tej samej historii, co jest dla odbiorców odświeżające i pozwala utrzymać ich lojalność wobec producenta oraz marki; po trzecie – dywersyfikacja tych samych treści w różnych środkach przekazu, która sprawia, że marka dociera do różnorodnych nisz rynkowych, zwraca uwagę nowych grup sympatyków i tworzy szeroką (masową) rzeszę odbiorców dla całego systemu.

Rewidując pierwotne rozumienie zagadnienia *transmedia storytelling* Jenkins na swoim autorskim blogu zwraca uwagę na dodatkowe własności zjawiska:

– *przeniesienie danej historii na płaszczyznę innego medium może stanowić jej swoiste rozszerzenie* – lepiej wyjaśniać odbiorcom motywacje głównych bohaterów, podkreślać znaczenie wybranych elementów świata fikcyjnego, zwiększać poczucie realizmu produkcji, poprzez naruszenie tzw. czwartej ściany (umownej granicy między światem fikcji a jego rzeczywistością publiczną), połączyć fakty z różnych części produkcji;

– *możliwość większego zaangażowania odbiorców w przekazywane treści i wytworzenia się pomiędzy nimi wspólnoty*, która dyskutując i wymieniając się informacjami pozyskanymi z różnych mediów, gremialnie rozbudowuje wiedzę w zakresie konkretnego uniwersum. Jak pisze badacz: „Konsumenty stają się myśliwymi i zbieraczami, poruszając się po różnych narracjach, próbując z rozproszonych informacji ułożyć spójny obraz” (Jenkins, 2007b);

– *pozostawianie wielu otwartych możliwości dla twórczości fanowskiej* – odbiorcy, wykorzystując złożony charakter tekstów transmedialnych oraz związany z tym fakt, że w całej historii znajdują się liczne wątki niedokończone, mogą swobodnie eksplorować świat przedstawiony produkcji i autonomicznie realizować kolejne jego części (tzw. *fan fiction*).

Badacz uznaje, że „rozrywka doby konwergencji mediów – integruje niezliczone teksty kultury, by stworzyć opowieść tak wielką, że nie zmieściłaby się w jednym tylko środku przekazu” (Jenkins, 2007, s. 9). Przypomina w tym kontekście o grze transmedialnej, która polega na rozmyślnym wytwarzaniu środowiska konwergentnego po to, aby stworzyć intrygującą „wędrującą” opowieść kulturową. Rozpraszanie i multiplikowane narracji pomiędzy platformami, *de facto* jej reprodukowanie, możliwe – zgodnie z ideą autora – dzięki wdrażaniu ulepszeń technologicznych w zakresie produkowania, przechowywania, transmitowania i wizualizowania danych, kodyfikuje standardy życia i obiegu tekstów w środowisku multimedialnym XXI w. (Jenkins, 2007).

KONCEPCJA POWTÓRZENIA WĘDRUJĄCEGO PRZEZ MEDIA

Z podobnym stanowiskiem spotykamy się w idei „powtórzenia wędrującego przez media” zaproponowanej przez Marylę Hopfinger. Koncepcja, wskazana przez badaczkę w ramach szerszej dyskusji dotyczącej postnowoczesnej kultury repetycji (Hopfinger, 2014, s. 11), nawiązuje bezpośrednio do ustaleń U. Eco, które zostały wyłożone w refleksji na temat „kulturowej sztuki powtórzeń” i określone przez wybitnego semiologa jako „gra powtórzeń i innowacji” (Eco, 1990, 2012). Ta gra jest – zdaniem włoskiego intelektualisty – specyficzna dla całej tradycji artystyczno-literackiej. Dla udowodnienia tezy Eco podaje rejestr egzemplifikacji sytuacji – rozwiązań, w których wykorzystanie powtórzenia naśladuje oryginalną sztukę: *retake* (opowiadanie o dalszych przygodach znanych postaci), *re-make* (powtórne przedstawienie znanej szerszej publiczności historii), *seria* (ciąg produkcji o takich samych wątkach, bohaterach i mających ten sam schemat fabularny), *saga* (ciąg opowieści o członkach danej rodziny) czy dialog intertekstualny (nawiązywanie do innych tekstów kultury w nowych opowieściach, np. poprzez cytowanie, stosowanie aluzji czy nawiązań do autotematyczności gatunku). Estetyczna transformacja jaka dokonuje się poprzez wskazane taktyki skutkuje zwiększonym zainteresowaniem odbiorców tym, co już „zostało powiedziane i napisane”, albowiem „najmniejsza zmiana albo forma powtórzenia *explicite* tego, co już znamy, wytwarza przyjemność tekstu” (Eco, 2012, s. 190). Jak zauważa Hopfinger, u Eco ta „gra powtórzenia i innowacji [...] zdaje się prawidłowością, która daje się odszukać w różnych wymiarach kultury” (Hopfinger, 2004, s. 13).

Strategiczne dla referowanych stanowisk teoretycznych stają się rodziny artystycznej wrażliwości postmodernistycznej, postrzeganej jako pomijanie w odbiorze utworu jego treści (znanej odbiorcy narracji), na rzecz koncentrowania większej uwagi na sposobach produkowania i formach prezentowania kolejnych opowieści. Rozpatrując egzemplifikację produktu „Harry Potter” Hopfinger wskazuje tzw. warunki konieczne, które umożliwiają zaistnienie fenomenu „medialnej wędrówki powtórzeń”:

– osiągnięty sukces u publiczności, zdobycie ogromnej popularności, tożsame z trafieniem w gust i potrzeby odbiorców;

– istnienie szerokiego rynku mediów, który umożliwia „peregrynację” tekstu przez różnorodne kanały komunikacji oraz jego reprodukcję na różnych platformach medialnych, w przypadku osiągnięcia sukcesu w obszarze jednego rynku (np. bestseller wydawniczy staje się zaczątkiem medialnego powtórzenia poprzez jego kolejne adaptacje: filmowe, serialowe, komiksowe etc.). Uwarunkowania rozwoju takiego rynku stymulują trzy rodzaje indyktorów: ekonomiczne (status finansowy odbiorców pre-

destynuje do wydawania niemałych kwot na uczestniczenie w atrakcyjnych eventach kulturalnych oraz nabywanie ekskluzywnych produktów i gadżetów kolekcjonerskich); edukacyjne (wyższy poziom wykształcenia odbiorców modeluje potrzeby kulturalne i dookreśla poziom kompetencji komunikacyjnych, koniecznych do odbioru przekazów); polityczne (istnienie liberalnej koniunktury politycznej umożliwia nieskrępowany przepływ informacji dotyczących produkcji kulturalnej oraz ułatwia cyrkulację przekazów w zróżnicowanych językowo, etnicznie, religijnie etc. przestrzeniach społecznych, co gwarantuje produkcji międzynarodowe oddziaływanie);

– *rozwinęta infrastruktura technologiczna*, która sprawia, że „możliwe staje się stosunkowo szybkie wydawanie nakładów krajowych” (Hopfinger, 2004, s. 14-15) oraz opracowanie i wydanie w stosunkowo krótkim czasie „dobrych jakościowo i spełniających wysokie kryteria standaryzacji przekładów językowych” (Hopfinger, 2004, s. 14-15);

– *szeroka i szybka dystrybucja działań promocyjnych i reklamowych*, które sprawnie zaznajamiają społeczeństwo z określoną siecią i powodują, że w momencie medialnej repetycji, odbiorcy chętniej się nią zainteresują (Hopfinger, 2004, s. 14-15).

Zaprezentowane wyżej kategorie badawcze odnoszą się do różnych wymiarów analizowanego zjawiska, jednakże w wyraźny sposób z sobą harmonizują: *de facto* mowa jest w nich o regule translokacji medialnej – cyrkulacji stałych składników (historii, postaci) pomiędzy różnymi mediami i/lub tekstami, dzięki którym system ma możliwość trwania jako organiczna, dostrzegalna przez odbiorców całość. Książka (w różnych formach) jest w takich systemach medium niesłychanie istotnym, zaś w wielu realizacjach pozostaje medium inicjalnym.

PODSUMOWANIE

Artykuł nie wyczerpuje problematyki funkcjonowania książki we współczesnej kulturze zmediatyzowanej, nie taki też był jego zasadniczy cel. Jednak nakierowuje uwagę czytelnika na trzy możliwe modele interpretacyjne, wyznaczające praktyczne tropy badawcze:

– po pierwsze – badania mediasfery jako środowiska dla książki (zanurzenie książki w sferze mediów i kontekście społeczno-ekonomicznym jest wartością wynikającą wprost z natury współczesności (Ruszar, 2023); książka jako medium funkcjonuje w obrębie swoiście zorganizowanego systemu/uniwersum książki, tworząc jednocześnie podsystem w ogólnie pojętym ekosystemie mediów; oba systemy współlistnieją z sobą, a ich obustronne relacje oparte są raczej na kooperacji, koegzystencji, symbiozie, nie zaś na prostej substytucji);

– po drugie – badania przemian książki jako obiektu, pod wpływem mediów i technologii cyfrowych (tj. rozłożonego w czasie procesu książkomorfozy, rozumianego jako transformacja książki generowana przez złożone, wzajemne oddziaływanie wielu czynników, takich jak m.in. potrzeby ludzkie, rynek, czynniki polityczne, społeczne i kulturowe, także innowacje technologiczne; nowe formy książki wyłaniają się wskutek metamorfozy bytów uprzednich tj. starych, które przechodzą ewolucję, by przystosowywać się do nietradycyjnych warunków środowiskowych i oczekiwań nowych grup odbiorców; nawet tradycyjna książka staje się pod określonymi względami nowa, gdyż poddaje się oddziaływaniu swoich następców);

– po trzecie – badania książki jako elementu transmedialnych systemów o funkcji skądinąd ludycznej (książka okazuje się medium niezwykle plastycznym, a może raczej „kowalnym” – by posłużyć się pojęciem zaproponowanym przez Marka Deuze²⁶ – poddaje się zabiegom technicznej reprodukcji, remediacji, przetwarzania i przenoszenia na heterogeniczne platformy medialne w zasadzie bez ograniczeń). Niesie to z sobą rzecz jasna, zagrożenie „przepełnienia”, na co zwraca uwagę Przemysław Czapliński rozważając problem „nadmiaru” w odniesieniu do kultury postnowoczesnej, nie mniej jednak „warunki formalnego odbioru [tekstu] nie tkwią dziś w genezie dzieła, w określeniu jego przynależności do szerszego zbioru, lecz w aktualnie konstruowanej sieci powiązań” (Czapliński, 2013, 127).

Wyszczególnione tropy potwierdzają, że o książce nie sposób mówić bez uwzględniania kontekstu medialnego: ta – istniejąc jako medium – jednocześnie podlega obiegowi w przestrzeni medialnej, funkcjonuje w otoczeniu różnorodnych środków przekazu, wchodzi w złożone relacje z nimi, generując żywotne sieci wielowymiarowych afiliacji i współzależności. Wskazują również na potrzebę integracji zróżnicowanych podejść badawczych w analizie zależności pomiędzy książką a środowiskiem mediów, co wynika ze złożoności i wieloaspektowości tej problematyki. Tego rodzaju podejście poznawcze może się wpisywać w „nową perspektywę badawczą” (także nową humanistykę [Badzioch-Bryła, 2023; Smołucha, 2023]), sytuującą się na styku nauki o książce i nauki o mediach, umożliwiającą rzeczową refleksję dotyczącą aktualnej koniunktury książki, wykraczającą poza stereotypowe i nie do końca zgodne z rzeczywistością (nieznające potwierdzenia w diagnozach statystycznych²⁷) stwierdze-

²⁶ Wywodząc tę kategorię od ustaleń M. McLuhana, J.D. Boltera i R. Grusina, badacz nazywa media „kowalnymi” [*malleable* – to również „plastyczny”]. Zob. M. Deuze, *Media life*, „Media, Culture & Society”, 33 (1) 2011, s. 137-148.

²⁷ Zob. R. Chymkowski, Z. Zasacka, *Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2024 roku – komunikat*, <https://www.bn.org.pl/download/document/1744372368.pdf> [dostęp: 20.05.2025] oraz *Czytelnicy 2.0. Raport z największego badania czytelników w Polsce*, oprac.

nie, że jest ona w stagnacji totalnej, a z wszelkich sfer życia społecznego i kulturalnego ostatecznie wyparły ją inne media.

BIBLIOGRAFIA

- Antonik, D. (2014). *Autor jako marka. Literatura w kulturze audiowizualnej społeczeństwa informacyjnego*. Universitas.
- Adamski, A. (2011). *Media w cyfrowym i analogowym świecie. Wpływ cyfrowej rewolucji na rekonfigurację komunikacji społecznej*. Elipsa.
- Badzioch-Bryła, B. (2023). Humanistyka – Humanistyka współczesna – Nowa humanistyka. W B. Badzioch-Bryła (red.) *Humanistyka współczesna*. Seria „Słowniki społeczne” (15-34). Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie.
- Barthes, R. (1997). *Przyjemność tekstu*, przeł. A. Lewańska, Wydaw. KR.
- Klepka, R. (2019). *Przestrzeń medialna*. W *Vademecum Bezpieczeństwa Informacyjnego*. https://www.researchgate.net/publication/381609571_Przestrzen_medialna [dostęp: 20.05.2025].
- Bielak, T. (2018). *Patchwork. Kulturowa cyrkulacja obiektów medialnych*. Bielsko Biała.
- Bolter, J.D. (2013). Ekfrazza, rzeczywistość wirtualna i przyszłość piśmiennictwa. W G. Nunberg (red.) *Przyszłość książki*. (318-343). Biblioteka Analiz.
- Bolter, J.D., Grusin, R. (2000). *Remediation: understanding new media*, Cambridge.
- Boltz, N. (1994). Rozstanie z Galaktyką Gutenberga. Przeł. K. Krzemieniowa. W A. Gwóźdź (red.). *Po kinie?... Audiowizualność w epoce przekazników elektronicznych*. Wydaw. Universitas.
- Bourdieu, P. (2001). *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*. przeł. A. Zawadzki, red. nauk. M. Sugiera. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Cieślikowa, A. & Płaneta P. (red.). (2020). *Od modernizacji do mediosfery. Meandry transformacji w komunikowaniu*. Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Chartier, R. (2019). *Czy książki wywołują rewolucje? Szkice z historii książki, lektury i kultury piśmiennej*. Pośl. opatrzył P. Rodak. Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego.
- Chymkowski, R. & Zasacka, Z. (2024). *Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2024 roku – komunikat*, <https://www.bn.org.pl/download/document/1744372368.pdf> [dostęp: 20.05.2025].
- Cybulski, R. (1984). Struktura i właściwości książki. *Studia o Książce*, t. 14, 3-38.
- Cybulski, R. (1986). *Książka współczesna*. Wydawca. Rynek. Odbiorca. Państwowe Wydaw. Naukowe.
- Czapliński, P. (2013). Literatura i nadmiar. *Kultura Współczesna*, 1, 118-130.
- Czerwiński, M. (1976). *System książki*. Wydaw. Artystyczne i Filmowe.
- Czytelnicy 2.0. Raport z największego badania czytelników w Polsce*. Oprac. P. Kuczyński, Warszawa 2024, <https://pliki.lubimyczytac.pl/pdf/Czytelnicy%202.0%20-%20Raport%20z%20Bada%C5%84%202024%20%281%29.pdf> [dostęp: 20.05.2025].

- Debray, R. (1992). *Vie et mort de l'image. Une histoire du regard en Occident*. Gallimard.
- Deuze, M. (2011). Media life, *Media, Culture & Society*, 33 (1), 137-148.
- Dobrowolski, P. (2023). Książki, czytelnicy i widzialność pracy. W E. Bulewicz i in. (red.) *Punkty wspólne. Literatura między prywatnym a publicznym*, (11-32). Wydaw. RYS.
- Dominas, K. (2020). Supersystem rozrywkowy versus opowiadanie transmedialne, czyli słów kilka o terminologiczno-metodologicznym chaosie. *Literatura i Kultura Popularna*, t. 25. 43-56.
- Dresang, E. T. (1999). *Radical change: Books for youth in a digital age*. New York: H. W.
- Dresang, E. T. (2008). Radical change revisited: Dynamic digital age books for youth. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, vol. 8, nr 3.
- Drózdź, A. (2009). *Od liber mundi do hipertekstu: książka w świecie utopii*. Biblioteka Analiz
- Dugoid, P. (2013). Materia ma znaczenie: przeszłość i futurologia książki. W G. Nunberg (red.) *Przyszłość książki*, (89-138). Biblioteka Analiz.
- Dunin, J. (2004). Książka na miarę człowieka. W *Studia z komunikacji społecznej*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna.
- Dunin, J. (2008). Czasopisma i książki w świecie mediów XXI wieku. W K. Stepnik, M. Rajewski (red.) *Media studies. Refleksja nad stanem obecnym*. (227-234). Wydaw. UMCS.
- Eco, U. (2001). Nowe środki masowego przekazu a przyszłość książki. Przeł. A. Szymanowski. W M. Hopfinger (red.) *Nowe media w komunikacji społecznej XX wieku. Antologia*. (537-542). Wydaw. Oficyna Naukowa.
- Elleström, L. (2010). *Media Borders. Multimodality and Intermediality*. Palgrave Macmillan.
- Escarpit, R. (1969). *Rewolucja książki*. Przeł. J. Pański. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Escarpit, R. (1973). *Literatura i społeczeństwo*. tłum. J. Lalewicz. W H. Markiewicz (red.) *Współczesna teoria badań literackich za granicą*. T. 3. Wydaw. Literackie.
- Faulstich, W. (2004). *Medientheorie*. W *Grundwissen Medien*, hrsg. von W. Faulstich, (13-20). Paderborn 2004.
- Faulstich, W. (2019). *Teoria systemu społecznego obiegu literatury [Theory of the Social System of Literature Circulation]*. Przeł. K. Kozłowski, M. Kasprzyk, „Przestrzenie Teorii” 32. Poznań, Adam Mickiewicz University Press, s. 435-451 [org. W. Faulstich, *Systemtheorie des Literaturbetriebs*, W *Medienkulturen*, München 2000, s. 13-27].
- Febvre, L. & Martin, H.J. (2014). *Narodziny książki*. Przeł. A. Kocot, M. Wodzyńska-Walicka, posł. P. Rodak. Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego.
- Fidler, R. (1997). *Mediamorphosis. Understanding New Media*, Thousand Oaks-London-New Delhi.
- Folta-Rusin, A.K. (2020). *Twarz i ciało książki. Wizualne manifestacje tekstów a problemy interpretacji*. Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Genette, G. (1992). Palimpsesty. *Literatura drugiego stopnia*. Przeł. A. Milecki, W H. Markiewicz (RED.) *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, t. 4, cz. 2, Kraków.

- Gilardi, F. & Reid, J. (2016). Transmedia teaching framework: from group projects to curriculum development. In C. Goria, O. Speicher, & S. Stollhans (Eds), *Innovative language teaching and learning at university: enhancing participation and collaboration*, 79-84. Dublin: Research-publishing. net.
- Głombiowski, K. (1980). *Książka w procesie komunikacji społecznej*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydaw. PAN.
- Głombiowski, K. (1981). O dwóch tendencjach badań bibliologicznych. *Studia o Książce*, t. 11.
- Goban-Klas, T. (2005). *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja*. Wydaw. Szkolne i Pedagogiczne S.A..
- Goban-Klas, T. (2007). Nadchodzące społeczeństwo medialne. *Chowanna*, 2(29), 37-51.
- Goban-Klas, T. (2009). *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i internetu*. Wydaw. Naukowe PWN.
- Gołębiewski, Ł. (2000). *Świat po Gutenbergu*, Wydaw. Magazyn Literacki.
- Gołębiewski, Ł. (2008). *Śmierć książki. No Future Book*. Biblioteka Analiz.
- Gołębiewski, Ł. (2013). Najlepszy towarzysz w schronie atomowym. W G. Nunberg (red.) *Przyszłość książki*. Przeł. J. Rzepa, A. Szatkowska, (9-19). Biblioteka Analiz.
- Górska, M. (2009). *Książki, nowe media i ich czasoprzestrzenie*. Wydaw. SBP.
- Górska, M. (2012). *Piśmienność i rewolucja cyfrowa*. Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Harris, R. (2014). *Racjonalność a umysł piśmienny*. Przeł. M. Rakoczy, Warszawa.
- Has-Tokarz, A. & Malesa, R. (red.). (2014). *Homo legens czy homo consumens? Czytelnik i książka w XXI wieku*. Wydaw. UMCS.
- Has-Tokarz, A. (2002). Ekranizacja w kręgu współczesnej literatury popularnej. W A. Krawczyk (red.) *Z książką przez wieki. Res Historica*, XIII, 337-357.
- Has-Tokarz, A. (2016). *Książki kucharskie i (około)kulinarne dla dzieci i młodzieży w okresie PRL. Teksty, funkcje, konteksty*. Wydaw. UMCS.
- Has-Tokarz, A. (2007). Między słowem a obrazem. Afiliacje literatury i filmu (perspektywa komparatystyczna. *Folia Bibliologica*, 48/49, 87-113.
- Has-Tokarz, A. (2018). Współczesna książka kucharska dla dzieci jako produkt medialny. *Folia Bibliologica*, 60, 59-79.
- Has-Tokarz, A. (2020a). Creatively Playing Kitchen and Cooking – Reflections on Contemporary Cookbooks for Children (Selected Examples). *Filoteknos*, 10, 473-489.
- Has-Tokarz, A. (2020b). Przyjemność (z) konsumowania... Książki kucharskie jako element systemów rozrywki dla dzieci (konteksty kultury medialnej i konsumpcyjnej). *Literatura i Kultura Popularna*, XXV, 127-147.
- Has-Tokarz, A. (2023a). Mały Książę Antoine'a de Saint Exupéry'ego w paradygmacie supersystemu rozrywkowego: sposób na promocję klasyki literackiej, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*, 21, 248-266.
- Has-Tokarz, A. (2023b) Celebrity marketing jako przejaw mediatyzacji rynku książki w Polsce. W A. Has-Tokarz, N. Zielińska, *Książka w mediach – Media w książce. Rynek – Technologie – Konsumpcja*. 205-234. Wydaw. UMCS.
- Has-Tokarz, A. (2009). W.I.T.C.H.(mania) jako przykład globalnego produktu

- medialnego dla dzieci. W A. Dymmel (red.). *Bestsellery, literatura popularna, odbiorcy. Empiryczne badania współczesnego czytelnictwa*. 29-46. Wydaw. UMCS.
- Hayles, N.K. (2002). *Writing Machines*, Cambridge.
- Hébrard, J.M. & Chartier, A.M. (2000). *Discours sur la lecture (1880-2000)*. BPI-Centre Georges Pompidou, Fayard.
- Hesse, C. (2013), *Książki w czasie*. W G. Nunberg (red.) *Przyszłość książki*. 36-55. Biblioteka Analiz.
- Hjarvard, S. (2004). From Bricks to Bytes: The Mediatization of a Global Toy Industry. W I. Bondebjerg, P. Golding (ed.). *Media Cultures in a Changing Europe*. Bristol.
- Hopfinger, M. (1992). Literatura w kulturze audiowizualnej. *Pamiętnik Literacki*, 83/1, 98-113.
- Hopfinger, M. (2002). Sztuka i komunikacja: sygnały zmian całej kultury. W M. Hopfinger (red.). *Nowe media w komunikacji społecznej w XX wieku. Antologia* (448-460). Wydaw.: Oficyna Naukowa.
- Hopfinger, M. (2003). *Doświadczenia audiowizualne. O mediach w kulturze współczesnej*. Wydaw. SIC.
- Houston, K. (2016). *The Book: A Cover-to-Cover Exploration of the Most Powerful Object of Our Time*, W.W. Norton & Company.
- Jachimowski, M. (2012). Wpływ konwergencji mediów na kształtowanie się przestrzeni medialnej, *Rocznik Prasoznawczy*, t. 6, 37-57.
- Jarecka, U. (1999). *Świat wideoklipu*. Oficyna Naukowa.
- Jenkins, H. (2003). *Transmedia Storytelling. Moving characters from books to films to video games can make them stronger and more compelling*. <https://www.technologyreview.com/2003/01/15/234540/transmedia-storytelling/> [dostęp: 15.01.2025].
- Jenkins, H. (2007). *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*. Przeł. M. Bernatowicz i M. Filiciak. Wydaw. Akademickie i Profesjonalne.
- Kinder, M. (1991). *Playing with Power in Movies, Television, and Video Games: From Muppet Babies to Teenage Mutant Ninja Turtles*. University of California Press.
- Kita, M. (2012). Razem. Konsiliencja, interdyscyplinarność, transdyscyplinarność. W M. Kita & M. Ślawska (red.) *Stan wiedzy i postulaty badawcze* (seria „Transdyscyplinarność badań nad Komunikacją Medialną”) (11-30). Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego.
- Komza, M. (2015). Estetyka i sztuka książki w badaniach bibliologicznych. W E. Gondek (red.). *Teoretyczne zagadnienia bibliologii i informatologii. Studia i szkice*. Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego.
- Komza, M. (1993). Książki-podarki. Historia, typologia, funkcje. *Studia o Książce*, t. 19, 75-112.
- Koredczuk, B. & Woźniak-Kasperek, J. (2019). Bibliologia i informatologia w naukach o komunikacji społecznej i mediach – odrębność czy komplementarność? *Studia Medioznawcze*, 20, nr 3(78). 212-224.
- Korycińska, A. (2002) Cywilizacja słowa drukowanego wobec zagrożeń wideosfery. W kręgu francuskiej mediologii, *Materiały Edukacyjne Bibliotekoznawstwa i Informatyki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, nr 13, (red.) M. Kocój, Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 88-95.
- Kotuła, S.D. (2013). *Komunikacja bibliologiczna wobec World Wide Web*. Wydaw. UMCS.

- Kozłowski, K. (2011). Co to jest medium? *Images*, nr 15-16, 203-209.
- Kress, G. (2003). *Literacy in the new media age*. New York: Routledge.
- Kristeva, J. (1972). Problemy strukturyzacji tekstu. Przeł. W Krzemień. *Pamiętnik Literacki*, 63/4, 264-281.
- Krotz, F. (2009). Mediatization: A Concept With Which to Grasp media and Social Change. W K. Lundby (ed.), *Mediatization: Concept, Changes, Consequences*. Peter Lang.
- Lachow, W.N. (1978). *Szkice z teorii sztuki książki*. Przeł. A. Chrzanowska-Sokołowska, K. Gieda, M. Komza, G. Talar, Ossolineum.
- Lalewicz, J. (1975). *Komunikacja językowa i literatura*. Ossolineum.
- Lalewicz, J. (1978). Proces i aparat komunikacji literackiej. *Teksty*, 1(37), 17-36.
- Lalewicz, J. (1985). *Socjologia komunikacji literackiej. Problemy rozpowszechniania i odbioru literatury*. Ossolineum.
- Lash, S. & Lury, C. (2011). *Globalny przemysł kulturowy. Medializacja rzeczy*. Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lepa, A. (2010). Mediosfera człowieka. *Łódzkie Studia Teologiczne*, t.19, 159-169.
- Levinson, P. (2006). *Miękkie ostrze, czyli historia i przyszłość rewolucji informacyjnej*. Przeł. H. Jankowska. Wydaw. MUZA S.A.
- Licklider, J.C.R. (1970). *Biblioteki przyszłości*. Przeł. E. Stolarska, A. Składanek, [przedm. V. W. Clapp]. Państwowe Wydaw. Naukowe.
- Lisowska-Magdżiarz, M. (2018). Kultura elektrycznych węgorków. Zmediatyzowane doświadczenie kulturalne w świecie mediów interaktywnych. *Studia Medioznawcze*, 3(74), 67-79.
- Long, E. (2012). O społecznej naturze czytania. *Teksty Drugie*, 6(138), 136-166.
- Long, G.A. (2007). *Transmedia Storytelling Business, Aesthetics and Production at the Jim Henson Company*, B.A. English and Philosophy Kenyon College.
- Marecki, P. (2018). *Między kartką a ekranem. Cyfrowe eksperymenty z medium książki w Polsce*. Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Maryl, M. (2010). Technologie literatury: wpływ nośnika na formę i funkcje przekazów literackich. *Pamiętnik Literacki*, nr 101/2, 157-178.
- Maryl, M. (2015). *Życie literackie w sieci. Pisarze, instytucje i odbiorcy wobec przemian technologicznych*. Fundacja Akademia Humanistyczna: Instytut Badań Literackich PAN. Wydaw.
- McLuhan, M. (2001). *Wybór tekstów*. McLuhan, E. & Zingrone F. (red.). Przeł. E. Różalska & J.M. Stokłosa. Wydaw. Zysk i S-ka.
- McLuhan, M., Powers, B.R. (1989). *The Global Village. Transformations in World Life and Media in the 21st Century*, New York: Oxford University Press.
- McLuhan, M. (2017). *Galaktyka Gutenberga. Tworzenie człowieka druku*. Przeł. A. Wojtasik, wstęp G. Godlewski, Narodowe Centrum Kultury.
- Mediaspace. (2004). N. Couldry, A. McCarthy (ed.), Routledge Taylor and Francis Group, London-New York.
- Migoń, K. (1984). *Nauka o książce: zarys problematyki*. Ossolineum.
- Migoń, K. (2002). Bibliologia wobec medioznawstwa: izolacja, komplementarność czy integracja. W M. Juda (red.) *Książka i prasa w systemie komunikacji społecznej. Przeszłość – dzień dzisiejszy – perspektywy*. 13-18. Wydaw. UMCS.
- Migoń, K. (2004). O przedmiocie badań współczesnej bibliologii. *Konspekt*, nr 19.
- Migoń, K. (2011). 'Kultura książki' – wyrażenie potoczne, kategoria badawcza,

- czy specjalność naukowa?. W W. Andrysiak (red.) *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-bibliograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz*, Uniwersytet Łódzki, 47-57.
- Monteiro, S. (2014). Rethinking media space. *Continuum. Journal of Media & Cultural Studies*, vol. 28, no. 3.
- Montoya, D.F. & Arias, M.V. & Arboleda H.S. (2013). Sistemas intertextuales transmedia: exploraciones conceptuales y aproximaciones investigativas. *Co-Herencia*, 10(18), 137-159.
- Mrozowski, M. (2001). *Media masowe. Władza, rozrywka i biznes*. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Mrozowski, M. (2019). *Przenikanie mediów. Ewolucja mediów a przemiany ładu społecznego*. Wydaw. Naukowe PWN.
- Müller, J.E. (1999). *Intermedialność jako prowokacja nauki o mediach*. Przeł. A. Gwóźdź. W *Od projektora do komputera. Współczesna myśl filmowa. Antologia*, wybór i wstęp A. Gwóźdź, Uniwersytet Śląski.
- Muszkowski, J. (1948). Książka jako przedmiot nauki. *Bibliotekarz*, nr 11/12.
- Muszkowski, J. (1973). Wstęp do socjologii książki. *Studia o Książce*, t. 3, 89-152.
- Muszkowski, J. (1951). *Życie książki. Edycja krytyczna na podstawie wydania z 1951 r.* Oprac. Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, wstęp Hanna Tadeusiewicz. Wydaw. SBP.
- Niculescu, B. (2010). Methodology of transdisciplinarity – levels of reality, logic of the included middle and complexity. *Transdisciplinary Journal of Engineering & Science*, No. 1, 19-38.
- Nieć, G. (2016). *Wtórny rynek książki w Polsce. Instytucje, asortyment, uczestnicy*. Księgarnia Akademicka.
- Ogonowska, A. (2013). Adaptacja filmowa jako przykład zjawiska intermedialności. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Cultura*, 5, 113-127.
- Ogonowska, A. (2020). Współczesne strategie badania literatury i pola literackiego w nowych obiegach medialnych. Produkcja – recepcja – krytyka. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Cultura*, 12(3), 79-91.
- Olson, D.R. (2010). *Papierowy świat. Pojęciowe i poznawcze implikacje pisania i czytania*. Przeł. M. Rakoczy, Warszawa.
- Ong, W.J. (1992). *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*. Przeł. i wstępem opatrzył J. Japola. Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Papuzińska, J. (2006). *Wpływ świata mediów na kształt książki dziecięcej i style jej odbioru*. W G. Leszczyński, D. Świerczyńska-Jelonek, M. Zając (red.), *Książka dziecięca 1990-2005. Konteksty kultury popularnej i literatury wysokiej*. Wydaw. SBP.
- Pirożyński, J. (2003). Czy rzeczywiście koniec ery Gutenberga? Kilka uwag na temat dalszych perspektyw tradycyjnej formy książki. W M. Komza (red.), *Sztuka książki. Historia, teoria, praktyka*. (207-211) Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon (MCB University Press)*, vol. 9, no. 5.
- Rachubik, J., Sroczyński, M., Oleszczuk-Zygmuntowski, J. (2024). *Jeszcze książka nie zginęła. Raport o polskim rynku książki*. Polska Sieć Ekonomii dla Instytutu Książki.

- Reizes-Dzieduszycki, J. (2004). Książki elektroniczne jako przedmiot badań bibliologicznych. W K. Heska-Kwaśniewicz & D. Pietruch-Reizes (red.). *W kręgu książki, biblioteki i informacji naukowej* (119-132). Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego.
- Rogoż, M. (2015). *Fantastycznie obecne. Anglojęzyczne bestsellerowe cykle powieściowe dla dzieci i młodzieży we współczesnej polskiej przestrzeni medialnej*. Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Rybarczyk, A. (2012). „Książkowić” świat, czyli kilka słów o liberaturze. *Biblioteka*, 16(25), 337-351.
- Rychlewski, M. (2013). *Książka jako towar – Książka jako znak. Studia z socjologii literatury*. Wydaw. Naukowe Katedra.
- Schaeffer, P. (1975). *Représentation et communication*. W A. Helbo, (red.) *Sémiologie de la représentation: Théâtre, Télévision, Bande dessinée*. Editions Complexe.
- Schulz, W. (2004). Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept, *European Journal of Communication*, vol. 19.
- Scolari, C. (2009). Transmedia Storytelling: Implicit Consumers, Narrative Worlds, and Branding in Contemporary Media Production. *International Journal of Communication*, no 3, 586-606.
- Scolari, C. (2010). Narrativa transmediática, estrategias cross-media e hipertelevisión. W *Lostología. Estrategias para entrar y salir de la isla*. Buenos Aires: Cinema.
- Simone, R. (2012). *Presi nella rete. La mente ai tempi del web*. Publisher. Garzanti Libri.
- Sitarski, P. (2018). Bolek I Lolek. Od widowni dziecięcej do systemu rozrywkowego. *Rekonesans badawczy, Kultura Popularna*, nr 3(57), 60-73.
- Small, D.L. (1999). *Rethinking the Book*. Massachusetts Institute of Technology.
- Smołucha, D. (2023) Fuzje i konwergencje – narzędzia współczesnej humanistyki. W B. Badzioch-Bryła (red.) *Humanistyka współczesna. Seria Słowniki społeczne* (163-178). Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie.
- Storey, J. (2003). *Studia kulturowe i badania kultury popularnej. Teorie i metody*, Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Straus, G. (1993). *Powszechność i powszedniość lektury*. Biblioteka Narodowa.
- The Internet of Toys: A Report on Media and Social Discourses Around Young children and IoToys*. DigiLitE, (red.) G. Mascheroni, D. Holloway, https://www.academia.edu/34038491/The_Internet_of_Toys_A_Report_on_Media_and_Social_Discourses_around_Young_Children_and_IoToys [dostęp: 15.03.2025].
- Thompson J.B. (2005) *Books in the Digital Age. The Transformation of Academic and Higher Education Publishing in Britain and the United States*, Cambridge-Maldren.
- Thompson, J.B. (2010). *Playing with books. The art of upcycling, deconstructing & reimagining the book*, Beverly.
- Tobera, M. (2008). Bibliologia wobec polskiego rynku książki w latach 1944-2007. *Przegląd Biblioteczny*, 1, 37-66.
- Toffler, A. (2002). Elektroniczna wioska, tł. E. Woydyłło. W M. Hopfinger (red.), *Nowe media w komunikacji społecznej XX wieku. Antologia*. 614-628. Wydaw. Oficyna Naukowa.
- Tomaszewski, A. (2006). *O jedności treści, formy i funkcji (książki)*. W *Zapiski książkoroba*. Wydaw. Do.

- Wandel, A. (2019). *Przemiany współczesnej książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży na przykładzie francuskiej oferty wydawniczej*. Universitas.
- Włodek, P. (2015). Beletryzacje, czyli „czemu wszystkie filmy prowadzą nas do sklepów z zabawkami”? W Agnieszka Izdebska, Danuta Szajnert (red.) *Literatura prze-pisana. Od „Hamleta” do slashu*. Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Zajac, M. (2010). Książka dziecięca – w stronę konwergencji mediów. W Z. Osinowski (red.) *Biblioteka. Książka. Informacja. Internet*. (101-112). Wydaw. UMCS.
- Zajac, M. (2000). *Promocja książki dziecięcej. Podręcznik akademicki*. Wydaw. SBP.
- Zbierski, T. (1978). *Semiotyka książki*. Ossolineum.
- Żółkiewski, S. (1979). *Kultura – socjologia – semiotyka literacka. Studia*. Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Żółkiewski, S. (1980). *Wiedza o kulturze literackiej: główne pojęcia*. Wiedza Powszechna.

Artykuł w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 30 września 2025 r.

ANITA HAS-TOKARZ
Institute of Social Communication and Media Sciences
Maria Curie-Skłodowska University in Lublin
e-mail: anita.has-tokarz@mail.umcs.pl
ORCID 0000-0002-0552-3914

BOOKS IN A MEDIATIZED SPACE: THEORETICAL REFERENCES AND RESEARCH PROPOSALS

KEYWORDS: Book culture. Mediatized culture. Bookmorphosis. Mediatization. Mediasphere. Transmedia storytelling. Media space. Book system.

ABSTRACT: **Thesis/Objective** – This article is intended to: 1) provide an outline of an epistemological and conceptual perspective, useful while researching books as objects of a mediatized culture, 2) organize current state of knowledge, and 3) provide a set of tools required for some interpretative processes. Those processes involve: the transformations of communication delivered by means of books, the position of books in contemporary media space, and the relations linking books and other means of communication. The central thesis of the article is the paradigm of coexistence – as the book system and the media system are linked by a network of diverse interactions, both systems coexist permanently and their mutual relations are based on symbiosis rather than on substitution. **Research methods** – desk research and critical analysis of literature, followed by descriptive and exemplificative methods. **Conclusions** – The analysis enabled the author to distinguish

three interpretative models: (1) the mediasphere as an environment for the production and circulation of books; (2) bookmorphosis, that is, a temporally extended, externally stimulated process of book transformation; (3) books as an entertaining element of transmedia systems. These models confirm that it is no longer possible to discuss books without considering their environmental context (the media space): books, themselves being a medium, at the same time circulate within the media culture and are active within an environment of diverse means of communication, entering into relations with the latter and creating complex, multidimensional networks of connections and interdependencies.

TERESA ŚWIĘCKOWSKA
Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytet Warszawski
e-mail: t.swieckowska@uw.edu.pl
ORCID 0000-0002-3979-5600

KONTROLOWANE WYPOŻYCZANIE CYFROWE. UWARUNKOWANIA PRAWNE, KONTEKSTY SPOŁECZNE, PRAKTYKI I WYZWANIA DLA BIBLIOTEK

Dr hab. Teresa Święckowska, pracuje na Wydziale Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmuje się społeczną historią książki, informacji i prawa autorskiego oraz współczesnymi społecznymi i prawnymi aspektami dystrybucji wiedzy i informacji. Jest autorką wielu prac naukowych, w tym książek *Kochani krwio pijce! Własność literacka i prawo autorskie w XIX-wiecznej Polsce* (Kraków 2018) oraz *Public relations a demokracja* (Warszawa 2008).

SŁOWA KLUCZOWE: Kontrolowane wypożyczanie cyfrowe. UE. USA. Polska. masowa digitalizacja. biblioteki

ABSTRAKT: Teza/cel artykułu – Celem badań jest analiza koncepcji kontrolowanego wypożyczania cyfrowego, polegającej na zastosowaniu zasad tradycyjnego wypożyczania fizycznych egzemplarzy utworów do udostępniania online oraz przedstawienie praktyk polskich bibliotek w tym obszarze. **Metody badań** – Badania opierają się na przeglądzie i krytycznej analizie literatury światowej dotyczącej kontrolowanego wypożyczania cyfrowego oraz analizie przypadków polskich praktyk wypożyczania cyfrowego. **Wyniki i wnioski** – Wyniki obejmują problematyzację zagadnienia wypożyczania cyfrowego, uwzględniającą kontekst masowej digitalizacji i kwestie dostępu do XX-wiecznego dorobku wydawniczego. Artykuł przedstawia ramy prawne wypożyczania cyfrowego zarów-

no w USA, gdzie koncepcja ta się pojawiła, jak też w Unii Europejskiej. W tym ostatnim przypadku artykuł skupia się na przedstawieniu interpretacji orzeczenia trybunału TSUE z 2016 r. w sprawie VOB. Analiza ram prawnych wykazuje, że zarówno w USA, jak też w UE, w tym również w Polsce brakuje jednoznacznych regulacji prawnych odnośnie wypożyczania cyfrowego, co stanowi barierę dla bibliotek w zapewnieniu dostępu w formie cyfrowej do dorobku wydawniczego XX i XXI w.

WSTĘP

W procesie trwającej ponad trzy dekady digitalizacji utwory będące w domenie publicznej są już lub mogą być udostępniane online. W przypadku kolekcji europejskich są to głównie zbiory XIX-wieczne, podczas gdy w USA domena publiczna obejmuje utwory wydane przed 1923 r. Ogromna większość XX-wiecznego dorobku wydawniczego nie jest jednak dostępna cyfrowo, a w przypadku utworów niedostępnych w obrocie handlowym, również tradycyjne formy udostępniania przez biblioteki są ograniczone. Biblioteki napotykać również wiele trudności w udostępnianiu aktualnej produkcji wydawniczej w formie e-booków. Jak dotychczas dominującą formą udostępniania XXI-wiecznych książek w formie cyfrowej w bibliotekach jest model licencyjny, który, tam gdzie już funkcjonuje, jest krytykowany za ograniczoną ofertę i wysokie ceny. W niektórych krajach, w tym w Polsce, ciągle jeszcze brakuje zarówno odpowiedniej infrastruktury, jak też oferty dla tej formy udostępniania, co oznacza, że biblioteki nie mogą zapewnić swoim czytelnikom zdalnego dostępu do książek, podczas gdy są one już dostępne cyfrowo w kanałach komercyjnych. Podstawową trudnością, związaną z przedstawionym wyżej problemem jest brak lub niejasność regulacji prawa autorskiego w odniesieniu do cyfrowego udostępniania przez biblioteki w innym modelu niż licencyjny. Problem ten jest od wielu lat sygnalizowany przez biblioteki, które wraz z postępem digitalizacji i rozwojem rynku e-booków, poszukują możliwości dostosowania swojej oferty do nowych technicznych możliwości udostępniania zasobów wiedzy i kultury z jednej strony, a oczekiwań swoich użytkowników z drugiej. Koncepcja kontrolowanego wypożyczania cyfrowego jest jednym z rezultatów tych poszukiwań. Napotyka ona jednak wiele wyzwań zarówno prawnych, jak też technicznych i organizacyjnych.

ROZWÓJ KONCEPCJI KONTROLOWANEGO WYPOŻYCZANIA CYFROWEGO W USA

Koncepcja kontrolowanego wypożyczania cyfrowego (Controlled Digital Lending – CDL) została przedstawiona przez Michelle Wu w 2011 r.

w artykule poświęconym projektowi współpracy bibliotek prawniczych w tworzeniu wspólnej kolekcji cyfrowej (Wu, 2011). Wu wychodziła z założenia, że możliwe jest stworzenie biblioteki cyfrowej, która z jednej strony, szanuje prawa właścicieli praw autorskich a z drugiej, wychodzi naprzeciw rosnącym potrzebom dostępu online do kolekcji zbiorów drukowanych. Według Wu przyjęte w USA założenia dotyczące ograniczeń prawa autorskiego pozwalają na dystrybucję dokładnej liczby kopii zakupionych egzemplarzy, niezależnie od formy, jeśli tylko liczba będących w obiegu kopii nie jest większa niż liczba nabytych egzemplarzy. Uzasadniając powyższe twierdzenie, powołała się na doktrynę pierwszego zakupu (First Sale Doctrine), według której zgodnie z sekcją 109 U.S. Copyright Act, właściciel legalnie nabytej kopii utworu ma prawo do jej sprzedaży lub innego zadysponowania (Wu, 2011). Kolejnymi przesłankami CDL są według niej zasada dozwolonego użytku, określana w USA jako *fair use* oraz wyjątki od prawa autorskiego dla bibliotek i archiwów (Sekcja 108 U.S. Copyright Act), które pozwalają bibliotekom na reprodukcję i dystrybucję utworów w określonych sytuacjach, np. w celu archiwizacji lub wymiany uszkodzonych kopii (Wu, 2011). W czasie, kiedy Wu przedstawiła swoją koncepcję, kontrolowane wypożyczanie cyfrowe testowano już w praktyce. Od 2010 r. program pilotażowy takiego wypożyczania prowadziła Open Library (OL) działająca przy Internet Archive (IA).

Do szerszego rozpowszechnienia koncepcji CDL w USA doszło na przełomie drugiej i trzeciej dekady XXI w. Znaczący wpływ miały na to dwa czynniki. Z jednej strony, było to wprowadzenie w 2017 r. przez IA programu Open Libraries, zapraszającego biblioteki do współpracy w rozwijaniu kontrolowanego wypożyczania cyfrowego, a z drugiej strony, publikacja w 2018 r. dwóch dokumentów dotyczących CDL (Pang, 2022, 157). Pierwszym ze wspomnianych wyżej dokumentów, było stanowisko w sprawie kontrolowanego wypożyczania cyfrowego *Position Statement on Controlled Digital Lending*, przygotowane przez Wu i pięciu innych specjalistów¹. Dokument ten miał na celu pomóc bibliotekarzom w zrozumieniu ogólnej koncepcji CDL oraz wesprzeć tworzenie przestrzeni wspólnego rozwijania praktyk wypożyczania cyfrowego. Dokument w związku sposób opisywał, jak poprawnie zastosować zasady CDL. Zasady te ujęte w sześciu punktach brzmią następująco: biblioteki powinny: (1) upewnić się, że oryginalne dzieła są nabywane w sposób zgodny z prawem; (2) stosować CDL tylko do dzieł, które są własnością biblioteki; (3) ograniczyć łączną liczbę kopii w obiegu do liczby egzemplarzy, które bibliote-

¹ Byli to Lila Bailey, doradca ds. polityki Internet Archive; Kyle K. Courtney, doradca ds. prawa autorskiego Biblioteki Uniwersytetu Harvarda; David Hansen, bibliotekarz i doradca ds. prawa autorskiego Uniwersytetu w Duke; Mary Minow, związana z Berkman Klein Center for Internet and Society i z Uniwersytetem Harvarda oraz Jason Schultz, profesor na wydziale prawa NYU.

ka posiada legalnie, utrzymując proporcję jeden do jeden posiadanych egzemplarzy do wypożyczonych kopii; (4) wypożyczać każdą cyfrową wersję tylko jednemu użytkownikowi naraz, tak jak byłaby wypożyczona fizyczna kopia; (5) ograniczyć czas wypożyczenia do okresu, który jest analogiczny do wypożyczeń fizycznych; (6) zastosować bezpieczne narzędzia zarządzania prawami cyfrowymi (DRM), aby zapobiec kopiowaniu i redystrybucji (Position Statement, 2018). Stanowisko zostało podpisane przez szereg wiodących bibliotek oraz ekspertów w dziedzinie prawa autorskiego. Drugi dokument, będący białą księgą kontrolowanego wypożyczania cyfrowego zbiorów bibliotecznych (*A White Paper on Controlled Digital Lending of Library Books*) jest związany z opisanym wyżej stanowiskiem i jest jego rozwinięciem (Hansen & Courtney, 2018)². Przedstawia on w sposób szczegółowy ramy prawne i argumenty przemawiające za możliwością zastosowania przez biblioteki CDL. Tekst ten wywołał ożywioną dyskusję w środowiskach bibliotekarskich USA i stał się głównym punktem odniesienia dla późniejszych prac na temat kontrolowanego wypożyczania cyfrowego (Pang, 2022, 157). Powołano się na niego m.in. w *IFLA Statement on Controlled Digital Lending* z 2021 r. Dyskusje dotyczące CDL nasiliły się w okresie pandemii, a towarzyszyło im pojawianie się różnych projektów wdrożenia CDL.

MASOWA DIGITALIZACJA JAKO HISTORYCZNY KONTEKST CDL

Kiedy Wu (2011) przedstawiła swoją koncepcję CDL, w USA i poza nimi toczyła się intensywna dyskusja na temat digitalizacji i jej zgodności z prawem autorskim, wywołana trwającym procesem wydawców z Google w związku z projektem Google Books (Marcum & Schonfeld, 2021). Projekt Google Books, ogłoszony oficjalnie pod koniec 2004 r., opierał się na współpracy z największymi bibliotekami naukowymi USA, którym Google zaoferowało digitalizację ich zbiorów. Do współpracy z Google jako pierwsze dołączyły biblioteki uniwersytetów Michigan, Stanforda, Harvarda, Oksfordzkiego oraz Biblioteka Publiczna Nowego Jorku.

Biblioteki uniwersytetów Michigan i Stanforda zdecydowały się na przekazanie do digitalizacji zarówno zbiorów z domeny publicznej, jak też książek objętych jeszcze prawem autorskim. Kiedy Google udostępnił usługi Books Search online, wydawcy i autorzy, którzy posiadali prawa do zdigitalizowanych książek, zarzucali firmie ich naruszenie. Twierdzili, że tworzenie cyfrowych kopii i udostępnianie fragmentów tekstu bez ich zgody jest naruszeniem prawa autorskiego. Firma Google broniła się

² Jego autorzy byli również współautorami Position Statement On Controlled Digital Lending By Libraries, patrz przypis powyżej.

twierdząc, że wprowadziła możliwość opt-out, czyli wyłączenia z projektu książek na żądanie właścicieli praw oraz, że kopiowanie dla celów wyszukiwania jest dozwolone w ramach *fair use* (Manuel, 2010). W 2005 r. autorzy i wydawcy wnieśli skargę do sądu. Skarga miała charakter zbiorowy, określany w prawie USA jako *class action*, co oznacza, że była składana w imieniu szerokiej grupy autorów i wydawców. Taki proces zakłada negocjowanie ugody pomiędzy stronami. Projekt ugody, wynegocjowany pomiędzy prawnikami firmy Google oraz przedstawicielami wydawców i autorów, został przedstawiony pod koniec 2008 r. Ugoda dotyczyła wyłącznie książek, które zostały opublikowane do 5 stycznia 2009 r. i które korzystają z ochrony prawnoautorskiej na terytorium USA. Na mocy ugody Google miało uzyskać niewyłączną licencję na korzystanie z książek objętych ugodą na następujących polach eksploatacji: wytwarzanie i gromadzenie cyfrowych kopii książek; sprzedawanie instytucjom prenumeraty na korzystanie z elektronicznej bazy danych książek; zapewnianie dostępu do książek online za opłatą; wyświetlanie fragmentów książek; wyświetlanie informacji bibliograficznych z książek. Pełne korzystanie w postaci wyświetlania lub udostępniania mogło dotyczyć wyłącznie książek niedostępnych w handlu dla klientów w USA. Jeśli książka była dostępna, na wykorzystanie opisane powyżej, Google musiałoby uzyskać wyraźną zgodę uprawnionego. Firma gwarantowała posiadaczom praw 63% zysków z wykorzystania książek, w tym również z reklam. O tym, czy i w jakim zakresie Google może korzystać z ich utworów, mieli decydować sami właściciele praw.

Zaproponowana ugoda wywołała falę krytyki i protestów, zarówno ze strony wydawców i autorów, jak też prawników. W 2011 r., kiedy ugoda została odrzucona przez sąd, Google z jednej strony, kontynuował digitalizację książek z domeny publicznej, a z drugiej, wprowadził program Google Partners, zakładający umowy z poszczególnymi wydawcami i autorami. Odrzucenie umowy oznaczało, że kwestia cyfrowego udostępniania książek objętych prawem autorskim pozostawała w USA nierozwiązana. Z drugiej strony, projekt ugody pokazał ogromne możliwości udostępniania cennych zasobów online. Dyskusja wokół ugody ujawniła też istotne kwestie związane z digitalizacją i udostępnianiem zbiorów bibliotecznych. Nagłośniła ona m.in. problem z dostępem do utworów niedostępnych w handlu i utworów osieroconych. Zwolennicy ugody podkreślali korzyści z wprowadzenia możliwości cyfrowego udostępniania zasobów największych bibliotek naukowych. Zwracano uwagę na demokratyzację dostępu i to, że najważniejsze kolekcje naukowe dostępne byłyby dla wszystkich bibliotek, nawet tych w niewielkich kampusach, jak też dla pojedynczych użytkowników. Wśród pozostałych argumentów wliczano nowe możliwości wyszukiwania, nowe życie dla książek niedostępnych w handlu i zapomnianych na zakurzonych bibliotecznych

pólkach oraz korzyści finansowe dla partnerów (Marcum & Schonfeld, 2021, 143-156). Przeciwnicy ugody wskazywali przede wszystkim na zagrożenia płynące z monopolu firmy Google, która jako podmiot komercyjny uzyskiwałaby szerokie uprawnienia do digitalizacji i wykorzystania dorobku wydawniczego.

W odpowiedzi na projekt Google Books pojawiły się alternatywne projekty zarówno w USA, jak też na świecie, m.in. Open Content Alliance (OCA), Digital Public Library of America (DPLA) czy EUROPEANA. Dyskusje wokół ugody Google z wydawcami, a także kwestia *fair use* w odniesieniu do kopiowania dla celów pełnotekstowego wyszukiwania, skonsolidowała środowiska bibliotekarskie w USA, które zaangażowały się w różne działania na rzecz umożliwienia bibliotekom udostępniania zbiorów online. Ważnym rezultatem procesu Google z wydawcami był wydany w 2012 r. wyrok, odrzucający skargę Authors Guild i uznający tworzenie kopii cyfrowych dla celów pełnotekstowego wyszukiwania za *fair use*, potwierdzony przez Sąd Najwyższy USA w 2016 r.

INTERNET ARCHIVE I CDL W PRAKTYCE

Internet Archive (IA) zostało założone w 1996 r. przez Brewstera Kahle'a jako organizacja non profit z pierwotnym celem archiwizacji internetowych zasobów cyfrowych. Chociaż zachowanie cyfrowego dziedzictwa ludzkości i dostęp do historycznych wersji stron internetowych za pośrednictwem Wayback Machine pozostaje jedną z najważniejszych usług IA, to organizacja wprowadziła w życie wiele innych projektów związanych z jej naczelną misją, zdefiniowaną jako zapewnianie powszechnego i otwartego dostępu do wiedzy (Kahle & Parejo Vadillo, 2015). Wiele z projektów IA związanych jest z digitalizacją XX-wiecznego dorobku kulturowego, książek, muzyki, audycji telewizyjnych. Do najważniejszych, obok Wayback Machine, projektów IA należy powołana w 2006 r. Open Library. Jednym z głównych celów tego projektu było stworzenie katalogu wszystkich opublikowanych książek przez stworzenie strony internetowej dla każdej książki. Funkcja katalogowo-informacyjna została następnie połączona z funkcją udostępniania pełnych tekstów w przypadku książek z domeny publicznej, a w przypadku tych chronionych prawem autorskim z czasem wprowadzono praktykę kontrolowanego wypożyczania cyfrowego. Według informacji na stronie IA z marca 2025 r. OL zawiera ponad 20 mln stron z informacjami o książkach i 2 mln książek, których pełne teksty są dostępne w przeglądarce IA bądź do pobrania (Internet Archive, n.d.-a).

Jeszcze przed ogłoszeniem Open Library IA zainicjowało w 2005 r. Open Content Alliance, projekt digitalizacji alternatywny do Google Bo-

oks. Do OCA dołączyło kilka dużych firm oraz kilkadziesiąt bibliotek³. Projekt ten, podobnie jak Google Books, miał na celu digitalizację i udostępnianie książek, ale miał być bardziej otwarty i transparentny. Skanowaniem książek w OCA zarządzało IA, które również zapewniało trwałe przechowywanie i dostęp do kopii cyfrowych przez stronę OL. Choć OCA rozpadło się ok. 2010 r., to na jego gruncie wyrosła inicjatywa Digital Public Library of America, niezależna od IA (Jones, 2014, 274). DPLA od początku wykazuje większą ostrożność w podejściu do prawa autorskiego niż IA i zakłada udostępnianie online książek z domeny publicznej lub na zasadzie pozyskiwania zgód. Z drugiej strony, DPLA włącza się aktywnie w lobbying na rzecz wprowadzenia rozwiązań, które umożliwiłyby udostępnianie cyfrowe również książek objętych prawem autorskim, szczególnie tych niedostępnych w handlu. Robert Darnton, dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Harvarda, jeden z głównych założycieli DPLA, pisał w opublikowanym w 2011 r. artykule, że „DPLA musi przestrzegać praw autorskich”, ale też sygnalizował potrzebę rozwiązań prawnych dla udostępniania cyfrowego książek niedostępnych w handlu i utworów osierconych (Darnton, 2011). OL natomiast, zaczynając od 2010 r., rozwijała we współpracy z bibliotekami projekt udostępniania książek XX-wiecznych, niebędących jeszcze w domenie publicznej z zachowaniem zasad, jakie obowiązują w stosunku do wypożyczania, książek drukowanych. Kahle opisał ten proces następująco: „Nasz cyfrowy program wypożyczania e-booków odzwierciedla tradycyjne praktyki biblioteczne: jeden czytelnik naraz może wypożyczyć książkę, a inni muszą czekać na jej ręczny zwrot. Alternatywnie, po dwóch tygodniach książka jest automatycznie zwracana i udostępniana kolejnym oczekującym użytkownikom. Mechanizmy ochrony technicznej, które zapewniają dostęp tylko jednemu czytelnikowi naraz, wykorzystują te same technologie, które są używane przez wydawców do zabezpieczania e-booków dostępnych w sprzedaży. W ten sposób strona Open Library respektuje kwestie praw autorskich” (Kahle, 2016). W 2016 r. IA posiadała 500 tys. – jak to określał Kahle – „post-1923 cyfrowych tomów” (Kahle, 2016)⁴.

W 2017 r. IA powołało inicjatywę Open Libraries, której celem było rozszerzenie współpracy z bibliotekami i rozwój zarówno digitalizacji, jak też kontrolowanego wypożyczania cyfrowego. Jak możemy przeczytać na stronie IA, dołączając do Open Libraries, biblioteki mogą zidentyfikować

³ Początkowo z projektem współpracowały Yahoo!, Adobe Systems, European Archive, HP Labs, UK National Archives, O'Reilly Media, Prelinger Archives, University of California i University of Toronto, a w ciągu dwóch kolejnych lat Open Content Alliance pozyskało kilkadziesiąt partnerów, w tym duże firmy jak Microsoft, oraz biblioteki takie, jak Smithsonian Institution Libraries oraz liczne biblioteki uniwersyteckie (Jones, 2014, 268).

⁴ W USA ze względu na odmienny system prawa autorskiego książki wydane przed 1923 r. należą do domeny publicznej.

nakładanie się ich fizycznych zbiorów z zasobami cyfrowymi IA i zapewnić czytelnikom bezpłatny dostęp do tych cyfrowych książek, w przypadku nakładania się tytułów. Dodatkowo biblioteki mogą dołączyć tytuły ze swoich zbiorów do Open Libraries, aby zwiększyć liczbę dostępnych wypożyczeń. IA informuje, że niektóre biblioteki publiczne, akademickie i specjalistyczne już dołączyły do projektu (Open Libraries, nd). Kierujący projektem Chris Freeland podkreślał w 2020 r., że o ile w USA większość utworów z domeny publicznej jest już zdigitalizowana i dostępna online, to produkcja XX-wieczna nadal pozostaje w formie drukowanej i nie jest dostępna cyfrowo. Open Libraries stawiała sobie za cel digitalizację tych XX-wiecznych zbiorów, które nie są dostępne w formie cyfrowej, a znajdują się na półkach bibliotecznych, a także ich udostępnianie we współpracy z bibliotekami na zasadzie kontrolowanego wypożyczania cyfrowego. Według wypowiedzi Freelanda z 2020 r., projekt Open Libraries dowodził, że biblioteki mogą z powodzeniem stosować kontrolowane wypożyczenie cyfrowe w praktyce (Vieira, 2020).

CDL W OKRESIE PANDEMII

Kiedy z powodu pandemii COVID-19 biblioteki zostały zamknięte i nie mogły wypożyczać swoich zbiorów, wzrosło zainteresowanie kontrolowanym wypożyczaniem cyfrowym. Jak pisze Xuan Pang, CDL stało się w 2020 r. gorącym tematem wśród bibliotekarzy, gdyż zrozumieli oni, że ta nowa inicjatywa jest jedynym sposobem, aby nadal udostępniać książki w sytuacji, gdy biblioteki pozostawały fizycznie niedostępne (Pang, 2020). Webinary na temat CDL organizowało m.in. IA, które jak pokazano wyżej, miało już doświadczenie w tym zakresie. Według Pang wyjątkowo pomocny dla bibliotekarzy akademickich okazał się webinar o CDL i przyszłości bibliotek, *The Right to Reserves: CDL and the Future of Libraries*, zorganizowany przez bibliotekarza ds. praw autorskich na Uniwersytecie Harvarda, w którym przedstawiono ramy prawne CDL oraz argumentowano, że biblioteki mogą digitalizować swoje drukowane podręczniki i udostępniać ich cyfrowe kopie studentom (Pang, 2022, 158).

Dla bibliotek, które zdecydowały się na wdrożenie CDL, dużym wyzwaniem okazał się brak infrastruktury technologicznej, czyli odpowiednich platform, dzięki którym można byłoby udostępniać cyfrowe kopie książek z zachowaniem koniecznych warunków kontrolowanego wypożyczania. Wobec pilnej potrzeby rozwiązania problemu biblioteki poszukiwały tymczasowych rozwiązań. Jedno z takich rozwiązań, które stało się też wzorem dla innych, wypracowała biblioteka Szanghajskiej filii Uniwersytetu w Nowym Yorku. W modelu tym wykorzystano Google Drive oraz skrypty Google Apps (Xu, Lin & Wu, 2021; Pang, 2022, 159). Zdi-

gitalizowane materiały udostępniano za pomocą Google Drive lub Team Drive. Przed udostępnieniem pliku, w ustawieniach wyłączano opcje pobierania, drukowania i kopiowania dla przeglądających, co zapewniało, że użytkownik nie mógł trwale zapisać ani rozpowszechnić cyfrowej kopii. Do zarządzania procesem wypożyczeń wykorzystywano arkusz kalkulacyjny Google. Za pomocą Google Apps Script zaprojektowano funkcje automatycznego wygaszania dostępu, ustawianie czasowego limitu dostępu oraz usuwanie dostępu po upływie określonego czasu. Skrypt automatycznie usuwał uprawnienia dostępu użytkownika do udostępnionego pliku. Po wygaśnięciu dostępu, skrypt wysyłał powiadomienie e-mail do personelu biblioteki. Zaletą modelu była przede wszystkim możliwość szybkiego wdrożenia i niskie koszty, gdyż wykorzystano istniejącą już infrastrukturę. To tymczasowe rozwiązanie miało jednak poważne wady. Od strony użytkownika były one związane przede wszystkim z niewygodą czytania za pośrednictwem przeglądarki PDF, a od strony pracowników z pracochłonnością ręcznej obsługi ustawiania ograniczeń (Xu, Lin & Wu, 2021).

THE NATIONAL EMERGENCY LIBRARY I PROCES HACHETTE V. INTERNET ARCHIVE

W 2020 r., podczas lockdownu, IA zdecydowało się na odejście od ścisłych zasad kontrolowanego wypożyczania cyfrowego i powołało tymczasową bibliotekę awaryjną, National Emergency Library (NEL), w której zniesiono stosowane dotychczas w OL ograniczenie jedna kopia – jeden użytkownik, pozwalając nieograniczonej liczbie użytkowników jednocześnie wypożyczać tę samą książkę. IA argumentowało, że w wyjątkowych okolicznościach pandemii, wypożyczanie książek w ten sposób stanowi przykład *fair use*. NEL miała służyć jako tymczasowe rozwiązanie i już w momencie ogłoszenia, 24 marca, zapowiadano, że projekt potrwa do 30 czerwca. Głównym celem NEL miało być wspieranie zdalnego nauczania w czasie, gdy biblioteki i placówki edukacyjne były niedostępne (Rimmer, 2022). Zwolennicy NEL podkreślali korzyści publiczne płynące z programu, argumentując, że właściciele praw autorskich nic nie zyskają, jeśli społeczeństwo będzie pozbawione dostępu do zasobów IA, zwłaszcza, że w polityce digitalizacji tej organizacji uwzględniano szczególnie książki XX-wieczne niedostępne w obrocie handlowym, a tych właśnie brakuje w ofercie komercyjnego udostępniania dla bibliotek (Mercanti, 2023). Projekt NEL, obok pozytywnych czy wręcz entuzjastycznych opinii, spotkał się też jednak z krytyką, zwłaszcza ze strony stowarzyszeń wydawców i autorów, takich jak Association of American Publishers czy Authors Guild (Vieira, 2020).

Na początku czerwca 2020 r. Hachette Book Group, HarperCollins, John Wiley & Sons oraz Penguin Random House pozwały IA o naruszenie praw autorskich. Pozew dotyczył zarówno NEL, jak OL. Po wniesieniu pozwu, 10 czerwca 2020 r., IA ogłosiło wcześniejsze zamknięcie NEL, które nastąpiło 16 czerwca 2020 r. OL powróciła wówczas do modelu wypożyczeń jedna kopia – jeden użytkownik i do list oczekujących na wypożyczenia, ale mimo to wydawcy nie wycofali pozwu. W 2022 r. obie strony złożyły wnioski o wydanie wyroku w trybie uproszczonym (summary judgment), czyli o orzeczenie bez przeprowadzania pełnego procesu sądowego. W USA sędzia może zgodzić się na takie postępowanie, jeśli nie ma istotnego sporu, co do zasadniczych faktów. Sprawa dotyczyła 127 książek, do których prawa posiadali wspomniani wyżej czterej wydawcy, a których egzemplarze IA nabyło przez zakup lub darowiznę. Wszystkie te książki były również dostępne w formie e-booków w ofercie licencyjnej dla bibliotek. Po zdigitalizowaniu nabytych tytułów fizyczne egzemplarze IA umieściło w magazynie, a użytkownikom umożliwiło wypożyczenie cyfrowych kopii w OL. Każdy może zarejestrować się jako użytkownik OL i jednocześnie wypożyczyć do dziesięciu tytułów. Po wypożyczeniu książki, można ją czytać online, pobrać lub odsłuchać za pomocą automatycznego czytnika tekstu. Po wypożyczeniu książki na stronie tytułu pojawia się link do książki w Better World Books (komercyjnej księgarni z używanymi książkami prowadzonej przez Brewstera Kahle’a). Jeśli użytkownik kliknie na link i kupi tytuł, IA otrzymuje pewną formę wynagrodzenia za polecenie (Wu, 2024).

Wydawcy wystąpili o stwierdzenie naruszenia praw autorskich przez IA. Argumentowali, że IA dopuszcza się masowego naruszenia praw autorskich w celach komercyjnych, digitalizując i udostępniając bez licencji pełne wersje chronionych prawem autorskim książek. Podkreślali, że działania IA nie stanowią *fair use*, naruszają ich prawa oraz osłabiają rynek książek (Rimmer, 2022). IA wnosiło o orzeczenie, że jego działania w ramach CDL i NEL mają charakter niekomercyjny oraz transformatywny i stanowią *fair use* (Rimmer, 2022)⁵. W marcu 2023 r. sędzia sądu okręgowego w Nowym Jorku, John Koeltl, przychylił się do argumentów wydawców i orzekł, że działalność OL nie mieści się w ramach *fair use*. Sąd uznał, że działalność IA miała charakter komercyjny, nietransformatywny i powodowała szkodę rynkową (Wu, 2024). Charakteru komercyjnego dopatrzyl się sędzia ze względu na pozyskiwanie darowizn na stronie internetowej IA oraz prowizji ze sprzedaży książek przez Better World Books. W sprawie transformatywnego charakteru sąd uznał, że IA udostępniał

⁵ Niekomercyjne i transformatywne wykorzystanie należą w tym przypadku do najważniejszych kryteriów rozstrzygania, czy wykorzystanie utworu mieści się w ramach *fair use*. Na temat *fair use* i wykorzystania transformatywnego więcej w (Świećkowska, 2019).

cyfrowe kopie książek w sposób identyczny jak komercyjne podmioty, co nie dodawało nowej wartości, celu lub charakteru temu udostępnianiu. Sąd uznał również, że działalność IA powodowała szkodę rynkową, ponieważ bezpłatny dostęp do cyfrowych kopii książek oferowany przez IA konkuruje z rynkiem licencji cyfrowych oferowanych przez wydawców bibliotekom i konsumentom. Sąd Apelacyjny w wyroku z września 2024 r. podtrzymał wyrok stwierdzający naruszenie praw autorskich przez IA, ale nie zgodził się z sądem niższej instancji w kwestii komercyjnego charakteru działalności IA. Opierając się na argumentach o nietransformacyjnym charakterze wykorzystania utworów oraz na potencjalnej szkodzie rynkowej, potwierdził, że działania IA nie stanowiły *fair use* i naruszały prawa autorskie wydawców. W rezultacie wyroku w sprawie Hachette v. Internet Archive IA wycofało z oferty wypożyczeń w OL ponad pół miliona książek objętych prawem autorskim (Internet Archive, n.d.-b).

SYTUACJA PRAWNA WYPOŻYCZEŃ CYFROWYCH W UNII EUROPEJSKIEJ

Prawne uwarunkowania wypożyczania cyfrowego na gruncie ustawodawstwa Unii Europejskiej (UE) są bardzo złożone i w niektórych aspektach niejasne czy nawet wewnętrznie sprzeczne. Uwarunkowania te przedstawili obszernie Matteo Frigeri, Martin Kretschmer i Péter Mezei w wydanej w 2024 r. artykule *Copyright and eLending in public libraries: an incomplete revolution* (Frigeri, Kretschmer & Mezei, 2024). Autorzy ci wykazują, że obecne unijne prawo autorskie stwarza znaczące bariery dla wdrożenia kontrolowanego wypożyczania cyfrowego w krajach członkowskich UE. Według ich ustaleń, żaden z krajów członkowskich nie wprowadził jeszcze w swoim ustawodawstwie krajowym rozwiązań prawnych dotyczących tej kwestii. Jak przedstawiają to cytowani wyżej autorzy, na sytuację prawną wypożyczania cyfrowego ma wpływ kilka dyrektyw UE oraz orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE). Do najważniejszych aktów prawnych harmonizujących prawo autorskie w UE należy Dyrektywa 2001/29/WE o harmonizacji niektórych aspektów prawa autorskiego i praw pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym (InfoSoc), zwana również dyrektywą internetową, gdyż jej założeniem było dostosowanie prawa autorskiego do wyzwań związanych z technologiami cyfrowymi. Dyrektywa ta harmonizuje m.in. prawo do publicznego udostępniania utworów. W myśl jej założeń i zapisów udostępnianie e-booków online, w tym poprzez pobranie, jest uważane za akt publicznego udostępniania chroniony prawem autorskim.

Z punktu widzenia działalności bibliotek ważną regulacją jest również Dyrektywa 2006/115/WE w sprawie prawa najmu i użyczenia oraz niektórych praw pokrewnych prawu autorskiemu w dziedzinie własności intelektualnej. Dy-

rektywa ta harmonizuje prawo do publicznego wypożyczania w UE. Definiuje ona wypożyczanie jako „użyczenie”, które oznacza „ograniczone czasowo przekazanie do korzystania niesłużącego celom bezpośrednio lub pośrednio gospodarczym lub handlowym, kiedy jest to dokonywane przez instytucje dostępne dla publiczności”. Dyrektywa o prawach do wypożyczania i najmu przyznaje autorom wyłączne prawo do zezwalania na wypożyczanie ich utworów, ale wprowadza dla państw członkowskich również możliwość odstąpienia od tego wyłącznego prawa, pod warunkiem, że autorzy otrzymają wynagrodzenie za takie wypożyczanie. Zasada ta znana jest również jako wyjątek dla wypożyczeń publicznych (Public Lending Right). Frigeri, Kretschmer i Mezei uważają, że dyrektywa o prawach do wypożyczania i najmu w momencie jej wprowadzenia nie zawierała wyraźnych zapisów dotyczących wypożyczeń cyfrowych, a jej definicja wypożyczania była interpretowana jako odnosząca się do egzemplarzy fizycznych. Dopiero orzeczenie TSUE z 2016 r. w sprawie C-174/15 Vereniging Openbare Bibliotheken – VOB (Stowarzyszenie Bibliotek Publicznych w Holandii) otworzyło możliwość zastosowania tej dyrektywy do e-wypożyczeń. Orzeczenie to odnosiło się właśnie do wątpliwości, czy definicja „wypożyczania” zawarta w dyrektywie o prawach do wypożyczania i najmu obejmuje również wypożyczanie cyfrowe. TSUE orzekł, że koncepcja wypożyczania zawarta w tej dyrektywie obejmuje również wypożyczanie cyfrowej kopii książki, pod pewnymi warunkami (Szczepańska, 2016; Gliściński, 2024). Wskazane przez TSUE warunki wypożyczania cyfrowego, odpowiadają opisanej wyżej koncepcji kontrolowanego wypożyczania cyfrowego i są następujące: tylko jedna kopia cyfrowa może zostać pobrana przez użytkownika podczas okresu wypożyczenia; pobrana kopia cyfrowa staje się niedostępna i nie może być dalej używana przez użytkownika po upływie uzgodnionego okresu wypożyczenia; cyfrowa kopia książki musi być uzyskana przez bibliotekę z legalnego źródła. Według Frigeri, Kretschmera i Mezei ten ostatni warunek może stanowić poważny problem dla bibliotek, m.in. ze względu na problem braku efektywnego rynku wtórnego e-booków. Według nich warunek legalnego źródła w obecnym systemie prawnym automatycznie przekłada się na konieczność licencjonowania dostępu do cyfrowych kopii od wydawców. W tym kontekście przywołują Orzeczenie TSUE w sprawie Tom Kabinet (C-263/18) z 2019 r., które wykluczyło możliwość wyczerpania prawa do dalszej odsprzedaży w odniesieniu do e-booków, tak jak ma to miejsce w przypadku fizycznych książek. W przypadku egzemplarzy książek fizycznych po pierwszej sprzedaży na terenie UE prawo do dysponowania nimi wygasa. Natomiast w przypadku e-booków udostępnianie ich drogą elektroniczną jest traktowane jako usługa. Z orzeczenia TSUE w sprawie Tom Kabinet wynika, że w przypadku dystrybucji e-booków nie mamy do czynienia z ich sprzedażą, a jedynie z publicznym udostępnianiem,

polegającym na pobraniu do stałego korzystania. Zdaniem Frigeri, Kretschmera i Mezei orzeczenie w sprawie Tom Kabinet znacząco wpływa na możliwość posiadania e-booka, praktycznie wykluczając koncepcję trwałego „posiadania” cyfrowej kopii w taki sposób, w jaki rozumiemy posiadanie książki fizycznej po jej zakupie. Oznacza to, że nabywca e-booka nie staje się jego właścicielem w takim samym sensie, jak właściciel książki drukowanej, który może ją swobodnie odsprzedać dalej. Nabywca e-booka kupuje prawo do korzystania z e-booka na określonych warunkach (na stałe lub na określony czas), ale nie staje się jego pełnoprawnym właścicielem z możliwością swobodnego dysponowania kopią, co w konsekwencji redukuje rynek e-booków do rynku usług. Taka sytuacja prawna ma kluczowe znaczenie dla możliwości funkcjonowania e-wypożyczeń w bibliotekach, które zależą od oferty wydawniczej.

Powstaje jeszcze pytanie, czy biblioteki mogą wypożyczać kopie cyfrowe posiadanych zbiorów drukowanych z zachowaniem zasady, że zamiast książki drukowanej, udostępniana jest jej kopia cyfrowa według warunków określonych przez orzeczenie TSUE w sprawie VOB. Według Frigeri, Kretschmera i Mezei kwestia legalności cyfrowych kopii książek drukowanych, powstałych w wyniku skanowania zbiorów bibliotecznych, jest złożona i niejednoznaczna, a możliwość ich wykorzystania do e-wypożyczeń jest ograniczona. Autorzy ci, powołując się na recital 40 dyrektywy InfoSoc, zwracają uwagę, że wyjątek dla bibliotek, dotyczący zwielokrotniania, nie był wprowadzony z myślą o digitalizacji, przeprowadzanej w celu udzielenia dostępu cyfrowego. Wnioskuje zatem, że w obecnym europejskim stanie prawnym legalność tworzenia cyfrowych kopii z drukowanych książek posiadanych przez biblioteki w celu e-wypożyczeń jest wątpliwa, a osiągnięcie efektywnego systemu e-wypożyczeń wymaga dalszych rozstrzygnięć prawnych na poziomie UE, np. przez rozszerzenie wyjątków dla bibliotek.

Innego zdania w powyższej kwestii jest zespół polskich badaczy z Future Law Lab, który świeżo opracował koncepcję Bezpiecznego Użyczenia Cyfrowego w kontekście ram prawnych UE (Gliściński, 2025). Odnosi się ona do wypożyczenia cyfrowych kopii drukowanych książek i jest podobna do amerykańskiej CDL w tym sensie, że zakłada model jedna kopia – jeden użytkownik, odpowiadający warunkom wypożyczenia książek drukowanych⁶. Koncepcja ta opiera się na opisanym powyżej orzeczeniu TSUE w sprawie VOB i wyjątkach dla bibliotek przewidzianych w ustawodawstwie UE. Zakłada poza tym dynamiczne podejście do prawa autorskiego, które przewiduje możliwość odejścia od dosłownego brzmienia

⁶ Przystępny opis modelu Bezpiecznego Użyczenia Cyfrowego i jego warunków prawnych można znaleźć na stronach internetowych Centrum Cyfrowego pod adresem <https://centrumcyfrowe.pl/projekty/raport-e-books-and-secure-digital-lending-in-european-libraries-comperative-analysis-under-national-and-international-law/> [dostęp: 8.08.2025].

przypisów i interpretowania ich tak, aby możliwe było osiągnięcie celów przewidzianych przez wyjątki i ograniczenia. Badacze z zespołu Future Law Lab twierdzą, że chociaż w prawie UE nie istnieje bezpośrednia podstawa prawna umożliwiająca digitalizację książek wyłącznie w celu e-wypożyczania, to biblioteki mogą powołać się na pomocnicze prawo do digitalizacji książek papierowych w celu ich e-wypożyczania⁷. Są oni zdania, że w niektórych krajach europejskich, w tym również w Polsce istnieje już podstawa prawna do wypożyczania cyfrowych wersji książek drukowanych, czyli możliwość zastosowania zaproponowanej przez nich koncepcji Bezpiecznego Użyczenia Cyfrowego. Podstawę tę, oprócz orzeczeń TSUE w sprawie VOB i w sprawie Technische Universität Darmstadt v. Eugen Ulmer KG daje spełnienie trzech warunków. Potrzebne są według nich przepisy prawa krajowego, na podstawie których biblioteki mają prawo digitalizować książki, a dodatkowo prawo krajowe przewiduje wyjątek/dozwolony użytek wypożyczania książek oraz prawo wynagrodzenia za takie wypożyczenie (Gliściński, 2025, 13).

RAMY PRAWNE WYPOŻYCZEŃ CYFROWYCH W POLSCE

Polska jako kraj członkowski, musiała zaimplementować założenia dyrektyw UE do ustawodawstwa krajowego. Ramy prawne wypożyczeń cyfrowych wyznaczone w opisanych wyżej dyrektywach europejskich zostały zaimplementowane w polskiej *Ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych* z 1994 r. (PrAut). Polska ustawa przyznaje twórcom bardzo szeroki monopol korzystania z utworów. Z zasady autorzy i właściciele praw mają wyłączne prawo do korzystania z utworów na wszystkich polach eksploatacji, czyli w zakresie wszystkich aktualnie znanych sposobów korzystania z utworów (art. 17. PrAut). Z drugiej strony, ustawa określa zamkniętą listę wyjątków definiujących sytuacje, w których uprawnione podmioty mogą korzystać z utworów bez zgody uprawnionych (art. 23-35 PrAut). Do najważniejszych wyjątków należy tak zwany dozwolony użytek osobisty, wyznaczający ramy prawne dla prywatnego korzystania z utworów oraz dozwolony użytek publiczny, obejmujący m.in. wyjątki dla bibliotek. W polskiej ustawie wyjątki dla bibliotek są określone przede wszystkim w art. 28 PrAut. Mówi on, że biblioteki mogą „użyczać, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych”. Biblioteki i inne instytucje uprawnione wymienione w art. 28 PrAut mogą wypożyczać egzemplarze utworów, a więc książki i czaso-

⁷ Powołano się w tym przypadku na wyrok TSUE w sprawie Technische Universität Darmstadt v. Eugen Ulmer KG (Gliściński, 2025, 13). Trzeba jednak zaznaczyć, że chociaż wyrok ten przyznawał bibliotece akademickiej prawo do digitalizacji książki papierowej w celu jej elektronicznego udostępniania, to jednak odnosił się do udostępniania jej na terminalach na terenie biblioteki.

pisma drukowane, a także filmy czy audiobooki na płytach CD. Biblioteki i inne instytucje uprawnione mogą również „zwielokrotnić utwory znajdujące się na stałe we własnych zbiorach, niezależnie od formatu lub nośnika, w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony tych zbiorów”. Zapis tego ostatniego wyjątku został zmieniony w ostatniej nowelizacji ustawy, która weszła w życie we wrześniu 2024 r. Poprzednia wersja nie zawierała warunku, że utwory muszą znajdować się „na stałe” w zbiorach biblioteki. Nowa forma tego wyjątku wyklucza więc możliwość kopiowania przez biblioteki utworów, których nie mają na stałe w swoich zbiorach, czyli np. utworów wypożyczonych od innych bibliotek w ramach wypożyczania międzybibliotecznego. Art 28 PrAut umożliwia również udostępnianie utworów w formie cyfrowej, ale jest to dozwolone tylko na terminalach znajdujących się na terenie biblioteki⁸. Dodatkowo w art 28 PrAut zapisano ograniczenie korzystania z kopii utworów, zaznaczając, że zwielokrotnianie nie może prowadzić do zwiększenia liczby egzemplarzy utworów i powiększenia zbiorów, odpowiednio użyzanych i udostępnianych. Tak więc biblioteka posiadając jeden egzemplarz danego tytułu, może zamiast niego wypożyczyć czy udostępnić na terminalu na terenie biblioteki tylko jedną jego kopię.

Opisane wyżej europejskie ramy prawne dla wypożyczeń w bibliotekach zakładają możliwość wyjątku dla wypożyczania pod warunkiem, że twórcy wypożyczanych utworów otrzymają wynagrodzenie. Zasada ta znalazła wyraz w ust. 4. art. 28 PrAut, który mówi, że z tytułu użyczenia egzemplarza utworów wyrażonych słowem, powstałych lub opublikowanych w języku polskim w formie drukowanej przez biblioteki publiczne przysługuje wynagrodzenie. W kontekście kontrolowanego wypożyczania cyfrowego należy zwrócić uwagę, że ustawodawcy uwzględnili tylko utwory „w formie drukowanej”. Z jednej strony, można uznać, że zinterpretowali zapisy dyrektyw europejskich w podobnym duchu, jak rozumieją je cytowani wyżej Frigeri, Kretschmer i Mezei (2024), czyli wykluczenia z wyjątku wypożyczania kopii cyfrowych czy e-booków. Z drugiej strony, zapisy te wprowadzono przed 2016 r., a więc przed orzeczeniem TSUE w sprawie VOB, co dopuszcza również inną interpretację, którą przyjmują badacze z Future Law Lab w swojej koncepcji Bezpiecznego Wypożyczania Cyfrowego, opartej na dynamicznym podejściu do przepisów prawnych. Warto jeszcze zaznaczyć, że wypłacanie wynagrodzeń

---

⁸ Poza wymienionymi wyżej wyjątkami dla wypożyczania egzemplarzy i udostępniania cyfrowego na miejscu, polska ustawa o prawie autorskim nie zawiera zapisów odnośnie udostępniania e-booków poza terenem bibliotek. Pewne, określone formy udostępniania online zostały przewidziane dla bibliotek szkolnych, uniwersyteckich i badawczych w art. 27 ustawy. Biblioteki te mogą udostępniać drobne utwory w całości lub fragmenty większych dla celów edukacyjnych i badawczych, ale tylko dla zdefiniowanych grup odbiorców, zdefiniowanych przez uprawnione podmioty, czyli grup uczniów, studentów, czy badaczy.

za wypożyczenia biblioteczne w Polsce odnosi się tylko do bibliotek publicznych i następuje na podstawie próby wypożyczeń w wybranej grupie bibliotek, powstaje więc pytanie, czy próba będzie reprezentatywna dla wszystkich wypożyczeń cyfrowych.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w Polsce, podobnie jak w innych krajach UE, nie ma jednoznacznych przepisów prawnych pozwalających w sposób niebudzący wątpliwości praktykować wypożyczenia cyfrowe. Brakuje też jednoznacznego stanowiska, co do interpretacji orzeczenia TSUE w sprawie VOB. Na przykład Ryszard Markiewicz, chociaż uważa to orzeczenie za słuszne rozwiązanie, to z drugiej strony przyznaje, że jego stosowanie przy aktualnych zapisach w polskiej ustawie o prawie autorskim budzi wątpliwości (Markiewicz, 2018, 419). Wątpliwości te nie zostały, niestety, rozwiane w ostatniej nowelizacji ustawy z 2024 r. Przedstawiona powyżej, nowa koncepcja Bezpiecznego Wypożyczania Cyfrowego jest ważnym z punktu widzenia bibliotek stanowiskiem teoretycznym, ale jej zastosowanie, ze względu na rozbieżności interpretacyjne wśród prawników, nie jest pozbawione ryzyka prawnego i wymaga potwierdzenia w jednoznacznych, niebudzących wątpliwości zapisach w prawie krajowym.

WYPOŻYCZENIA CYFROWE W POLSCE

W Polsce można wymienić dwa podejścia do wypożyczania cyfrowego ze względu na interpretację prawa autorskiego. Pierwsze stosuje się rygorystycznie do zapisów polskiej ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych i ostrożnie traktuje orzeczenie TSUE w sprawie VOB. Drugie podejście traktuje orzeczenie jako uprawniające do wypożyczania kopii cyfrowych. W pierwszym podejściu mieści się udostępnianie przez biblioteki online tych książek i materiałów, które przeszły już do domeny publicznej. Przykładem są przede wszystkim regionalne biblioteki cyfrowe oraz Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona. Kolejnym przykładem jest *Academica*, projekt Biblioteki Narodowej (BN), który umożliwi udostępnianie kopii cyfrowych chronionych utworów ze zbiorów BN w bibliotekach w całej Polsce na terminalach znajdujących się na terenie tych bibliotek z zastosowaniem zasady jedna kopia – jeden użytkownik. Rozwiązanie zastosowane w *Academice* bazuje na opisanym wyżej wyjątku, określonym w art 28 PrAut, zezwalającym na udostępnianie kopii cyfrowych na miejscu w bibliotece oraz na zasadzie wypożyczania międzybibliotecznego. Pozostałe formy udostępniania cyfrowego w tym podejściu to licencje komercyjne, których oferta w Polsce jest bardzo ograniczona i dotyczy przede wszystkim książek naukowych, a w przypadku szeroko pojętej beletrystyki praktycznie jest nieobecna (Święćkowska, 2022).

Uruchomiona w 2014 r. *Academica* bazuje na ogromnym zasobie cyfrowym BN, obejmującym również kopie cyfrowe utworów chronionych. Według Raportu BN za rok 2023 *Academica* zapewniała dostęp do 1 781 607 publikacji chronionych prawem autorskim (książek lub artykułów). W 2023 r. w sieci *Academica* było zarejestrowanych 3882 biblioteki i 4823 terminale. W tym samym roku z usług projektu *Academica* skorzystało 164 365 użytkowników, którzy przeczytali 224 059 publikacji (Biblioteka Narodowa, 2024). Przytoczone statystyki oznaczają, że przypadło średnio na jednego użytkownika ok. 1,4 publikacji rocznie, a na każdą z bibliotek rocznie średnio ok. 58 przeczytanych publikacji, co daje średni wynik miesięczny około 5 publikacji na bibliotekę. Trudno określić to wysokim wynikiem, biorąc pod uwagę ilość dostępnych w *Academicie* zbiorów. Przyczyną takiego wyniku jest najprawdopodobniej niewygodna po stronie użytkownika, który ma dostęp do pożądanego tytułu tylko na ekranie terminala w swojej lokalnej bibliotece⁹.

Academica spełnia swoją funkcję w tych przypadkach, kiedy czytelnicy nie mają dostępu do określonych tytułów w bibliotekach we własnym regionie i/lub nie są one dostępne w handlu. W takich sytuacjach zamiast podróży do Warszawy do BN czy oczekiwania na przesyłane pocztą egzemplarze w ramach wypożyczania międzybibliotecznego (przy pokryciu kosztów przesyłki), użytkownicy mają dostęp na miejscu w bibliotece, pod warunkiem, że pozycja nie jest wykorzystywana przez innego czytelnika. W tym ostatnim przypadku, obowiązuje kolejka. Z drugiej strony należy stwierdzić, że potencjał zbiorów cyfrowych BN pozostaje niewykorzystany. Można założyć, że użytkownicy korzystaliby z niego częściej, gdyby mieli dostęp online z domów. W szczególności dotyczy to zbiorów niedostępnych w handlu, do których dostęp innymi sposobami jest ograniczony czy wręcz niemożliwy¹⁰.

Po orzeczeniu TSUE w sprawie VOB niektóre biblioteki publiczne w Polsce oferują wypożyczanie e-booków. Biblioteki te nabywają e-booki dostępne w ofercie sprzedaży i wypożyczają je z zastosowaniem modelu jedna kopia – jeden użytkownik. Obsługę wypożyczeń e-booków oferuje System Biblioteczny Mateusz (SBM). Wypożyczenia e-booków są w tym systemie zintegrowane z katalogiem, w którym przy każdej pozycji jest informacja, czy dana książka jest dostępna. Jeśli e-book jest wypożyczony, użytkownik może go zarezerwować. W katalogu jest również informacja o liczbie rezerwacji. System wypożyczeń e-booków działa w ten sposób, że książki w formatach e-pub lub mobi są dostępne do pobrania, a użyt-

⁹ Taką interpretację słyszałam wielokrotnie od bibliotekarek, studentek zaocznych i podyplomowych studiów bibliotekoznawstwa, na których prowadzę od lat zajęcia.

¹⁰ Istniejące od 2015 r. i znowelizowane w 2024 r. zasady i wyjątki udostępniania książek niedostępnych w handlu, wymagają wdrożenia w postaci powołania odpowiednich instytucji, czego dotychczas nie zrobiono.

kownicy zobowiązują się przez akceptację regulaminu, że po okresie wypożyczenia usuną pliki ze swojego urządzenia. Regulaminy wypożyczania e-booków w bibliotekach korzystających z SBM zawierają następujące zapisy mające zapewnić zgodność z warunkami orzeczenia TSUE z 2016 r. w sprawie VOB: Użytkownik ma prawo korzystać z wypożyczonych e-booków wyłącznie na własny użytek, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, w szczególności ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych z wyłączeniem własnego użytku osobistego. Zabrania się: rozpowszechniania oraz wprowadzania do obrotu wypożyczonych e-booków; modyfikowania lub powielania treści e-booków; wykorzystywania e-booków w celach komercyjnych, w szczególności rozpowszechniania ich treści lub wprowadzania do Internetu. Dopuszcza się przeniesienie pobranego pliku pomiędzy urządzeniami, jednakże nie może to nastąpić poprzez jego zwielokrotnienie. Oznacza to, że plik po skopiowaniu należy usunąć z poprzedniego urządzenia, na którym wcześniej był zapisany. Jednorazowo użytkownik biblioteki może wypożyczyć do trzech e-booków, a okres wypożyczenia wynosi 30 dni i nie ma możliwości jego skrócenia. Użytkownik jest zobowiązany do skasowania wypożyczonego pliku przed upływem 30 dni. Dodatkowo regulamin zawiera informację, że dostępne do wypożyczenia e-booki są oznaczone w sposób, który umożliwia identyfikację źródła pochodzenia plików i wypożyczającego¹¹.

Od kilku lat ideę kontrolowanego wypożyczenia cyfrowego wciela w życie w Polsce Fundacja Krajowy Depozyt Biblioteczny (FDB). Inicjatywa ta podobnie jak Open Library skupia się na digitalizacji zbiorów drukowanych i kontrolowanym wypożyczaniu ich kopii cyfrowych. Według informacji dostępnych w Krajowym Rejestrze Sądowym Fundacja Depozyt Biblioteczny została założona w 2021 r. W statucie Fundacji widnieje, że działa ona na rzecz ogółu społeczeństwa, a jej celem jest działalność oświatowo-kulturalna, polegająca na rozwoju, promowaniu i upowszechnianiu czytelnictwa. Fundacja została ustanowiona przez Booklikes sp. z o.o., w której 100% udziałów ma firma Legimi¹². Firma Legimi jest największym w Polsce dostawcą abonamentowych usług cyfrowych i od kilkunastu lat rozwija technologię zdalnego udostępniania e-booków. Usługi oferuje również bibliotekom publicznym, w postaci sprzedaży kodów miesięcznego dostępu, które są dystrybuowane wśród czytelników (Świećkowska, 2022). Według raportu za 2024 r. z oferty Legimi skorzystało dotychczas blisko 1000 bibliotek w całej Polsce (Legimi, 2024).

¹¹ Takie zapisy znajdują się w Regulaminach Biblioteki Publicznej w Dzielnicy Bemowo m.st. Warszawy, Biblioteki Publicznej w Dzielnicy Białoleka m.st. Warszawy, Biblioteki Publicznej w Dzielnicy Żoliborz m.st. Warszawy

¹² Jednostkowy oraz Skonsolidowany Raport Roczny za rok 2024, Legimi, 21 marca 2025 r., <https://www.legimi.pl/relacje-inwestorskie/raporty-legimi/> [dostęp: 2.04.2025].

FDB jest organizatorem biblioteki, świadczącej bezpłatne, ogólnodostępne wypożyczanie cyfrowych kopii własnych zbiorów z zachowaniem warunków określonych w orzeczeniu TSUE w sprawie VOB. Dodatkowo FDB współpracuje z innymi bibliotekami, świadcząc im bezpłatne usługi digitalizacji, hostingu kopii cyfrowych oraz pośredniczenia w wypożyczaniu cyfrowym. Do świadczenia wypożyczeń własnych i pochodzących od bibliotek partnerskich wykorzystuje infrastrukturę techniczną Legimi, która zapewnia bezpieczne kontrolowane wypożyczanie cyfrowe. Celem FDB jest digitalizacja i cyfrowe wypożyczanie przede wszystkim tych książek, które są niedostępne w obrocie handlowym. Takie określenie celu podyktowane jest, jak to określają przedstawiciele FDB, troską o zachowanie balansu pomiędzy interesami czytelników i wydawców¹³. Jak to się odbywa w praktyce? Selekcja utworów, które są digitalizowane i dostępne za pośrednictwem FDB, jest dokonywana właśnie z uwzględnieniem kryterium dostępności danego tytułu w obrocie handlowym. Drugim kryterium są zainteresowania i potrzeby użytkowników. Selekcji wstępnej dokonują pracownicy FDB, którzy przeglądają pod tym kątem katalogi bibliotek partnerskich i porównują listy tytułów niedostępnych w handlu z listami rezerwacji użytkowników, oczekujących na wypożyczenia określonych tytułów. Informacje o zainteresowaniach i potrzebach przesyłają do bibliotek, które mogą je uwzględnić w decyzjach dotyczących tego, które książki prześlą do digitalizacji i wypożyczeń cyfrowych. Jak przebiega wypożyczanie kopii cyfrowych za pośrednictwem FDB? FDB uwidacznia w katalogu dostępne do wypożyczeń cyfrowych tytuły partnerskich bibliotek, a dzięki połączeniu z ich katalogami OPAC, widzi, czy egzemplarz fizyczny jest w wypożyczeniu. Jeśli tytuł jest wolny, wypożycza kopię cyfrową, odnotowując to wypożyczenie w OPAC biblioteki partnerskiej, a także informuje ją o tym mailowo w celu zablokowania wypożyczenia oryginału. Docelowo FDB pracuje nad zautomatyzowaniem tego procesu. Książka jest automatycznie odblokowywana po upływie terminu wypożyczenia, czyli po 30 dniach.

Użytkownicy, którzy chcą wypożyczyć książkę cyfrowo, muszą zapisać się do FDB i uzyskać cyfrową kartę biblioteczną, która jest powiązana na stałe z kontem czytelnika i stanowi token uprawniający czytelnika do korzystania z zasobów biblioteki FDB oraz bibliotek partnerskich. Czytelnik musi również zalogować się do aplikacji Legimi, gdzie podaje numer karty bibliotecznej. Jak podkreślają przedstawiciele FDB, konto w Legimi jest czymś w rodzaju klucza do infrastruktury, którą firma Legimi dzierżawi Fundacji, a to ta ostatnia odpowiada za przetwarzanie danych użytkowników¹⁴.

¹³ Wywiad z przedstawicielami FDB.

¹⁴ Wywiad z przedstawicielami FDB.

FDB informuje na swojej stronie internetowej (kwiecień 2025), że współpracuje z 150 bibliotekami publicznymi wszystkich szczebli (Depozyt Biblioteczny, n.d.). Liczba zarejestrowanych czytelników FDB na dzień 31 marca 2025 r. wynosi 30 762, a liczba tytułów możliwych do wypożyczenia 15 166¹⁵.

WNIOSKI

Przedstawiona powyżej analiza koncepcji i praktyk wypożyczania cyfrowego pokazuje potrzebę wprowadzenia jasnych regulacji dotyczących uprawnień bibliotek do wypożyczania cyfrowego. Wypracowana w USA koncepcja kontrolowanego wypożyczania cyfrowego została podważona przez wyrok w sprawie *Hachette v. Internet Archive*. Chociaż wyrok ten odnosi się do praktyk CDL stosowanych przez IA, to i tak może on mieć mrozący efekt na działania bibliotek w USA i poza nimi. Wyrok ten spotkał się z krytyką, zwłaszcza tych prawników, którzy są adwokatami koncepcji CDL. Zwracają oni uwagę na błędy w argumentacji sądu, oraz jego niezrozumienie istoty dozwolonego użytku w kontekście bibliotek (Hansen, Taylor & Lewis, 2024; Wu, 2024). Krytycy wyroku obawiają się też jego negatywnych konsekwencji dla dalszego rozwoju praktyk CDL oraz ogólnie negatywnego wpływu na dostęp do wiedzy, wskazując, że decyzja sądu faworyzuje interesy właścicieli praw autorskich kosztem interesu publicznego (Hansen, Taylor & Lewis, 2024; Wu, 2024).

Niejasna pozostaje też sytuacja prawna wypożyczeń cyfrowych w UE pomimo orzeczenia TSUE w sprawie *VOB*, co znajduje odzwierciedlenie w niepewności co do tej kwestii samych bibliotekarzy (De Angelis, 2025). Jak wskazano wyżej prawnicy podejmujący tę tematykę nie do końca zgadzają się w sprawie warunków legalności wypożyczania cyfrowego, chociaż są zgodni co do tego, że potrzebne są rozwiązania, które rozwiążą istniejące wątpliwości (Frigeri, Kretschmer & Mezei, 2024; Gliściński, 2025). Szereg argumentów za wprowadzeniem jasno zdefiniowanych wyjątków dla bibliotek podają cytowani wyżej badacze Future Law Lab, którzy zarekomendowali też konkretne rozwiązania prawne odnoszące się do koncepcji Bezpiecznego Wypożyczania Cyfrowego (Gliściński, 2025, 88). O wprowadzenie jasnych ram prawnych umożliwiających bibliotekom wypożyczanie cyfrowe zabiegają od lat światowe i europejskie stowarzyszenia bibliotek, takie jak IFLA czy EBLIDA. Potrzebę wprowadzenia w UE wyjątków odnośnie wypożyczania cyfrowego dla bibliotek przekonująco uzasadnia Séverine Dusollier w nadal aktualnym artykule z 2014 r. (Dusollier, 2014). Podkreśla ona, że wyjątek e-wypożyczeń jest niezbędny, aby biblioteki mogły kontynuować swoją misję publiczną

¹⁵ Korespondencja z przedstawicielem FDB.

w erze cyfrowej. Misja zapewniania dostępu do wiedzy i kultury szerokiemu gronu odbiorców jest zbyt ważna, aby jej spełnianie w odniesieniu do dystrybucji w formie cyfrowej polegało tylko na handlowych transakcjach z wydawcami. Na tę kwestię zwraca uwagę wielu innych autorów, argumentując, że oferta licencyjna wydawnictw skierowana do bibliotek jest ograniczona, a niektóre książki w ogóle nie są w niej dostępne. Ograniczona oferta lub brak niektórych pozycji w ofercie wydawców, np. best-sellerów; wysokie ceny; brak lub utrudnione możliwości wyboru tytułów przez biblioteki; a także brak możliwości zapewnienia ciągłości dostępu do książek w związku z ciągłymi zmianami ofert i modeli dostępu należą do najczęściej wymienianych w literaturze problemów (Święćkowska, 2022; Giblin & Weatherall, 2022).

W Polsce biblioteki publiczne mają niewiele możliwości udostępniania książek cyfrowych online w modelu licencyjnym ze względu na ograniczoną ofertę ze strony wydawnictw. Najczęściej spotykaną formą udostępniania e-booków i audiobooków z oferty skierowanej do szerokiego grona użytkowników jest zakup pakietów pojedynczych kodów na miesięczny dostęp do komercyjnych usług subskrypcyjnych, takich jak Legimi czy EmpikGo, który zakłada korzystanie z infrastruktury technicznej tych firm (Święćkowska, 2022). Również w przypadku wypożyczania cyfrowych wersji książek papierowych w oparciu o orzeczenie TSUE w sprawie VOB, te biblioteki, które się na te praktyki zdecydowały, korzystają, jak pokazano wyżej, z infrastruktury firmy Legimi. Rozważając problem wypożyczeń cyfrowych w Polsce należałoby zatem uwzględnić, poza uwarunkowaniami prawnymi, również realne możliwości polskich bibliotek publicznych w zakresie sprostania technicznym wymogom kontrolowanego wypożyczania cyfrowego (zob. De Angelis, 2025). Stworzenie systemu, który na poziomie technicznym spełnia wszystkie założenia kontrolowanego czy bezpiecznego wypożyczania cyfrowego jest złożone technicznie i drogie (Kalb, 2023). W innych krajach systemy takie są dostarczane bibliotekom przez dostawców zewnętrznych, np. Onleihe w Niemczech dla usług licencjonowania e-booków. Są też tworzone pod patronatem i przy wsparciu dużych instytucji publicznych, takich jak biblioteki narodowe czy konsorcja bibliotek (Święćkowska, 2022; EBLIDA, 2023). W Polsce jak dotychczas brakuje tego rodzaju instytucjonalnego wsparcia dla bibliotek w zakresie wypożyczania cyfrowego. W takiej sytuacji niektóre biblioteki sięgają po rozwiązania, które może nie są optymalne, ale są tymi, które są aktualnie dla nich dostępne.

BIBLIOGRAFIA

- Biblioteka Narodowa (2024). *Sprawozdanie Biblioteki Narodowej za rok 2023*. <https://www.bn.org.pl/aktualnosci/5308-sprawozdanie-biblioteki-narodowej-za-2023-rok.html>
- Darnton, R. (2011). The Digital Public Library of America: The idea and its implementation. *Proceedings of the Charleston Library Conference*. Purdue University Libraries. <http://dx.doi.org/10.5703/1288284314873>
- De Angelis, D. (2025). *(i)SDL Insight Digital Lending pathways in Italy, Poland, and Spain - Final Report*. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15805696>
- Depozyt Biblioteczny (n.d.). Oferta dla twojej biblioteki. <https://depozytbiblioteczny.pl/#for-library>
- Dusollier, S. (2014). A manifesto for an e-lending limitation in copyright. *Journal of Intellectual Property, Information Technology and Electronic Commerce Law*, 5(3), 213-229.
- EBLIDA. (2023) *Handbook of Comparative E-Lending Policies in European Public Libraries*. EBLIDA EGIL, April 2023. <https://eblida.org/wp-content/uploads/2023/03/Full-version-EBLIDA-Handbook-of-comparative-e-lending-policies-in-Europe-2023.pdf>
- Frigeri, M., Kretschmer, M. & Mezei, P. (2024). Copyright and eLending in public libraries: An incomplete revolution? *JIPITEC*, 15, 156-179.
- Giblin, R. & Weatherall, K. (2022). Taking control of the future: Towards workable elending. In J. Coates, V. Owen, & S. Reilly, *Navigating copyright for libraries: Purpose and scope*. De Gruyter Saur, s. 351-377.
- Gliściński, K. (2024). Towards e-Lending by Libraries. *Gdańskie Studia Prawnicze*, 65 (4), 168-178.
- Gliściński, K. (2025). *eBooks and Secure Digital Lending in European Libraries. Comparative Analysis under National and International Law*. Centrum Cyfrowe, Future Law Lab.
- Hansen, D., Taylor, T. & Lewis, M. (2024). Interview: Deciphering the law: Hachette v. Internet Archive Pt. 1 (2023). with Dave Hansen. *Journal of Copyright in Education*, 7(2), 1-16. <https://10.17161/jcel.v7i2.21337>
- Internet Archive. (n.d.-a). Internet Archive Projects. <https://archive.org/projects/> [dostęp: 27.03.2025].
- Internet Archive. (n.d.-b). Why are so many books listed as "Borrow Unavailable" at The Internet Archive. <https://help.archive.org/help/why-are-so-many-books-listed-as-borrow-unavailable-at-the-internet-archive/> [dostęp: 9.04.2024].
- Jones, E.A. (2014). Constructing the universal library. University of Washington. Dostępne w repozytorium Uniwersytetu Waszyngtońskiego. <https://digital.lib.washington.edu/researchworks/bitstreams/33763c06-ea89-4d8f-b390-1d-490dfc7d72/download> [dostęp: 7.03.2025].
- Kahle, B. (2016). Transforming our libraries into digital libraries: A digital book for every physical book in our libraries. *Library Leaders Forum Discussion Document*, October 2016. <https://ia801406.us.archive.org/16/items/TransformingourLibrariesintoDigitalLibraries102016/TransformingourLibrariesintoDigitalLibraries-10-2016.pdf> [dostęp: 27.03.2025].

- Kahle, B. & Parejo Vadillo, A. (2015). The Internet Archive: An interview with Brewster Kahle. 19: *Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century*, 2015(21). <https://doi.org/10.16995/ntn.76>
- Legimi. (2025). Jednostkowy oraz skonsolidowany raport roczny za rok 2024. 21 marca 2025 roku. <https://www.legimi.pl/relacje-inwestorskie/raporty-legimi/>
- Marcum, D. & Schonfeld, R.C. (2021). *Along came Google: A history of library digitization*. Princeton University Press.
- Kalb, F. (2023). Quo vadis, Onleihe? Ein Rück- und Ausblick aus Rheinland-Pfalz. *Bibliotheksdienst* 2023; 57(12), 641-655.
- Markiewicz, R. (2018). Ilustrowane prawo autorskie. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Mercanti, F. (2023). Hachette v. Internet Archive. *JLIS.It*, 15(1), 86-108.
- Open Libraries. (nd). Join Open Libraries, Internet Archive, <http://openlibraries.online/join/> [dostęp: 9.04.2025].
- Pang, X. (2022). Controlled digital lending: Past emergency implementation led to future exploration. *Journal of Access Services*, 19(4), 154-166.
- Position Statement on Controlled Digital Lending by Libraries. (2018). <https://controlleddigitallending.org/statement/>
- Rimmer, M. (2022). The Internet Archive and the National Emergency Library: Copyright law and COVID-19. *Laws*, 11(5), 79. <https://doi.org/10.3390/laws11050079>
- Szczepańska, B. (2016). Użyczenie książki cyfrowej jest porównywalne z użyczeniem książki tradycyjnej – opinia rzecznika generalnego w sprawie C-174/15. *EBIB*, 4(116).
- Święćkowska, T. (2022). E-booki w bibliotekach publicznych w Polsce. Wyniki badań wstępnych. *Przegląd Biblioteczny* 90(2), 170-190.
- Święćkowska, T. (2019). Wyjątki od prawa autorskiego na rzecz nauki w kontekście technologii cyfrowych. *Zagadnienia Informatyki Naukowej – Studia Informacyjne*, 2 (114), 97-109.
- Wu, M.M. (2011). Building a collaborative digital collection: A necessary evolution in libraries. *Law Library Journal*, 103, 527-551.
- Wu, M.M. (2024). Hachette v. Internet Archive: How and why the courts broke copyright. Georgetown University. <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3646&context=facpub> [dostęp: 9.04.2025].
- Vieira, S. (2020). Conversations: The Open Libraries Project – Interview with Chris Freeland. *Library Trends*, 46(3), 224-226.
- Xu, Q., Lin, L. & Wu, X. (2021). Implementing controlled digital lending with Google Drive and Apps Script: A case study at the NYU Shanghai Library. *International Journal of Librarianship*, 6(1), 37-54.

Tekst w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 11 sierpnia 2025 r.

TERESA ŚWIĘCKOWSKA

Faculty of Journalism, Information and Book Studies

The University of Warsaw

e-mail: t.swieckowska@uw.edu.pl

ORCID 0000-0002-3979-5600

CONTROLLED DIGITAL LENDING. LEGAL CONSTRAINTS, SOCIAL CONTEXTS, PRACTICES AND CHALLENGES FOR LIBRARIES

KEYWORDS: Controlled digital lending, European Union. USA, Poland. Mass digitization. Libraries

ABSTRACT: **Thesis/Objective** – The aim of this study is 1) to analyze the concept of controlled digital lending, which involves applying the principles of traditional lending of physical copies of works to online access, and 2) to present the practices of Polish libraries in this area. **Research methods** – The study is based on a review and critical analysis of international literature on controlled digital lending as well as an analysis of selected cases of Polish digital-lending practices. **Results and conclusions** – The findings cover a problematization of digital lending, while taking into account the context of mass digitization and access to twentieth-century publishing output. The article presents the legal framework for digital lending both in the United States, where this concept evolved, and in the European Union countries. In the latter case, the article focuses on the interpretations of the 2016 CJEU ruling in the VOB case. The analysis of the legal framework shows that both in the USA and the EU, including Poland, the absence of clear legal regulations on digital lending becomes a barrier for libraries when they try to provide digital access to the publishing output of the current and last century.

MAŁGORZATA KOWALSKA-CHRZANOWSKA
Instytut Badań Informacji i Komunikacji, Wydział Filozofii i Nauk Społecznych,
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: koma@umk.pl
ORCID 0000-0002-2839-5732

PAWEŁ MARZEC
Instytut Badań Informacji i Komunikacji, Wydział Filozofii i Nauk Społecznych,
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: marzec@umk.pl
ORCID 0000-0003-0300-2266

NIEUŻYTKOWNICY BIBLIOTEKI UNIWERSY- TECKIEJ W TORUNIU – BADANIA PRZYCZYN NIEKORZYSTANIA Z ZASOBÓW I USŁUG BIBLIOTECZNYCH PRZEZ STUDENTÓW UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU

Dr hab. Małgorzata Kowalska-Chrzanowska, prof. uczelni w Katedrze Badań Przestrzeni Informacyjnej Instytutu Badań Informacji i Komunikacji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jej zainteresowania naukowe oscylują wokół takich zagadnień jak: zastosowania nowoczesnych technologii w bibliotekach, otwarte modele współpracy (open innovation, crowdsourcing, citizen science), komunikacja naukowa, data science, dezinformacja i fact-checking, edukacja informacyjna i medialna. Wybrane publikacje: *The use of games in citizen science based on findings from the EyeWire user study*, „Games and Culture” 2025, vol. 20,

iss. 2, s. 190-213 (współaut.); *Biblioteki dla (nie)obecnych: badania, strategie i praktyki włączania*, Warszawa 2025 (red.); *Trendy publikacyjne w badaniach nad nauką obywatelską – perspektywa nauk społecznych*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 2024, t. 10, s. 1-12.

viensis. *Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia* 2024, vol. 22, s. 459-477; *Metody i narzędzia budowania społecznej odporności na dezinformację: od fact-checkingu po edukację medialną*, Toruń 2024 (współaut.); *Crowdsourcing internetowy – pozytywny wymiar partycypacji społecznej. Konteksty – istota – uwarunkowania*, Warszawa 2015; *Dygitalizacja zbiorów bibliotek polskich* Warszawa 2007.

Paweł Marzec, dr, adiunkt w Katedrze Badań Przestrzeni Informacyjnej Instytutu Badań Informacji i Komunikacji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jego zainteresowania badawcze dotyczą: oceny jakości stron WWW, technologii internetowych wykorzystywanych w bibliotekach, architektury informacji serwisów internetowych oraz analityki internetowej. Wybrane publikacje: *Remote usability testing carried out during the COVID-19 pandemic on the example of Primo VE implementation in an Academic Library*, „*Journal of Academic Librarianship*” 2023, vol 49, iss. 3, s. 1-16 (współaut.); *Digital curation and open-source software in LAM-related publications*, „*Journal of Librarianship and Information Science*” 2023, vol. 55, iss. 4, s. 935-947 (współaut.); *Serwisy internetowe instytucji kultury w Polsce*, Toruń 2020 (współaut.); *Oceny eksperckie w badaniu użyteczności bibliotecznych serwisów internetowych*, Toruń 2019.

SŁOWA KLUCZOWE: Nieużytkownicy bibliotek. Użytkownicy bibliotek. Biblioteki akademickie. Badania ankietowe studentów. Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu. Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.

ABSTRAKT: Teza/cel artykułu – Artykuł przedstawia wyniki badań dotyczących powodów niekorzystania z zasobów i usług Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (BU) przez studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (UMK), które zostały zrealizowane w roku akademickim 2022/2023 r. **Metoda** – Badania przeprowadzono z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego. Kwestionariusz ankietowy zawierał 13 pytań, odnoszących się do korzystania i niekorzystania z zasobów i usług BU oraz innych typów bibliotek, adekwatności usług świadczonych przez BU, sposobów pozyskiwania materiałów w procesie nauki i realizacji programu studiów przez studentów, preferencji czytelniczych oraz ogólnego stosunku ankietowanych do instytucji bibliotecznych. **Wnioski** – Wyniki badań, ze względu na małą próbę badawczą, nie mają charakteru reprezentatywnego. Mimo to mogą one stanowić istotny sygnał dla zarządzających bibliotekami akademickimi czy swoisty punkt wyjścia dla dalszych badań (szczególnie stosowanych). Ponadto wnioski z nich płynące korespondują z ustaleniami innych badaczy, zawartymi w literaturze przedmiotu. Dowodzą, że głównymi powodami nieużytkowania biblioteki są: brak potrzeby korzystania, możliwość pozyskiwania materiałów z innych źródeł (w tym z Internetu) i brak wiedzy o usługach oferowanych przez bibliotekę. O ile niekorzystanie z BU koreluje z niekorzystaniem z bibliotek w ogóle, to nie jest konsekwencją negatywnego nastawienia studentów do instytucji bibliotecznych. Zwyczajnie czytelnicze studentów dowodzą, że niekorzystanie z bibliotek nie przekłada się na niski poziom ich

czytelnictwa. Ponadto analiza wyników badań dowodzi, że według studentów UMK będących aktywnymi użytkownikami BU, obecna jej oferta jest wystarczająca i adekwatna do ich potrzeb.

WPROWADZENIE

Gwałtownie zmieniające się otoczenie bibliotek wpływa znacząco na zmniejszającą się liczbę lub wręcz odchodzenie z bibliotek użytkowników, którzy samodzielnie i intuicyjnie korzystają z darmowych i łatwo dostępnych źródeł oraz zasobów cyfrowych (por. Centrum Badania Opinii Społecznej, 2021; Biblioteka Narodowa, 2024; Główny Urząd Statystyczny, 2024; Lubimyczytać.pl i in., 2024). Sytuacja taka sprawia, że wyzwaniem dla bibliotek staje nie tylko zaspokajanie bieżących potrzeb odbiorców, ale także zabieganie o dotychczasowych nieużytkowników (Kuczkowska, 2024).

Badania publiczności bibliotecznej prowadzone są od wielu lat. W literaturze przedmiotu można znaleźć liczne przykłady studiów zawierających wyniki samooceny aktywności bibliotecznej różnych grup użytkowników (np. Borowski, 2011; Kędzierska, 2015; Orzoł & Wojciechowska, 2021; Aleksandrowicz & Bernacki, 2022; Babicz, 2024), jak i dowodzące pozytywnego związku między korzystaniem z bibliotek a lepszymi wynikami w nauce czy osiągnięciem sukcesu w wielu obszarach życia (Brown & Malenfant, 2017; Scoulas & De Groote, 2019; Anderson & Vega García, 2020; Mayer et al., 2020). Badania te, choć dostarczają interesujących spostrzeżeń, nie obejmują jednak nieużytkowników i nie diagnozują powodów niekorzystania z bibliotek. Tego typu analizy prowadzone są zdecydowanie rzadziej. Wynika to z kilku powodów: po pierwsze, z rozbieżności w definiowaniu istoty i poziomu niekorzystania z bibliotek (por. Budrowska i in., 2020), po drugie – trudności w docieraniu do tej części docelowej populacji bibliotek (por. Martin, 1976; Schlichter & Pemberton, 1992; McCarthy, 1994), po trzecie – braku spójnej metodologii badania nieużytkowników (por. McNicol, 2004; Booth, 2008; Dempsey, 2018). W konsekwencji nieużytkowników bada się w bardzo ograniczonym zakresie, niejako na marginesie czy też przy okazji badań użytkowników.

Badania nieużytkowników bibliotek akademickich prowadzone są przynajmniej od lat 70. XX w. Największą intensyfikację prac dostrzega się po roku 2000, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Kanadzie i Francji. Z analizy 69 publikacji zawierających wyniki badań studentów niekorzystających z bibliotek akademickich przeprowadzonej przez Amelie Brunskill i Rosie Hanneke (2021) wynika, że najczęściej w badaniach nieużytkowników wykorzystywana jest metoda sondażu diagnostycznego – ankiety drukowane i online, wywiady; rzadziej sięga się po grupy fokusowe i dane zastane. Badania tego typu obejmują zarówno ka-

drę naukową, jak i studentów (określonej dyscypliny/kierunku/uczelni/wydziału/trybu/roku), a liczba osób biorących w nich udział jest bardzo zróżnicowana: od 11 (Ouellette, 2011) do 50 tys. (Thompson et al., 2007) uczestników. W swoich analizach badacze koncentrują się albo na diagnozowaniu powodów ogólnego niekorzystania z bibliotek (np. Whittaker et al., 1990; Tipton, 2001; Vondracek, 2007), albo wybranych aspektów nieużytkowania – np. przestrzeni fizycznej (Hall & Kapa, 2015), zbiorów drukowanych (Rose-Wiles et al., 2020), zasobów elektronicznych (U mukoro & Tiamiyu, 2017; Oh & Colón-Aguirre, 2019), określonych usług (Jameson et al., 2019; Yang et al., 2020). Co ciekawe, kwestia niekorzystania z bibliotek bywa bardzo różnie interpretowana (jako niekorzystanie z biblioteki w ogóle; niekorzystanie z jej konkretnych usług i zasobów; niekorzystanie w określonym czasie: dwóch tygodni, miesiąca, semestru lub roku; korzystanie z budynku biblioteki, lecz niekorzystanie ze zbiorów i usług; korzystanie z biblioteki nieregularnie lub sporadycznie; zaprzestanie korzystania) (por. Vondracek, 2007; Toner, 2008; Kisby, 2011; Luo & Buer, 2015; Umukoro & Tiamiyu, 2017). Dotychczasowe badania studentów ujawniają podobne powody nieużytkowania bibliotek akademickich. Najczęściej są to: brak potrzeby, brak świadomości istnienia określonej oferty bibliotecznej i nieznanomość zasad korzystania z danego zasobu. Rzadziej wymieniane są niewystarczające lub nieaktualne zbiory, bariery architektoniczne, technologiczne i administracyjne w dostępie do zasobów, nieprzyjazny lub niepomocny personel, strach przed biblioteką czy sięganie po alternatywne źródła. Z przeglądu wyników przeprowadzonych badań wynika, że większość nieużytkowników wykazuje pozytywne nastawienie do instytucji bibliotecznych, choć dostrzega konieczność intensyfikacji działań na rzecz promocji oferowanych przez nie usług i zasobów oraz przygotowywania szkoleń przysposabiających do korzystania z nich (Kiilu & Otiike, 2016; Brunskill & Hanneke, 2021).

W niniejszym artykule poddano analizie wyniki badania studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (UMK), którzy w roku akademickim 2022/2023 należeli do populacji obsługiwanej przez Bibliotekę Uniwersytecką (BU). Zasadniczym celem badań było zidentyfikowanie głównych przyczyn niekorzystania z biblioteki. Pośrednio badania miały ujawnić preferencje studentów co do najczęściej wykorzystywanych usług i zasobów bibliotecznych oraz sposobów pozyskiwania materiałów i korzystania z różnych źródeł informacji. Miały również zweryfikować, czy niekorzystanie z oferty BU jest następstwem negatywnego stosunku studentów do bibliotek. Projektując badania, autorzy założyli – zgodnie z normą PN-ISO 16439:2019-11 *Informacja i dokumentacja. Metody i procedury oceny wpływu bibliotek* (Polski Komitet Normalizacyjny, 2019) – że nieużytkownikiem BU jest osoba, która w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie nie wykonała żadnej czynności odnotowanej przez system biblio-

teczny, nie skorzystała z jej zasobów fizycznych i wirtualnych oraz nie odwiedziła budynku biblioteki, by użyć jej pomieszczeń czy infrastruktury lub uczestniczyć w organizowanych przez nią wydarzeniach.

Zainicjowane badania miały udzielić odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jaki odsetek studentów UMK nie korzysta z zasobów i usług BU?
2. Jakie są powody niekorzystania studentów z zasobów i usług BU?
3. Czy niekorzystanie z zasobów BU koresponduje z niekorzystaniem z innych typów bibliotek?
4. Z jakich źródeł studenci pozyskują materiały do nauki w przypadku niekorzystania z BU i innych bibliotek?
5. Jakie są oczekiwania osób niekorzystających z BU i bibliotek w ogóle wobec usług przez nią oferowanych?
6. Jakie rodzaje źródeł informacji preferują studenci?
7. Jak jest nastawienie studentów do instytucji bibliotecznych jako takich?

Autorzy wyszli z założenia, że zebrane w trakcie badań odpowiedzi dostarczą szczegółowych informacji na temat poziomu i przyczyn niekorzystania z usług BU, co pozwoli nie tylko na lepsze zrozumienie potrzeb, oczekiwań i barier studentów wobec korzystania z zasobów bibliotecznych, ale również opracowanie strategii poprawy funkcjonowania tej placówki, dostosowania oferty usługowej, zwiększenia dostępności i atrakcyjności zasobów oraz promowania korzystania z biblioteki wśród studentów i potencjalnych użytkowników.

METODYKA BADAŃ

Dane zostały zebrane techniką CAWI. Kwestionariusz ankietowy po uzgodnieniu jego treści z dyrekcją Biblioteki Uniwersyteckiej udostępniono w Systemie Badań Ankietowych LimeSurvey na serwerze Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu¹. Ankieta zawierała 13 pytań, z których cztery wymagały dokonania jednokrotnego wyboru, siedem umożliwiała wybór wielokrotny oraz sformułowanie własnej opinii (opcja „inne”), jedno skonstruowano na podstawie pięciostopniowej skali Likerta, jedno umożliwiało swobodną wypowiedź. Poza pytaniami zasadniczymi, kwestionariusz wyposażono w metryczkę, zawierającą pytania dotyczące takich danych na temat respondentów, jak: płeć, wydział, kierunek studiów, rok studiów, tryb studiów i miejsce zamieszkania.

Kwestionariusz ankietowy podzielono na dwie części. W pierwszej znalazły się pytania dotyczące korzystania i niekorzystania z zasobów

¹ Zarchiwizowany kwestionariusz ankiety dostępny jest w Repozytorium UMK pod adresem <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/7255>.

i usług BU oraz innych typów bibliotek, a także usług świadczonych przez BU, z których respondenci mogliby potencjalnie skorzystać w ciągu najbliższych 12 miesięcy. W drugiej zawarto pytania odnoszące się do sposobów pozyskiwania materiałów w procesie nauki i realizacji programu studiów, preferencji czytelniczych oraz ogólnego stosunku ankietowanych do instytucji bibliotecznych.

Badania miały charakter anonimowy. W ich toku nie były zbierane żadne dane umożliwiające jakkolwiek identyfikację respondentów (w tym tokeny, adresy IP, data i czas uzupełnienia itp.). Odnośnik prowadzący do kwestionariusza ankietowego rozesłano pocztą uniwersytecką do wszystkich studentów UMK, aktywnych w Uczelnianym Systemie Obsługi Studiów w roku akademickim 2022/2023. Ankieta była dostępna online w okresie od 15 stycznia 2023 do 31 maja 2023 r.

Ponieważ w trakcie badań respondentom umożliwiono udzielanie odpowiedzi swobodnych, po zakończeniu badania dane te zagregowano, a następnie poddano analizie treści. W dalszej kolejności wypowiedzi o podobnej treści pogrupowano w kategorie tematyczne (np. brak czasu, niewiedza o usługach, niezgoda z ofertą, lęk przed korzystaniem). Z uwagi na fakt, że wypowiedzi swobodne sformułowane przez respondentów były bardzo zbliżone do odpowiedzi predefiniowanych, w poniższych tabelach zaprezentowano je łącznie.

WYNIKI BADAŃ

1. CECHY RESPONDENTÓW

Mimo że kwestionariusz ankiety rozesłano do ponad 17 tys. studentów, zgromadzono zaledwie 195 odpowiedzi zwrotnych, z których do dalszej analizy zakwalifikowano 144 (w pełni wypełnione kwestionariusze)². Wśród nich znalazły się 103 (71,5%) kobiet oraz 41 (28,5%) mężczyzn. W przeważającej większości respondentami byli studenci kształcący się na studiach stacjonarnych – 136 (94,4%). Najliczniejszą grupę stanowili studenci studiów licencjackich – 79 (54,8%) osób. Studia na pierwszym lub drugim roku studiów magisterskich zadeklarowało 37 (25,6%) osób. Wśród respondentów było także dziewięciu (0,06%) przedstawicieli szkół doktorskich. Pozostałe osoby uczyły się na studiach jednolitych magisterskich lub czteroletnich studiach inżynierskich. Respondenci łącznie zadeklarowali studia na 53 różnych kierunkach. Najliczniejszą grupę stanowili studenci Wydziału Filozofii i Nauk Społecznych oraz Wydziału Nauk

² W ramach analizy nie udało się powiązać wyników z miejscem zamieszkania respondentów z powodu braku wystarczających danych lub niekompletności odpowiedzi w tym zakresie, co uniemożliwiło wiarygodne wyciągnięcie wniosków. Z tego względu autorzy zdecydowali się na rezygnację z prezentowania analiz statystycznych respondentów z uwzględnieniem cechy, jaką jest wielkość zamieszkiwanej miejscowości.

Historycznych – odpowiednio 41 (28,5%) oraz 37 (25,7%) osób. Pozostali studenci reprezentowali 12 innych wydziałów (zob. Tab. 1).

Tabela 1. Respondenci z podziałem na wydziały UMK

Nazwa wydziału	Liczba osób	Procent udzielonych odpowiedzi
Wydział Filozofii i Nauk Społecznych	41	28,5
Wydział Nauk Historycznych	37	25,7
Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania	17	11,8
Wydział Humanistyczny	14	9,7
Wydział Prawa i Administracji	9	6,3
Wydział Nauk Biologicznych i Weterynaryjnych	8	5,6
Wydział Sztuk Pięknych	4	2,8
Wydział Chemii	3	2,1
Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej	3	2,1
Wydział Matematyki i Informatyki	3	2,1
Wydział Fizyki, Astronomii i Informatyki Stosowanej	2	1,4
Wydział Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie	1	0,7
Wydział Nauk o Zdrowiu (Collegium Medicum w Bydgoszczy)	1	0,7
Wydział Lekarski (Collegium Medicum w Bydgoszczy)	1	0,7
Ogółem	144	100,0

Źródło: oprac. własne.

2. NIEUŻYTKOWNICY BIBLIOTEKI UNIWERSYTECKIEJ W TORUNIU I INNYCH TYPÓW BIBLIOTEK

Nieużytkownikami okazały się zaledwie 34 (23,6%) osoby spośród wszystkich badanych (n=144). 25 osób (73,5%) nie korzystało dotąd w ogóle z BU, 7 osób (20,6%) korzystało z niej ponad rok przed badaniem, a 2 (5,9%) ponad trzy lata przed badaniem. Jako najczęstsze przyczyny niekorzystania (pytanie wielokrotnego wyboru – łącznie 63 odpowiedzi) podawano brak potrzeby (15 osób; 25,4%) oraz możliwość pozyskiwania materiałów z innych źródeł (od znajomych i w drodze kupna) (13 osób; 22%)³. 9 osób (15,3%) wskazało dodatkowo, że pozyskuje potrzebne in-

³ W kwestionariuszu ankietowym zastosowano kategorię zbiorczą „brak potrzeby” – powszechnie stosowaną w badaniach nieużytkowników bibliotek (por. Brunskill & Hanneke, 2021). Autorzy

formację z Internetu⁴. Siedmioro respondentów (28%) nie miało wiedzy o usługach oferowanych przez BU. Brak czasu oraz korzystanie z usług innych typów bibliotek zadeklarowało odpowiednio po 16% studentów. Trzy osoby (5,1%) wskazały na odczuwanie lęku przed uczęszczaniem do biblioteki. Pozostałym osobom nie odpowiadały godziny pracy BU (3,4%) i oferta biblioteki (1,7%) (por. Tab. 2). Wśród innych niż zaproponowane w kwestionariuszu odpowiedzi na uwagę zasługują odpowiedzi sformułowane samodzielnie przez studentów, jak:

- *Boję się tego, że nie odnajdę się w bibliotece. W czytelnicy nie ma wygodnych miejsc, są jedynie krzesła i stoły.*
- *Nie działa mi strona biblioteki.*
- *Nie pisze jeszcze licencjatu, myślę, że kiedy zacznę pisać, wtedy zacznę korzystać z biblioteki.*
- *Odczuwam lęk w związku z tym jak skomplikowane są zasady wypożyczania materiałów oraz nie jest mi po drodze.*

Tabela 2. Przyczyny niekorzystania z zasobów i usług BU wskazane przez jej nieużytkowników (n=34)

Przyczyny	Liczba odpowiedzi	Procent udzielonych odpowiedzi
1	2	3
brak potrzeby	15	25,4
pozyskuję materiały z innych źródeł tradycyjnych (pożyczam od znajomych, kupuję)	13	22,0
wystarczają mi materiały i informacje pozyskiwane z Internetu	9	15,3
niewiele wiem o usługach oferowanych przez bibliotekę	7	11,9
brak czasu	4	6,8
korzystam z usług innych bibliotek	4	6,8
odczuwam lęk przed uczęszczaniem do biblioteki	3	5,1

mają świadomość, że kategoria ta mogła być różnie rozumiana przez respondentów i obejmować poniekąd również inne powody wskazane w niniejszym badaniu (np. brak konieczności korzystania z biblioteki ze względu na dostępność materiałów z innych źródeł, niewiedzę o możliwościach korzystania z usług biblioteki, a także inne czynniki psychologiczne czy organizacyjne). W związku z tym, interpretując wyniki z kategorii „brak potrzeby” (Tab. 2 i 3), należy zachować ostrożność i brać pod uwagę możliwość szerokiego zakresu motywacji respondentów.

⁴ Również wyniki odnoszące się do kategorii „pozyskiwanie źródeł z Internetu” (tab. 2, 3, 6) należy traktować poglądowo ze względu na brak szczegółowego rozróżnienia w tej kategorii platform, narzędzi czy konkretnych zasobów. Kategoria ta – podobnie jak kategoria „brak czasu” – mogła być więc różnie rozumiana przez respondentów, co implikuje ryzyko braku precyzji wyników.

1	2	3
nie odpowiadają mi godziny otwarcia biblioteki	2	3,4
nie lubię korzystać z bibliotek	1	1,7
biblioteka oferuje znacznie mniejszy zasób niż księgarnie czy platformy e-booków	1	1,7
Ogółem	59	100,0

Źródło: oprac. własne.

Nieużytkowników BU do skorzystania z jej usług mogłoby zachęcić zwiększenie aktywności placówki w różnych obszarach działalności bibliotecznej. Spośród 34 respondentów 8 (23,5%) zwróciło uwagę na potrzebę zlikwidowania zbędnych formalności oraz opisanie w bardziej przejrzysty sposób zasad dostępu do oferowanych usług. Kolejnych 6 osób (17,6%) wskazało na konieczność rozwinięcia różnych form promocji działalności biblioteki. 5 osób (14,7%) zasugerowało zwiększenie liczby dostępnych zbiorów, zarówno w wersji tradycyjnej, jak i online. 4 osoby (11,7%) zwróciły uwagę na konieczność przygotowania dodatkowych przestrzeni – do pracy indywidualnej, grupowej, działalności startupów, a także polepszenia warunków w dziale wolnego dostępu. 3 osoby (8,8%) proponowały wprowadzenie dodatkowych usług (np. odbioru zamówionych publikacji w oddziale biblioteki w Bydgoszczy czy możliwości zapoznania się online z fragmentami książek bez konieczności ich wypożyczenia). Inne trzy (8,8%) zadeklarowały chęć skorzystania z usług biblioteki w przypadku realizacji potrzeb informacyjnych związanych ze studiami (w tym np. pisania pracy dyplomowej). 5 osób (20%) nie potrafiło wskazać, co mogłoby je przekonać do korzystania z zasobów i usług BU.

Studentom UMK zadano także pytanie, czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy korzystali z innych typów bibliotek. Pytanie to miało ujawnić, czy istnieje korelacja między niekorzystaniem z BU i innych bibliotek. Odpowiedzi uzyskane na to pytanie rozłożyły się dość równomiernie – spośród 144 respondentów 74 (51,4%) stanowili użytkownicy innych typów bibliotek, zaś 70 (48,6%) ich nieużytkownicy. Wśród użytkowników innych typów bibliotek dominowali użytkownicy bibliotek publicznych (81,5%), a w dalszej kolejności użytkownicy bibliotek innych szkół wyższych (47,3%). Niewielka liczba osób (6,8%) wskazała także biblioteki szkolne. W grupie nieużytkowników najczęściej podawano ten sam powód niekorzystania, jak w przypadku BU, tj. brak potrzeby (31,4% odpowiedzi). Dość często wybierano także odpowiedź wskazującą na możliwość pozyskiwania materiałów od znajomych lub w drodze kupna (18,2%) oraz pozyskiwania źródeł z Internetu (17%). Odpowiedzi „brak czasu”, „nieodpowiednie zasady funkcjonowania bibliotek” i „zła lokalizacja biblio-

tek” wskazywano po 12 razy (17,1%). Z innych powodów wymieniano brak atrakcyjnej oferty bibliotek (4,4%), nieodpowiednie godziny otwarcia placówek (3,8%) i brak zadowolenia z ich usług (2,5%) (zob. tab. 3). Dwie osoby (2,8%) w polu „inne” podały inne przyczyny:

- *Nie jestem wystarczająco obeznana z zasadami funkcjonowania bibliotek. To dla mnie terra incognita i czuję się tam nieswojo,*
- *Stres.*

Tabela 3. Przyczyny niekorzystania z innych typów bibliotek wskazane przez ich nieużytkowników (n=70)

Przyczyny	Liczba odpowiedzi	Procent udzielonych odpowiedzi
brak potrzeby	50	31,4
pozyskuję materiały z innych źródeł tradycyjnych (pożyczam od znajomych, kupuję)	29	18,2
wystarczają mi materiały i informacje pozyskiwane z Internetu	27	17,0
brak czasu	12	7,5
nieodpowiednia lokalizacja bibliotek	12	7,5
nie odpowiadają mi zasady funkcjonowania bibliotek (np. za krótkie terminy wypożyczenia, opłaty)	12	7,5
nieatrakcyjna oferta bibliotek	7	4,4
nieodpowiednie godziny otwarcia bibliotek	6	3,8
nie byłem/am zadowolony z usług biblioteki (nie znalazłem/em tego czego potrzebowałem, nie uzyskałem poszukiwanych informacji)	4	2,5
Ogółem	159	100,0

Źródło: oprac. własne.

Wśród wszystkich respondentów (n=144) znalazły się 23 osoby (16%), które były nieużytkownikami zarówno BU, jak i innych typów bibliotek. 11 osób (7,6%) nie korzystało z BU, ale skorzystało z usług innych bibliotek. Wśród respondentów można także wyróżnić grupę 47 osób (32,6%), które korzystały z BU i nie były użytkownikami innych bibliotek. Mianem użytkownika BU oraz innych bibliotek określiły się 63 osoby (43,8%) (zob. Tab. 4). Zestawienie tych danych pozwoliło na zbadanie związku pomiędzy nieużytkowaniem BU a nieużytkowaniem innych bibliotek. W tym celu wykorzystano asymptotyczny test chi-kwadrat niezależności. W wy-

niku analizy otrzymano $p = 0,011 < 0,05$, co świadczy o wykryciu istotnego związku dla respondentów obu grup (por. Tab. 5)⁵.

Tabela 4. Tabela krzyżowa nieużytkownik BU * nieużytkownik innych typów bibliotek (n=144)

Liczebność	Użytkownik innych bibliotek	Nieużytkownik innych bibliotek	Ogółem
Użytkownik BU	63 (43,8%)	47 (32,6%)	110 (76,4%)
Nieużytkownik BU	11 (7,6%)	23 (16%)	34 (23,6%)
Ogółem	74 (51,4%)	70 (48,6%)	144 (100%)

Źródło: oprac. własne.

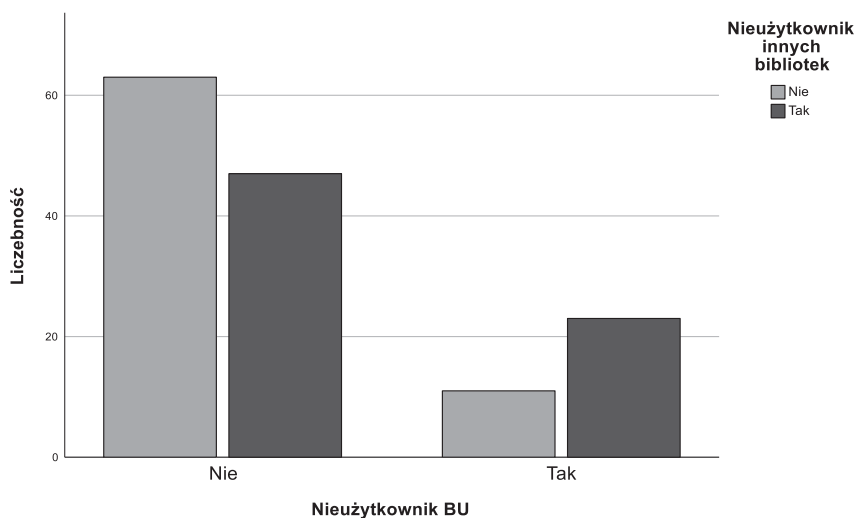
Tabela 5. Testy chi-kwadrat

Wartość		df*	Istotność asymptotyczna (dwustronna)
Chi-kwadrat Pearsona	6,456**	1	,011
N ważnych obserwacji	144		

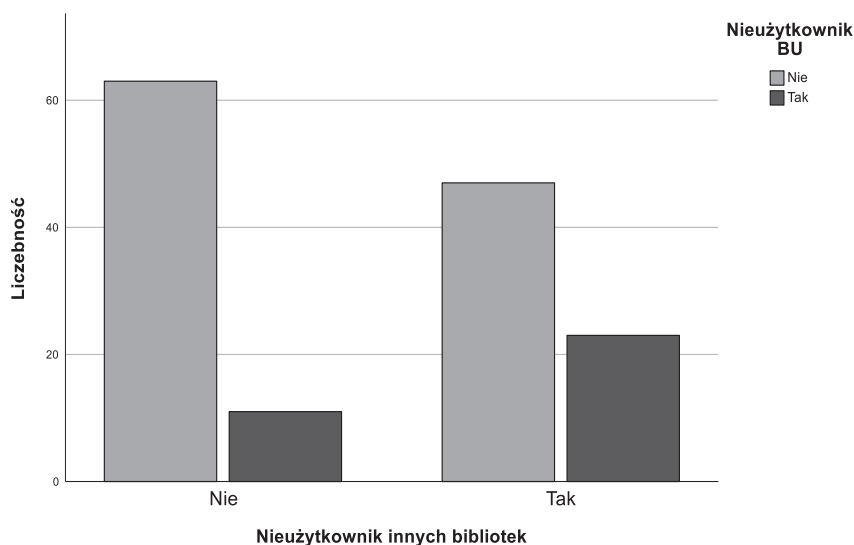
Źródło: oprac. własne.

* Df (ang. *degrees of freedom*) – liczba niezależnych informacji, które są używane do obliczenia statystyki testu. W przypadku testu chi-kwadrat, stopnie swobody są istotnym parametrem, który wpływa na interpretację wyników i wybór wartości krytycznej z tablicy rozkładu chi-kwadrat. Liczbę stopni swobody można utożsamiać z liczbą niezależnych zmiennych losowych, które wpływają na wynik.

** 0,0% komórek (0) ma liczebność oczekiwaną mniejszą niż 5. Minimalna liczebność oczekiwana wynosi 16,53.

⁵ Obliczenia statystyczne zawarte w tabelach 4 i 5 wykonała w programie PS IMAGO PRO 10 z silnikiem analitycznym IBM SPSS Statistics 29 dr Natalia Soja-Kukielka z Ośrodka Analiz Statystycznych UMK.

Wykres 1 i 2. Charakter związku pomiędzy grupą nieużytkowników BU a nieużytkownikami innych typów bibliotek

Źródło: oprac. własne.

Studenci, którzy byli nieużytkownikami zarówno BU, jak i innych typów bibliotek ($n=23$) zadeklarowali, że w ciągu najbliższych 12 miesięcy zamierzają skorzystać z usług i zasobów BU. W pierwszej kolejności będzie to dostęp do urządzeń kopiujących oraz sieci wi-fi (te odpowiedzi wybrało odpowiednio po 10 osób, po 11,9%). Część osób wskazała, że będzie także zainteresowana wykorzystaniem infrastruktury biblioteki: pomieszczeń do nauki (9 osób, 10,7%), do pracy grupowej (7 osób, 8,3%), ogólnodostępnej przestrzeni do odpoczynku (6 osób, 7,1%), komputerów znajdujących się w bibliotece (4 osoby, 4,8%) oraz zbiorów dostępnych na miejscu (4 osoby, 4,8%). Dodatkowo respondenci chcieliby skorzystać z takich usług jak: digitalizacja na życzenie (8 osób, 9,5%), wypożyczenie zbiorów (książek, audiobooków) do domu (7 osób, 8,3%), również za pośrednictwem wypożyczalni międzybibliotecznej (2 osoby, 2,4%). Badani deklarowali także zainteresowanie udziałem w wydarzeniach kulturalnych organizowanych przez bibliotekę (np. wystawach, spotkaniach autorskich – 4 osoby, 4,8%; szkoleniach bibliotecznych – 2 osoby, 2,4%). 5 osób (6%) wskazało, że odwiedzi BU w celu poszukiwania informacji (związanych np. z realizacją programu studiów, życiem codziennym, itp.).

3. ŹRÓDŁA POZYSKIWANIA MATERIAŁÓW PRZEZ NIEUŻYTKOWNIKÓW BIBLIOTEKI UNIWERSYTECKIEJ I INNYCH TYPÓW BIBLIOTEK

W zakresie sposobów pozyskiwania informacji, materiałów i książek niezbędnych do nauki i realizacji programu studiów przez studentów niekorzystających zarówno z BU, jak i innych bibliotek (n=23), analiza wyników badania dowiodła, że głównym źródłem ich pozyskiwania była sieć Internet (23 osoby, 39,6%). Na kolejnych miejscach wymieniano znajomych i kolegów ze studiów (19 osób, 32,7%) oraz zakupy w księgarniach, zarówno tradycyjnych, jak i elektronicznych (14 osób, 24,1%). Dwie osoby (3,4%) wskazały także na prowadzących zajęcia dydaktyczne (por. Tab. 6).

Tabela 6. Źródła pozyskiwania materiałów do nauki przez nieużytkowników BU i innych typów bibliotek (n=23)

Źródła	Liczba odpowiedzi	Procent udzielonych odpowiedzi
Internet	23	39,6
zakupy w księgarniach (w tym internetowych, na aukcjach online)	14	24,1
znajomi, koledzy ze studiów	19	32,7
inne	2	3,4
Ogółem	58	100,0

Źródło: oprac. własne.

4. UŻYTKOWNICY BU

Chociaż celem badań było przede wszystkim poznanie motywów niekorzystania z usług i zasobów BU, badania ujawniły także preferencje studentów aktywnie korzystających z zasobów i usług BU (n=110). Wykazały one, że zdecydowana większość respondentów najchętniej korzystała z wypożyczeń zbiorów do domu (61 osób, 23,1%). Dużą popularnością cieszyły się również zasoby online (50 osób, 18,9%), wykorzystywanie przestrzeni bibliotecznej (36 osób, 13,6%) i prezencyjne korzystanie ze zbiorów (34 osoby, 12,9%). Najmniej chętnie korzystano z kolei z usługi digitalizacji na życzenie (cztery osoby, 1,5%) i oferty szkoleń bibliotecznych (dwie osoby, 0,8%) (zob. Tab. 5).

Tabela 7. Usługi oferowane przez BU, najczęściej wybierane przez studentów UMK aktywnie z niej korzystających (n=110)

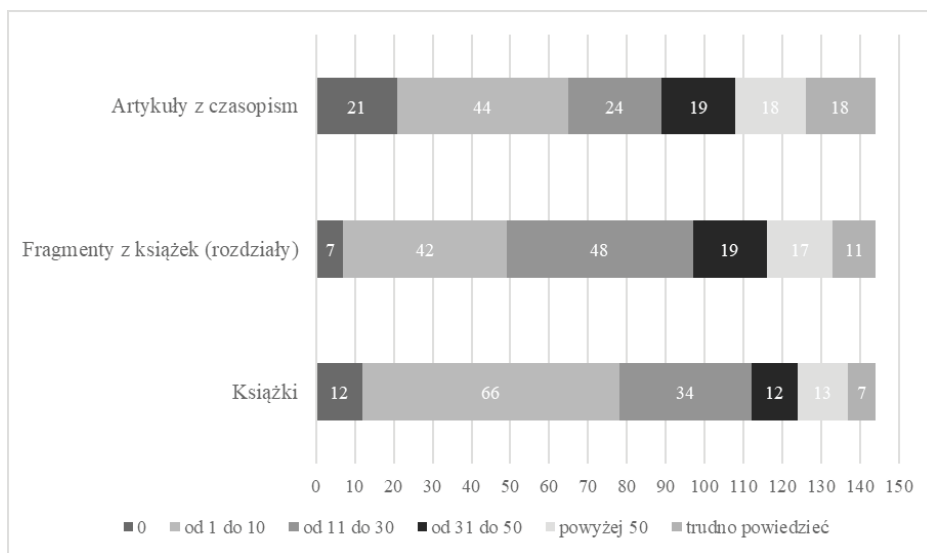
Usługi biblioteczne	Liczba odpowiedzi	Procent udzielonych odpowiedzi
digitalizacja na życzenie (zamawianie kopii cyfrowych z materiałów bibliotecznych lub powierzonych)	4	1,5
komputery dostępne w bibliotece	10	3,8
pomoc bibliotekarza w znalezieniu potrzebnych informacji, materiałów	21	8,0
przestrzeń biblioteczna (do pracy, nauki)	36	13,6
sieć wi-fi	18	6,8
szkolenia biblioteczne	2	0,8
urządzenia kopiujące (np. ksero, drukarki, skanera)	10	3,8
wydarzenia kulturalne	7	2,7
wypożyczanie zbiorów do domu (książki, audiobooki)	61	23,1
zamówienia międzybiblioteczne	11	4,2
zasoby biblioteki dostępne online (książki, artykuły, bazy danych, katalogi, KPBC)	50	18,9
zbiory biblioteki dostępne na miejscu (czasopisma, gazety, książki)	34	12,9
Ogółem	264	100,0

Źródło: oprac. własne.

5. ZWYCZAJE CZYTELNICZE STUDENTÓW

Poza informacjami o najczęściej wykorzystywanych usługach BU i powodach niekorzystania z nich, badanie dostarczyło również informacji na temat zwyczajów czytelniczych studentów (n=144). Niemal połowa badanych (66 osób, 45,8%) w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie przeczytała od jednej do dziesięciu książek. Po większą liczbę publikacji zwartych sięgnęły 34 osoby (23,6%). 12 osób przeczytało pomiędzy 31 a 50 (8,3%) pozycji, a lekturę więcej niż 50 książek zadeklarowało 13 osób (9%). Żadnej książki w tym okresie nie przeczytało 12 (8,3%) osób. Siedem (4,9%) osób nie potrafiło wskazać konkretnej liczby przeczytanych książek. W tym samym okresie 48 (33,3%) respondentów zapoznało się z treścią od 11 do 30 rozdziałów książek. Nieco mniejsza liczba osób (42, 29,2%) zadeklarowała przeczytanie od jednego do dziesięciu fragmentów. Odpo-

wiedź „31–50 fragmentów” wybrało 19 (13,2%) osób, a więcej niż 50 pozycji było źródłem informacji dla 17 (11,8%) z nich. Wśród respondentów znalazły się także osoby (7, 4,9%), które nie przeczytały żadnego rozdziału z książki lub wskazały odpowiedź – „trudno powiedzieć” (11, 7,6%). W przypadku artykułów z czasopism, najczęściej studentów (44, 30,6%) zadeklarowało lekturę od jednego do dziesięciu tekstów. Z ich większą liczbą (od 11 do 30) zapoznało się 24 (16,7%) respondentów. Od 30 do 50 artykułów przeczytało 19 (13,2%) osób. Z kolei wykorzystanie więcej niż 50 artykułów zadeklarowało 18 (12,5%) respondentów. Żadnych artykułów nie przeczytało 21 (14,6%) respondentów, a 18 (12,5%) nie potrafiło określić ich liczby (por. wykres 3).

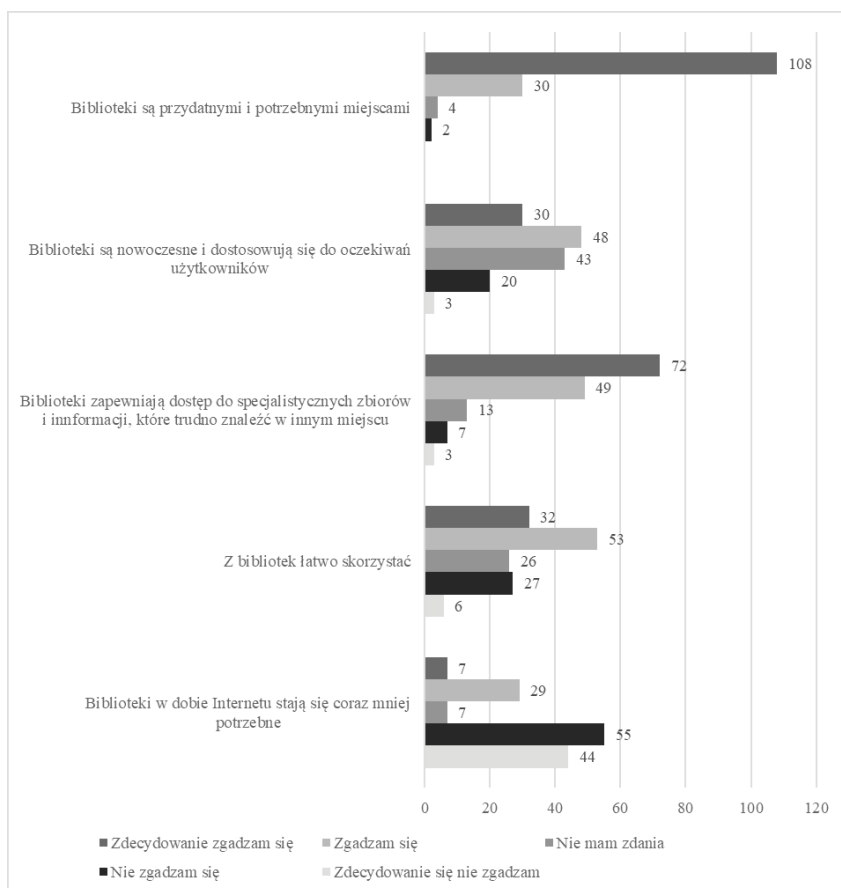
Wykres 3. Liczba pozycji przeczytanych przez studentów UMK (n=144) w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie

Źródło: oprac. własne.

6. STOSUNEK STUDENTÓW DO BIBLIOTEK

Autorzy badania założyli, że nastawienie studentów do bibliotek jako instytucji czy ich stereotypowy wizerunek ugruntowany w społeczeństwie może przekładać się na niechęć do korzystania z zasobów i usług bibliotecznych. Tymczasem analiza zebranych danych dowiodła, że respondenci postrzegają biblioteki jako instytucje potrzebne i przydatne. Z takim stwierdzeniem zdecydowanie zgodziło się 108 osób (75%), a kolejne 30 osób (20,8%) wyraziło zgodę na poziomie umiarkowanym. Pozytywnie respondenci wypowiedzieli się także w kwestii dotyczącej zapewniania dostępu do specjalistycznych zbiorów i informacji, które trudno byłoby znaleźć w innym miejscu niż biblioteki. Z takim twierdzeniem zdecydowanie

zgodziło się 72 (50%) osób, 49 (34%) było z nim zgodnych. Rozkład opinii na temat nowoczesności i dopasowania bibliotek do oczekiwań użytkowników był bardziej zróżnicowany. Z takim stwierdzeniem zgodziło się 48 osób (33,3%), a 30 respondentów (20,8%) wyraziło zdecydowaną zgodę. Warto jednak odnotować, że aż 43 osoby (29,9%) nie miały zdania w tej kwestii, a 20 respondentów (13,9%) nie zgodziło się z tym stwierdzeniem. Większość respondentów wyraziła pozytywne opinie na temat łatwości korzystania z bibliotek ze względu na ich dogodne godziny otwarcia i lokalizację. Z takim stwierdzeniem zgodziło się 53 (36,8%) respondentów, a kolejnych 32 (22,2%) wyraziło zdecydowaną zgodę. Z kolei 26 (18,1%) innych respondentów wyraziło opinie negatywną, a dodatkowe 6 zrobiło to w sposób zdecydowany. Wśród respondentów było też 27 (18,8%) osób, które nie miały zdania w tej sprawie. Tylko 29 (20,1%) osób zgodziło się

Wykres 4. Liczba odpowiedzi uzyskanych od studentów UMK (n=144) w odpowiedzi na pytanie dotyczące ich stosunku do bibliotek

Źródło: oprac. własne.

ze stwierdzeniem, że biblioteki stają się coraz mniej potrzebne w dobie Internetu, a 9 (4,9%) zgadzała się z nim w sposób zdecydowany. Innego zdania było 55 (38,2%) osób, które nie zgodziły się z tym stwierdzeniem, a dodatkowe 44 (30,6%) nie zgadzały się z nim w sposób zdecydowany (zob. Wykres 4).

WNIOSKI Z BADAŃ I DYSKUSJA

Mimo że w rozpowszechnienie kwestionariusza ankiety zaangażowała się BU i Biuro Promocji UMK, zbyt mała liczba osób uczestniczących w badaniu nie pozwala ekstrapolować wyników na całą populację studentów UMK. Być może przyczyn małej zwrotności odpowiedzi należy upatrywać w niedogodnym czasie prowadzenia badań (termin badań objął okres tuż przed i po sesji egzaminacyjnej, okres Świąt Wielkanocnych, Majówki i Juwenaliów), braku promocji badań i ściśle zaplanowanej strategii monitorowania. Być może studentom temat działalności biblioteki wydał się mało interesujący lub nie chcieli ujawniać informacji na temat własnej kultury czytelniczej. Bez względu na przyczynę niskiego zainteresowania ankietą, autorzy utwierdzili się w spostrzeżeniu, że badanie nieużytkowników może być trudne do realizacji i jest to główna przyczyna braku prac naukowych na ten temat.

Chociaż wyniki badań nie są reprezentatywne, wnioski z nich płynące korespondują z ustaleniami innych badaczy. Po pierwsze, analiza danych potwierdza, że badanie nieużytkowników wymaga precyzyjnego zdefiniowania istoty *nieużytkowania bibliotek*, tak by nie było wątpliwości, które czynności traktowane są jako niekorzystanie, a które jako korzystanie sporadyczne, incydentalne czy pośrednie. Po drugie, prowadzenie tego rodzaju badań implikuje konieczność docierania do nieużytkowników różnymi sposobami i planowania badań w dłuższym horyzoncie czasowym (badania ankietowe, mimo że proste w sposobie realizacji, nie gwarantują wysokiego wskaźnika zwrotności). Po trzecie, w toku takich badań pozyskiwane są dane także od dotychczasowych użytkowników danej biblioteki, nie da się bowiem ograniczyć badań wyłącznie do samej populacji nieużytkowników.

Ze względu na niereprezentatywność badań trudno wyrokować odnośnie do cech demograficznych studentów UMK niekorzystających z BU. Na podstawie uzyskanych wyników można jedynie ostrożnie przyjąć, że nieużytkownikami BU są przede wszystkim mężczyźni (22 osoby z 34 niekorzystających) – studenci pierwszych lat studiów.

Motywy niekorzystania z BU korespondują z tymi występującymi w literaturze przedmiotu (por. np. Musavi & Harvey, 1984; Whittaker et al., 1990; Tipton, 2001; Frank & Bothmann, 2007; Porat & Fine, 2009; Owens et al., 2023). Studenci UMK również najczęściej powołują się na brak po-

trzeby korzystania, możliwość pozyskiwania materiałów z innych źródeł (w tym z Internetu) i brak wiedzy o usługach oferowanych przez bibliotekę. Co ciekawe, ostatnia z przyczyn wybrzmiewa zarówno w kontekście nieużytkowania BU, jak i innych typów bibliotek. Stosunkowo często w obydwu przypadkach pojawiają się również lęk przed korzystaniem z bibliotek oraz brak czasu na taką aktywność.

Przystępując do badania założono, że niekorzystanie z BU może korelować z niekorzystaniem z bibliotek w ogóle i być konsekwencją negatywnego nastawienia studentów do instytucji bibliotecznych. O ile stosunkowo duża liczba nieużytkowników BU niekorzystających również z innych typów bibliotek (67% z 34) potwierdza zasadność pierwszej z hipotez, to wyniki badań przeczą drugiej, bowiem wszyscy zidentyfikowani nieużytkownicy wykazali pozytywne nastawienie do bibliotek, uznając je za nowoczesne i oferujące dostęp do specjalistycznych zbiorów i informacji, które trudno znaleźć w innym miejscu. W tym kontekście szczególnie zaskakuje więc dominująca liczba odpowiedzi „nie mam potrzeby korzystania z bibliotek”, jak i deklaracja większości nieużytkowników dotycząca chęci skorzystania z zasobów lub usług BU w najbliższej przyszłości.

Analiza wyników badań dowiodła, że wśród studentów UMK, największą grupę stanowiły osoby będące aktywnymi użytkownikami BU. Z ich opinii wynika, że oferta biblioteki jest wystarczająca i adekwatna do potrzeb: największą popularnością cieszyły się wypożyczenia zbiorów do domu i dostęp do zasobów online, najmniejszą – oferta szkoleń bibliotecznych i usługi digitalizacji na życzenie. Pogląd dotyczący adekwatności istniejącej oferty BU sformułować można także na podstawie głosów jej nieużytkowników, którzy wśród usług, z których chcieliby w przyszłości skorzystać, wymienili te już istniejące. Zaledwie 3 osoby spośród 144 (2%) oczekiwałyby wprowadzenia nowych rozwiązań. Podobnie jak uczestnicy innych badań (por. np. Connaway et al., 2007; Frank et al., 2007; Abdullah & Gibb, 2008; Cassidy et al., 2012; Jameson et al., 2019) studenci niekorzystający z BU zwrócili uwagę *na potrzebę większej promocji oferty bibliotecznej, zlikwidowania zbędnych formalności, opisanie w bardziej przejrzysty sposób zasad dostępu do oferowanych usług czy wprowadzenia ulepszeń infrastruktury budynku biblioteki*. Co ciekawe, mimo zgłaszania pewnych problemów ze zrozumieniem zasad korzystania z zasobów i usług BU, lęku przed biblioteką czy problemów z otwieraniem jej strony WWW, żaden z nieużytkowników nie zaproponował wdrożenia szkoleń instruktorskich, przewodników czy programów edukacyjnych dla użytkowników ani modyfikacji jej witryny.

Wśród wszystkich badanych studentów (n=144) zdecydowana większość zadeklarowała aktywność czytelniczą. Zaledwie 13% osób nie przeczytało żadnej książki oraz ani jednego jej fragmentu. Tyle samo nie sięgnęło również po artykuł naukowy. Duża aktywność czytelnicza stu-

dentów UMK wpisuje się w ogólny trend obserwowany przez instytucje monitorujące stan czytelnictwa w Polsce. Z badań przeprowadzonych przez Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej w 2023 r. wynika bowiem, że najwięcej czytelników znajduje się wśród osób uczących się (uczniów i studentów), najmniej wśród najstarszych generacji. Zaledwie 7% osób deklarujących czytanie książek przyznaje się jednak do czytania co najmniej siedmiu woluminów w ciągu roku (Zasacka i in., 2024). Wśród badanych studentów wskaźnik ten wyniósł 45,8%. Zwyczaje czytelnicze studentów dowodzą, że przed zainicjowaniem badań błędnie założono zatem, że niekorzystanie z bibliotek przekłada się na niski poziom czytelnictwa studentów.

Niemalże wszyscy zidentyfikowani w badaniu nieużytkownicy (zarówno BU i innych typów bibliotek) (94,3% z 34) wskazali na Internet jako główne źródło pozyskiwania informacji, materiałów i książek potrzebnych do realizacji programu studiów. Zdecydowanie mniejsza grupa osób (24,1%) wskazała na dokonywanie zakupów. Taki rezultat stoi w sprzeczności z ustaleniami badaczy Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej, według których zakupy książkowe są najpopularniejszą metodą zdobywania czytanych książek wśród wszystkich czytelników niezależnie od ich wieku (Zasacka i in., 2024).

Mimo że przeprowadzone badania miały ograniczony zasięg, nie ma wątpliwości, że dostarczyły wiedzy na temat powodów niekorzystania z BU przez studentów, jak i adekwatności istniejącej oferty względem potrzeb jej użytkowników. Z całą pewnością badania te należałoby powtórzyć, by uzyskać większą reprezentatywność próby badawczej, a co za tym idzie ustalić, na ile zdiagnozowane zachowania charakterystyczne są dla całej populacji studentów UMK. W tym kontekście warto rozważyć (poza metodami ilościowymi) dodatkowo zastosowanie metod jakościowych. Mogłoby to pomóc w stworzeniu typologii lub person studentów niekorzystających z biblioteki, które można byłoby wykorzystać do ustalenia, jak różne definicje nieużytkowania przekładają się na odmienny obraz wpływu biblioteki.

BIBLIOGRAFIA

- Abdullah, N., & Gibb, F. (2008). Students' attitudes towards e-books in a Scottish higher education institute: Part 1. *Library Review*, 57(8), 593-605. <https://doi.org/10.1108/00242530810899577>
- Aleksandrowicz, R., & Bernacki, P. (2022). Diagnozowanie potrzeb użytkowników bibliotek publicznych – koncepcja, metoda, pierwsze wnioski. *Roczniki Biblioteczne*, 66, 227-247. <https://doi.org/10.19195/0080-3626.66.9>
- Anderson, L., & Vega García, S. (2020). *Library usage, instruction, and student success across disciplines: A multilevel model approach*. Association of College and Research Libraries.

- Babicz, A. (2024). Analiza zachowań użytkowników Biblioteki Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej w Lublinie na podstawie wybranych danych PRIMO Analytics – studium przypadku. *Bibliotekarz Lubelski*, 67, 311-331.
- Biblioteka Narodowa. (2024). *Stan czytelnictwa w Polsce w 2024*. <https://www.bn.org.pl/raporty-bn/stan-czytelnictwa-w-polsce/stan-czytelnictwa-w-polsce-w-2024/>
- Booth, A. (2008). In search of the mythical „typical library user”. *Health Information & Libraries Journal*, 25(3), 233-236. <https://doi.org/10.1111/j.1471-1842.2008.00780.x>
- Borowski, H. (2011). *Wizerunek i użytkowanie bibliotek publicznych. Raport z badania*. https://programrozwojubibliotek.org/wp-content/uploads/2015/08/09_0_wizerunek_i_uzytkowanie_bibliotek_publicznychraport_PRB.pdf
- Brown, K., & Malenfant, K.J. (2017). *Academic library impact on student learning and success: Findings from assessment in action team projects*. https://www.ala.org/sites/default/files/acrl/content/issues/value/findings_y3.pdf
- Brunskill, A., & Hanneke, R. (2021) Students who are non-users of their academic library: A scoping review. *Journal of Academic Librarianship*, 47(5), n.p. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2021.102423>
- Budrowska, W., Paul, M., Zawałkiewicz, A., & Żynda, M. (2020). *Z biblioteką czy bez? Badanie nieużytkowników biblioteki*. Wydaw. Naukowe i Edukacyjne SBP.
- Cassidy, E.D., Martinez, M., & Shen, L. (2012). Not in love, or not in the know? Graduate student and faculty use (and non-use) of e-books. *Journal of Academic Librarianship*, 38(6), 326-332. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2012.08.005>
- Centrum Badania Opinii Społecznej. (2021). *Polacy i książki. Komunikat z badań*. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_109_21.PDF
- Connaway, L.S., Radford, M.L., & Dickey, T.J. (2007). On the trail of the elusive non-user: What research in virtual reference environments reveals. *Bulletin of the American Society for Information Science & Technology*, 34(2), 25-28. <https://doi.org/10.1002/bult.2008.1720340208>
- Dempsey, P.R. (2018). How LIS scholars conceptualize rigor in qualitative data. *Portal: Libraries and the Academy*, 18(2), 363-390. <https://doi.org/10.1353/pla.2018.0020>
- Frank, P.P., & Bothmann, R.L. (2007). Assessing undergraduate interlibrary loan use. *Journal of Interlibrary Loan. Document Delivery & Electronic Reserves*, 18(1), 33-48. <https://doi.org/10.1300/J474v18n01-05>
- Główny Urząd Statystyczny. (2024). *Biblioteki publiczne w 2023 roku*. https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5493/14/8/1/biblioteki_publiczne_w_2023_r..pdf
- Hall, K., & Kapa, D. (2015). Silent and independent: Student use of academic library study space. *Partnership: The Canadian Journal of Library and Information Practice and Research*, 10(1), 1-38. <https://doi.org/10.21083/partnership.v10i1.3338>
- Jameson, J., Natal, G., & Napp, J. (2019). Evolving and enduring patterns surrounding student usage and perceptions of academic library reference services. *College & Research Libraries*, 80(3), 366-385. <https://doi.org/10.5860/crl.80.3.366>
- Kędzierska, E. (2015). Badania użytkowników bibliotek – od teorii do praktyki. W: H. Brzezińska-Stec i J. Żochowska (red.). *Biblioteka bez użytkowników...? Diagnoza problemu: V Ogólnopolska Konferencja Naukowa, Supraśl, 14-16 września 2015* (s. 183-200). Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia.

- Kiilu, P., & Otike, J. (2016). Non use of academic library services: A literature review. *International Journal of Library Science*, 5(1), 7-13. <https://doi.org/10.5923/j.library.20160501.02>
- Kisby, C.M. (2011). Self-assessed learning and user satisfaction in regional campus libraries. *Journal of Academic Librarianship*, 37(6), 523-531. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2011.07.009>
- Kuczowska, M. (2024). Zmiana paradygmatu działania współczesnej biblioteki naukowej w wybranych obszarach informacji i komunikacji naukowej w świetle badania ankietowego. *Przegląd Biblioteczny*, 92(1), 24-43.
- Lubimyczytać.pl, Porozumienie Wydawców Książek – Związek Pracodawców, Stowarzyszenie Czytam i Słucham Legalnie. (2024). *Czytelnicy 2.0. Raport z największego badania czytelników w Polsce*. https://pliki.lubimyczytac.pl/Badania_czytelnicze/Czytelnicy_2.0_-_Raport_z_Badań_2024.pdf
- Luo, L., & Buer, V.B. (2015). Reference service evaluation at an African academic library: The user perspective. *Library Review*, 64(8/9), 552-566. <https://doi.org/10.1108/LR-04-2015-0046>
- Martin, L.A. (1976). User studies and library planning. *Library Trends*, 24, 483-496.
- Mayer, J., Dineen, R., Rockwell, A., & Blodgett, J. (2020). Undergraduate student success and library use: A multimethod approach. *College & Research Libraries*, 81(3), 378.
- McCarthy, G. (1994). Getting to know your non-users. *Library Management*, 15(4), 30-34. <https://doi.org/10.1108/01435129410060338>
- McNicol, S. (2004). Investigating non-use of libraries in the UK using the mass-observation archive. *Journal of Librarianship and Information Science*, 36(2), 79-87. <https://doi.org/10.1177/0961000604047134>
- Musavi, N., & Harvey, J.F. (1984). College library users and nonusers. *Advances in Library Administration & Organization*, 3, 221-240.
- Oh, K., & Colón-Aguirre, M. (2019). A comparative study of perceptions and use of Google Scholar and academic library discovery systems. *College & Research Libraries*, 80(6), 876-891. <https://doi.org/10.5860/crl.80.6.876>
- Orzoł, M., & Wojciechowska, M. (2021). Badania czytelnictwa jako instrument diagnozy nawyków i zachowań czytelniczych użytkowników bibliotek. *Geneza i stan obecny. Biblioteka i Edukacja*, 20, 65-85.
- Ouellette, D. (2011). Subject guides in academic libraries: A user-centred study of uses and perceptions. *Canadian Journal of Information and Library Science*, 35(4), 436-451. <https://doi.org/10.1353/ils.2011.0024>
- Owens, E., Hwang, S.Y., Kim, D., Manolovitz, T., & Shen, L. (2023). Do you love them now? Use and non-use of academic ebooks a decade later. *The Journal of Academic Librarianship*, 49(3), 102703. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2023.102703>
- Polski Komitet Normalizacyjny. (2019). *PN-ISO 16439:2019-11 – wersja polska. „Informacja i dokumentacja – Metody i procedury oceny wpływu bibliotek”*.
- Porat, L. i Fine, S. (2009). Factors and characteristics of interlibrary loan use and non-use. *Interlending & Document Supply*, 37(1), 20-27. <https://doi.org/10.1108/0264161091093858>
- Rose-Wiles, L.M., Shea, G., & Kehnemuyi, K. (2020). Read in or check out: A four-year analysis of circulation and in-house use of print books. *The Journal of Academic Librarianship*, 46(4), 102157. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2020.102157>

- Schlichter, D.J., & Pemberton, J.M. (1992). The emperor's new clothes? Problems of the user survey as a planning tool in academic libraries. *College & Research Libraries*, 53(3), 257-265. https://doi.org/10.5860/crl_53_03_257
- Scoulas, J.M., & De Groot, S.L. (2019). The Library's Impact on University Students' Academic Success and Learning. *Evidence Based Library and Information Practice*, 14(5), 2-27. <https://doi.org/10.18438/eblip29547>
- Thompson, B., Kyrillidou, M., & Cook, C. (2007). On-premises library versus Google-like information gateway usage patterns: A LibQUAL+[r] study. *Portal: Libraries and the Academy*, 7(4), 463-480. <https://doi.org/10.1353/pla.2007.0053>
- Tipton, C.J. (2001). Graduate students' perceptions of library support services for distance learners: A university system-wide study. *Journal of Library Administration*, 32(1/2), 393-408. https://doi.org/10.1300/J111v32n01_14
- Toner, L. (2008). Non-use of library services by students in a UK academic library. *Evidence Based Library & Information Practice*, 3(2), 18-31. <https://doi.org/10.18438/B8HS57>
- Umukoro, I.O., & Tihamiyu, M.A. (2017). Determinants of e-library services' use among university students: A study of John Harris library, University of Benin, Nigeria. *Journal of Librarianship & Information Science*, 49(4), 438-453. <https://doi.org/10.1177/0961000616653176>
- Vondracek, R. (2007). Comfort and convenience? Why students choose alternatives to the library. *Portal: Libraries and the Academy*, 7(3), 277-293. <https://doi.org/10.1353/pla.2007.0039>
- Whittaker, H.C., Ellis, M.E., & Flanigan, J. (1990). Public relations and the academic library: Report on a user survey at East Tennessee State University. *Southeastern Librarian*, 40, 129-133.
- Yang, Z.Y., Goodwin, S.G., & Hahn, D. (2020). Survey says...?: Assessing interlibrary loan/document delivery use and awareness for responsive service delivery. *Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery and Electronic Reserve*, 28(5), 151-173. <https://doi.org/10.1080/1072303X.2020.1752877>
- Zasacka, Z., Chymkowski, R., & Koryś, I. (red.). (2024). *Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2023 roku*. Biblioteka Narodowa.

Artykuł w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 3 października 2025 r.

MAŁGORZATA KOWALSKA-CHRZANOWSKA

Institute of Information and Communication Studies, Faculty of Philosophy and Social Sciences, Nicolaus Copernicus University in Toruń

e-mail: koma@umk.pl

ORCID 0000-0002-2839-5732

PAWEŁ MARZEC

Institute of Information and Communication Studies, Faculty of Philosophy and Social Sciences, Nicolaus Copernicus University in Toruń

e-mail: marzec@umk.pl

ORCID 0000-0003-0300-2266

NON-USERS – A STUDY OF THE REASONS FOR THE NON-USE OF LIBRARY RESOURCES AND SERVICES BY THE STUDENTS OF THE NICOLAUS COPERNICUS UNIVERSITY IN TORUŃ

KEYWORDS: Library non-users. Library users. Academic libraries. Surveys on students' needs. University Library in Toruń. Nicolaus Copernicus University in Toruń.

ABSTRACT: **Thesis/Objective** – The article presents the results of research on the reasons for the non-use of the resources and services of the University Library in Toruń (BU) by the students of Nicolaus Copernicus University (UMK). The research was conducted in the academic year 2022/2023. **Method** – The research was done with the diagnostic survey method. The questionnaire contained 13 questions concerning the use and non-use of BU resources and services as well as other types of libraries, the adequacy of the services provided by BU, ways of obtaining materials for studying and meeting course requirements, reading preferences, and the respondents' general attitude toward library institutions. **Conclusions** – Due to the small sample size, the results are not representative. Nevertheless, they may become an important signal for academic library managers and a point of departure for further (in particular applied) research. Moreover, the conclusions correspond to the findings presented in the literature by other researchers. They show that the main reasons for not using the library are: lack of need, the possibility to obtain materials from other sources (including the Internet), and lack of awareness of the services offered by the library. While the non-use of BU correlates with the non-use of libraries in general, it is not the result of negative attitudes toward library institutions. Students' reading habits indicate that not using libraries does not translate into low levels of readership. Furthermore, the analysis shows that, according to UMK students who are active BU users, the library's current offer is sufficient and adequately meets their needs.

ANNA MAŁGORZATA KAMIŃSKA
Uniwersytet Śląski w Katowicach
i Biblioteka Politechniki Śląskiej w Gliwicach
e-mail: anna.kaminska@us.edu.pl
ORCID 0000-0001-5411-5426

GENERATYWNA SZTUCZNA INTELIGENCJA W BIBLIOTEKACH AKADEMICKICH: GLOBALNE TRENDY I INSPIRUJĄCE PRAKTYKI

Dr Anna Małgorzata Kamińska – adiunktka w Instytucie Nauk o Kulturze Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Od ponad dwudziestu lat zawodowo związana również z Biblioteką Politechniki Śląskiej w Gliwicach. W swojej pracy badawczej koncentruje się na zagadnieniach związanych z informacją naukową, naukometrią oraz przetwarzaniem języka naturalnego. Do jej głównych zainteresowań należą analiza cytowań, bibliograficzne bazy danych i zrównoważony rozwój bibliotek. Obecnie zajmuje się także badaniem potencjału dużych modeli językowych, analizując możliwości ich zastosowania w badaniach naukowych i komunikacji akademickiej.

SŁOWA KLUCZOWE: Biblioteki akademickie. Duże modele językowe. DMJ/LLM. Generatywna sztuczna inteligencja. GenSI/GenAI. Innowacje w bibliotekach. Komunikacja naukowa. Kompetencje informacyjne. Zarządzanie wiedzą.

ABSTRAKT: **Teza/cel artykułu** – Niniejszy artykuł analizuje transformacyjny wpływ generatywnej sztucznej inteligencji (GenSI) na współczesne biblioteki akademickie. Celem jest ukazanie, jak biblioteki i badacze na świecie eksperymentują z GenSI, integrując ją z codzienną praktyką i misją akademicką, a także zdefiniowanie zmieniającej się roli bibliotek akademickich. **Metody badań** – W artykule zastosowano metodę jakościowej analizy literatury przedmiotu, do-

konując selektywnego przeglądu najnowszych publikacji naukowych i raportów. Zidentyfikowano w nich inspirujące przykłady wdrożeń generatywnej sztucznej inteligencji w bibliotekach akademickich na świecie. Zebrany materiał uporządkowano w sposób narracyjny, a za ramę analityczną przyjęto perspektywę ścieżki użytkownika w akademickim cyklu pracy z informacją. **Wyniki** – Główne wyniki pokazują, że GenSI staje się ważnym narzędziem wspierającym dostęp do wiedzy, organizację informacji, edukację i komunikację naukową, oferując zastosowania od inteligentnych asystentów i streszczeń literatury, po narzędzia wspomagające redakcję, analizę danych i ekstrakcję metadanych. Biblioteki ewoluują z miejsc przechowywania wiedzy w środowiska jej dynamicznego modelowania. **Wnioski** – Wnioski wskazują, że dla polskich bibliotek to moment na świadome kształtowanie kierunków rozwoju, wymagający inwestycji w infrastrukturę, rozwijania kompetencji i tworzenia przejrzystych polityk. Biblioteki mogą stać się kluczowymi ośrodkami w nowym krajobrazie wiedzy, wspierając współpracę, otwartość i odpowiedzialność.

NA GRANICY NOWEGO ŚWIATA – WSTĘP

Współczesny świat znajduje się u progu głębokich przemian informacyjnych i kulturowych, napędzanych przez szybki rozwój generatywnej sztucznej inteligencji (GenSI). Technologie te – zdolne do tworzenia tekstów, obrazów i dźwięków w sposób przypominający ludzką kreatywność – zaczynają transformować nie tylko przemysł kreatywny, ale także edukację, naukę i komunikację. Koniec 2022 r., w którym szeroko udostępniono usługi oparte na dużych modelach językowych takie jak ChatGPT, stał się pewnego rodzaju cezurą: SI przestała być eksperymentalną obietnicą, a zaczęła realnie kształtować środowisko poznawcze użytkowników na całym świecie.

Biblioteki akademickie, jako instytucje od wieków stojące na straży wiedzy i informacji, nie pozostały obojętne wobec tego przełomu. Przeciwnie – w wielu krajach środowiska bibliotekarskie bardzo szybko zaczęły analizować potencjał i ryzyka związane z wykorzystywaniem nowych narzędzi, tworząc przestrzeń zarówno do eksperymentowania z GenSI, jak i do refleksji nad jej zastosowaniem w kontekście wartości akademickich (Narayanan, 2024). Biblioteki, od dawna aktywne w obszarze innowacji (Kamińska, 2024) – od digitalizacji zbiorów po wdrażanie usług opartych na otwartym dostępie – dziś stają przed szansą, by ponownie nakreślić swoją rolę. Dzięki GenSI mogą nie tylko usprawniać istniejące procesy, ale także oferować nowe, inteligentne usługi: od interaktywnego wsparcia użytkownika, przez wspomaganie tworzenia naukowych treści, po automatyzację prac redakcyjnych oraz tworzenie czy wzbogacanie metadanych (Vaughn & Higgins, 2025; Balasubramanian & Tamilselvan, 2023).

Zarazem jednak – jak zauważa Melissa A. Wong (2025) – mimo wzmożonego zainteresowania technologiami SI, wciąż brakuje pogłębionych

analiz dotyczących tego, jak konkretne biblioteki rzeczywiście wdrażają GenSI i w jaki sposób wpływa ona na ich wewnętrzne praktyki, relacje z użytkownikami i tożsamość zawodową bibliotekarzy. Dotychczasowe dyskusje koncentrują się raczej na potencjale niż na sprawdzonych wzorcach implementacyjnych. W tej sytuacji przydatna staje się nie tyle systematyczna metaanaliza, co prezentacja konkretnych studiów przypadków – inspirujących i posiadających istotną wartość poznawczą.

Niniejszy artykuł ma charakter selektywny i przeglądowy. Jego celem jest ukazanie, w jaki sposób badacze i biblioteki akademickie na świecie podejmują eksperymenty z GenSI, integrując ją z codzienną praktyką i akademicką misją. Przedstawione przykłady zostały wybrane z myślą o polskich czytelnikach: bibliotekarzach, pracownikach informacji naukowej, studentach, wykładowcach i badaczach, którzy chcieliby lepiej zrozumieć, jak GenSI zmienia krajobraz akademickich usług informacyjnych oraz w jaki sposób można do tych zmian świadomie się przygotować. Warto jednak mieć świadomość, że taka perspektywa nie obejmuje całości funkcjonowania bibliotek akademickich. Korzyścią z uzupełnienia jej o inne ujęcia w przyszłych badaniach byłoby lepsze dostrzeżenie tych aspektów działalności bibliotecznej, które zwykle pozostają ukryte dla użytkownika końcowego – takich jak chociażby złożone procesy zarządzania infrastrukturą czy troska o długofalowe bezpieczeństwo zasobów wiedzy.

Zamiast układu funkcjonalnego, konwencjonalnie dzielącego biblioteki na obszary zarządzania kolekcją, obsługi użytkowników, wsparcia badań i inne, przyjęto tu perspektywę ścieżki użytkownika. Opisane przykłady zostały uporządkowane zgodnie z etapami akademickiego cyklu pracy z informacją: od poszukiwania wiedzy, przez naukę, pisanie i publikowanie, aż po refleksję nad rolą technologii i etyką użytkowania SI. Na każdym z tych etapów biblioteka pełni inną funkcję: jest przewodnikiem, nauczycielem, współtwórcą, redaktorem, a wreszcie – partnerem w rozmowie o przyszłości wiedzy.

Podejście to wpisuje się w szersze wezwanie do świadomej, etycznej i inkluzywnej integracji SI ze środowiskiem akademickim. Jak podkreśla Thomas Cantens (2025), instytucje zaufania publicznego – a do takich należą biblioteki – mają szczególną odpowiedzialność za kształtowanie kultury technologicznej opartej na przejrzystości i refleksji. Biblioteki, łącząc kompetencje informacyjne, edukacyjne i technologiczne, mogą odegrać wyjątkową rolę w tym procesie – jako instytucje nie tylko wdrażające narzędzia, ale i kształtujące ich sens i zakres użycia.

NA TROPIE INFORMACJI – SI JAKO PRZEWODNIK W EKSPLOKACJI WIEDZY

Współczesna biblioteka akademicka, będąca sercem informacyjnym każdej uczelni, nieustannie poszukuje innowacyjnych rozwiązań, które usprawnią proces odnajdywania i dostępu do wiedzy. W dobie gwałtownego przyrostu publikacji naukowych i coraz większego obciążenia poznawczego użytkowników (Hanson et al., 2024), generatywna sztuczna inteligencja staje się potężnym narzędziem transformującym pierwsze etapy pracy badawczej. To właśnie moment poszukiwania informacji – sformułowania pytania, rozeznania w źródłach, przejścia od intuicji do hipotezy – staje się dziś jednym z najbardziej obiecujących obszarów zastosowania GenSI w bibliotekach akademickich.

Tradycyjne metody wyszukiwania informacji – oparte na słowach kluczowych, operatorach Boole’a czy nawigacji fasetowej – wymagają od użytkowników dużej sprawności informacyjnej. GenSI pozwala znacząco obniżyć te bariery. Dzięki przetwarzaniu języka naturalnego, modele językowe mogą „rozumieć” intencje użytkownika, przekształcać pytania zadawane w języku potocznym w zoptymalizowane zapytania wyszukiwawcze i dostarczać bardziej trafnych i ustrukturyzowanych wyników – również w sytuacjach, gdy użytkownik nie zna fachowego słownictwa lub nie potrafi jeszcze sformułować dojrzałego problemu badawczego (Dagdelen et al., 2023; Khan et al., 2023; Shah et al., 2025).

Jednym z najczęściej wdrażanych rozwiązań są czatboty oparte na dużych modelach językowych (DMJ, ang. LLM – Large Language Models), które pełnią funkcję „pierwszego kontaktu” z biblioteką. Oferują one użytkownikom nawet całodobowe wsparcie, odpowiadając na pytania dotyczące zasobów, zasad korzystania z usług, lokalizacji materiałów, a także sugerując źródła lub tematy pokrewne. Jak pokazuje badanie Vaishali Kaushal i Rajana Yadava (2022), czatboty tego typu nie tylko odciążają personel biblioteczny, ale również zwiększają dostępność usług. Gdy są wdrażane w kontekście danych specyficznych dla danej instytucji, ich trafność i przydatność rośnie wielokrotnie (Mckie & Narayan, 2019).

Rozwój GenSI umożliwił również podniesienie jakości automatyzacji streszczania dokumentów. Modele generatywne potrafią tworzyć krótkie, merytoryczne streszczenia artykułów naukowych, raportów, a nawet dłuższych publikacji (Kamińska & Wyciślik, 2025b), co pozwala użytkownikom na szybsze rozeznanie w treści (Zakkas, Verberne & Zavrel, 2024). W środowisku, gdzie czas jest zasobem krytycznym, możliwość szybkiego przyswojenia istoty tekstu ma wymierną wartość – zwłaszcza na wstępnym etapie przeglądu literatury (Dennstädt et al., 2024). Niektóre systemy oferują nawet funkcje syntezy międzydokumentowej, pozwalając użytkownikowi zrozumieć wspólne wątki, różnice i trendy w literaturze na dany temat (Godbole et al., 2025).

DMJ wykorzystywane są także w tworzeniu systemów rekomendacyjnych nowej generacji. Przykłady takie jak Birch (Yilmaz et al., 2019) pokazują, jak DMJ (w tym przypadku model BERT) mogą łączyć funkcje wyszukiwania semantycznego z analizą kontekstu poznawczego użytkownika. W przeciwieństwie do klasycznych algorytmów opartych na dopasowaniu słów kluczowych, Birch „rozumie” znaczenie zapytań i potrafi wskazać nieoczywiste, lecz trafne źródła.

Innym przykładem, opartym na technikach uczenia maszynowego, jest spersonalizowany system rekomendacji dla bibliotek akademickich opisany przez Liu i Wanga (2024), który bazuje na głębokich sieciach neuronowych. System ten, również wychodząc poza proste dopasowanie słów kluczowych, analizuje zarówno ukryte cechy czytelników, jak i książek. Łącząc te dane, przewiduje prawdopodobieństwo wypożyczenia danej pozycji, co pozwala na dostarczanie precyzyjnych i spersonalizowanych rekomendacji. Autorzy podkreślają, że rozwiązanie to w znacznym stopniu radzi sobie z problemami rzadkości danych (mała ilość danych o preferencjach danego użytkownika) oraz „zimnego startu” (brak wystarczających danych do stworzenia rekomendacji dla nowego użytkownika lub nowego zasobu), które są bolączką tradycyjnych systemów, zapewniając bardziej inteligentne i trafne sugestie w czasie rzeczywistym.

Ciekawym kierunkiem jest również wykorzystanie podejścia integracji dużych modeli językowych z bazami wiedzy (ang. RAG – Retrieval Augmented Generation), które łączy klasyczne wyszukiwanie dokumentów z generowaniem odpowiedzi opartych na ich treści (Thüs et al., 2024; Bevara et al., 2024). Dzięki temu użytkownik może otrzymywać nie tylko listę źródeł, ale również spójne podsumowanie informacji, wygenerowane na podstawie zweryfikowanych danych. Takie systemy są testowane w kontekście udostępniania kolekcji cyfrowych, katalogów bibliotecznych i baz pełnotekstowych, i mogą stanowić naturalne rozszerzenie idei „rozmowy z biblioteką”.

Wzrasta również zainteresowanie mapowaniem wiedzy za pomocą GenSI. Prace (Gana et al., 2024; Li et al., 2025) pokazują, jak modele językowe mogą wizualizować powiązania między zagadnieniami, identyfikować nurty badawcze, a nawet wspierać generowanie dynamicznych map tematycznych. Dla użytkownika na wczesnym etapie pracy badawczej podobne narzędzia mogą być nieocenione poprzez możliwość „podglądania” struktury wiedzy zanim przystąpi się do jej szczegółowej analizy.

Nie można również pominąć znaczenia personalizacji doświadczenia informacyjnego. Dzięki GenSI systemy mogą analizować wcześniejsze interakcje użytkownika, jego profil badawczy, historię przeszukiwania czy afiliację instytucjonalną, by dynamicznie dostosowywać prezentowane wyniki (Bian et al., 2024; Kamińska, 2025a). Oznacza to nie tylko wyższą trafność, ale również możliwość formułowania sugestii wyprzedzających

– np. propozycji tematów lub źródeł, o których użytkownik jeszcze nie pomyślał, ale które mogą być dla niego poznawczo wartościowe.

Wszystkie te zastosowania – od czatbotów po złożone systemy wyszukiwania i zarządzania wiedzą – wskazują na przesunięcie roli bibliotek: z miejsc przechowywania wiedzy do środowisk jej dynamicznego modelowania. GenSI staje się nie tylko technologicznym ułatwieniem, ale także nowym interfejsem poznawczym, który może zmienić sposób, w jaki użytkownicy biblioteki eksplorują świat nauki. Bibliotekarz nie znika z tego obrazu – przeciwnie, jego rola jako projektanta, moderatora i interpretatora tych narzędzi nabiera teraz nowego znaczenia.

UCZYĆ SIĘ Z MASZYNA – SI JAKO NAUCZYCIEL I TŁUMACZ

Wiedza naukowa nie zawsze „przemawia” językiem zrozumiałym – zwłaszcza dla tych, którzy dopiero poznają jej struktury. W tym kontekście biblioteka akademicka od dawna pełni rolę pośrednika: tłumacza języka nauki, przewodnika po formatach publikacji, a także edukatora kształtującego kompetencje informacyjne. Wraz z pojawieniem się generatywnej sztucznej inteligencji pojawiła się możliwość poszerzenia tej roli – nie tylko przez powstanie możliwości tworzenia nowych narzędzi, ale także przez ulepszenie metod i wartości nauczania.

Współczesne środowisko akademickie, zdominowane przez nadmiar informacji, zmienność źródeł i nieprzejrzystość technologii, stawia przed studentami i badaczami nowe wyzwania (Hanson et al., 2024). GenSI może stać się nieocenionym wsparciem w procesie edukacyjnym, pełniąc funkcję aktywnego komponentu środowiska dydaktycznego. Biblioteki akademickie jako instytucje edukacyjne zaczynają integrować GenSI zarówno w treściach, jak i formach nauczania – oferując nowe ścieżki rozwijania kompetencji informacyjnych, cyfrowych oraz umiejętności krytycznej oceny treści (Miltenoff, 2024).

Jednym z kluczowych obszarów zastosowania jest tworzenie adaptacyjnych materiałów edukacyjnych i spersonalizowanych ścieżek nauki. Tradycyjne modele dydaktyczne opierają się często na uniwersalnych programach, które nie zawsze odpowiadają indywidualnym potrzebom studentów. GenSI – poprzez analizę zachowań, postępów i preferencji studenta – może generować dostosowane treści: od interaktywnych quizów i symulacji przypadków, po zróżnicowane poziomowo przewodniki tematyczne (Hardaker & Glenn, 2025). Dzięki temu biblioteki mają szansę stworzyć adaptacyjne, dostosowane środowiska nauki, wzmacniające zaangażowanie i samodzielną pracę studentów.

Biblioteki zaczynają również wykorzystywać GenSI do tworzenia własnych zasobów dydaktycznych – broszur, FAQ, tutoriali czy zestawów ćwiczeń (Narayanan, 2024). Narzędzia generatywne umożliwiają szyb-

kie przygotowanie wersji materiału o różnym stopniu złożoności – od uproszczonych wprowadzeń po treści eksperckie – co znacząco poszerza inkluzywność edukacyjną. Jak pokazuje Rentauli Silalahi (2024), funkcje parafrazowania, tłumaczenia i upraszczania tekstów naukowych mają ogromny potencjał w pracy ze studentami uczącymi się w języku obcym, z trudnościami poznawczymi lub dopiero rozwijającymi kompetencje akademickie.

Obok korzyści dydaktycznych, GenSI wprowadza również nowe wyzwania. Zdolność do generowania przekonujących, ale niekoniecznie prawdziwych treści – tzw. halucynacje – zmusza użytkowników do wzmocnienia kompetencji krytycznego myślenia oraz oceny i weryfikacji tworzonych treści. Biblioteki stają się więc nie tylko źródłem wiedzy, ale także przestrzenią ćwiczenia umiejętności oceny wiarygodności źródeł, identyfikowania błędów i interpretowania danych generowanych przez SI (Zhang, 2023; Lo, 2024). Możliwe jest nawet wykorzystanie GenSI do tworzenia symulacji błędnych odpowiedzi, które służą jako materiał dydaktyczny w warsztatach z weryfikacji informacji.

Biorąc pod uwagę powyższe, można zaryzykować stwierdzenie, że sztuczna inteligencja w bibliotece staje się nie tyle usługą, co środowiskiem, w którym użytkownik może kształtować swoje doświadczenie poznawcze zgodnie z własnymi potrzebami i wartościami. Biblioteki, wdrażając GenSI, nie tylko zwiększają efektywność edukacyjną, ale również wspierają sferę poznawczą użytkownika – umożliwiając mu samodzielne eksplorowanie, zadawanie pytań i testowanie hipotez w warunkach interaktywnych.

Równocześnie biblioteki zaczynają pełnić funkcję centrów kompetencji SI, oferując warsztaty i konsultacje poświęcone odpowiedzialnemu korzystaniu z narzędzi generatywnych (Chaudhuri & Terrones, 2024; Wheatley & Hervieux, 2022). Mogą to być działania związane z etyką użycia SI w pracy naukowej, jak również instruktaż korzystania z konkretnych narzędzi: od ChatGPT po wyspecjalizowane platformy do przetwarzania informacji. Kluczowe stają się odpowiedzi nie tylko na pytania „jak używać”, ale również na pytania „kiedy nie używać” GenSI – i w tym zakresie rola bibliotekarza jako doradcy zyskuje nowy, normatywny wymiar.

Zastosowanie GenSI w edukacji bibliotecznej nie jest oczywiście wolne od kontrowersji. Pojawiają się głosy kwestionujące jakość generowanych treści, brak źródeł, ryzyko uzależnienia, a także nierówności w dostępie do zaawansowanych narzędzi. W odpowiedzi na te wyzwania niektóre biblioteki wdrażają polityki etycznego korzystania z SI, przygotowują własne wytyczne, prowadzą konsultacje z zespołami akademickimi (Ali & Richardson, 2025). Przyszłość edukacji z GenSI nie będzie zatem technokratyczna – będzie negocjowana, społeczna i głęboko osadzona w wartościach.

Tak więc GenSI w bibliotekach akademickich to nie tylko wsparcie dla nauczania, ale również narzędzie kształtowania metakompetencji: zdolności do rozumienia procesów poznawczych, oceny źródeł wiedzy i krytycznej refleksji nad tym, czym ta wiedza jest. To właśnie ten wymiar – przesunięcie z poziomu transmisji treści na poziom epistemicznej auto-refleksji – może okazać się najtrwalszym wkładem bibliotek w edukację ery SI.

OD MYŚLI DO TEKSTU – SI JAKO POMOC W ORGANIZOWANIU TREŚCI NAUKOWEJ

W cyklu akademickiej pracy z informacją przychodzi moment przejścia od przyswajania wiedzy do jej przetwarzania: tworzenia tekstów, formułowania analiz, redagowania materiałów i przygotowywania publikacji. Tradycyjnie biblioteka wspierała te etapy pośrednio – udostępniając źródła, oferując przestrzeń pracy, organizując warsztaty pisarskie. Wraz z rozwojem generatywnej sztucznej inteligencji pojawiają się jednak nowe możliwości wsparcia: subtelniejsze, bardziej elastyczne i dostosowane do indywidualnych potrzeb użytkowników.

W wielu instytucjach bibliotecznych trwają obecnie eksperymenty z narzędziami opartymi na dużych modelach językowych, które mogą wspierać użytkowników w pracy z tekstem – pomagając im uporządkować myśli, sprawdzić poprawność językową, poprawić strukturę, a także sformułować robocze warianty fragmentów tekstu (Khalifa & Albadawy, 2024). Choć nie zastępują one twórczości autora, mogą – jeśli są wykorzystywane odpowiedzialnie – ułatwić przejście od fazy koncepcji do pierwszego szkicu. Jak argumentuje Nathan Lindberg (2025), narzędzia te są często postrzegane jako „głos wspierający” i wyrównujący bariery językowe oraz redukujący barierę startu pisarskiego, zwłaszcza dla studentów studiujących w językach innych niż ich język ojczysty. Być może również takie ułatwienia w warstwie językowej mogą pozwolić bardziej skupić się na refleksjach naukowych.

Podobnie wartościowe może być zastosowanie GenSI w korekcie językowej i redakcyjnej. W środowiskach wielojęzycznych i międzynarodowych, gdzie użytkownicy piszą w językach obcych lub muszą dostosować się do konwencji publikacyjnych, narzędzia te pomagają poprawić spójność, styl i przejrzystość tekstu (Toshevskaja & Gievska, 2025). Dla wielu badaczy – zwłaszcza na wczesnych etapach kariery – może to być forma cennego wsparcia, zbliżona do funkcji korekty językowej edytora tekstu nowej generacji.

Równolegle rozwijają się zastosowania GenSI w organizowaniu treści naukowej: generowaniu konspektów, tworzeniu podsumowań i streszczeń, analizie złożonych dokumentów. Systemy te potrafią nawet w pew-

nym stopniu identyfikować główne argumenty w grupie tekstów, proponować ramy tematyczne i wskazywać powiązania między pojęciami – co może ułatwiać orientację w nowych dziedzinach i wspierać planowanie przeglądów literatury (Si et al., 2024; Platt & Platt, 2023). Warto jednak podkreślić, że są to sugestie – nie gotowe produkty naukowe – i wymagają uważnej oceny oraz selekcji przez badacza (Altmäe et al., 2023; Bom, 2023).

Jednocześnie narzędzia GenSI – przy całym swoim potencjale – niosą z sobą szereg wątpliwości i ograniczeń, które wymagają szczególnej uwagi. W literaturze coraz częściej pojawiają się pytania o granice pomiędzy pomocą a wpływem na treść, o przejrzystość autorstwa i odpowiedzialność za wygenerowane fragmenty (Rentier, 2025). Niektóre instytucje podejmują działania prewencyjne: zachęcają do ujawniania, kiedy i w jakim zakresie korzystano z SI, oraz do zachowania dokumentacji procesu powstawania tekstu (Tang et al., 2023).

Z tego względu rośnie znaczenie bibliotek jako instytucji doradczych i normatywnych. Niektóre z nich zaczynają pełnić funkcję ośrodków konsultacyjnych, oferując wsparcie w odpowiedzialnym korzystaniu z GenSI: od etyki pisania, przez polityki uczelniane, aż po wskazówki dotyczące jawności i cytowania materiałów pomocniczych (Seeland & Openo, 2024). Choć głębsze ujęcie tych aspektów wykracza poza zakres niniejszych rozważań, warto zasygnalizować, że biblioteki nie tylko wdrażają narzędzia, ale również kształtują ramy ich użycia – zgodnie z wartościami przejrzystości, samodzielności i akademickiej rzetelności.

Reasumując GenSI może stać się dla badaczy narzędziem wspomagającym refleksję, organizację treści i językową klarowność, ale jego skuteczne i etyczne użycie wymaga kompetencji, krytycznego myślenia i ugruntowanego procesu twórczego. Biblioteka, udostępniając i objaśniając działanie takich narzędzi, nie tylko rozszerza swój katalog usług – staje się partnerem poznawczym w epoce, która wytycza na nowo granice między informacją, technologią a wiedzą.

PUBLIKOWANIE I KOMUNIKOWANIE – SI JAKO REDAKTOR I WYDAWCA

Zwieńczeniem pracy badawczej jest publikacja – moment, w którym jednostkowe doświadczenie poznawcze zostaje przekute w komunikat naukowy, poddany ocenie środowiska i włączony do obiegu wiedzy. Na tym etapie biblioteki akademickie odgrywają coraz bardziej złożoną rolę jako instytucje wspierające komunikację naukową – nie tylko poprzez udostępnianie infrastruktury, ale również przez wsparcie techniczne, językowe oraz zarządzanie danymi opisowymi publikacji. Zastosowanie

generatywnej sztucznej inteligencji rozszerza możliwości tych działań – bez konieczności ich automatyzacji w pełnym znaczeniu, lecz w duchu usprawniania i demokratyzowania procesów publikacyjnych.

Jednym z najczęściej wymienianych zastosowań GenSI jest wsparcie w redakcji językowej i strukturalnej prac naukowych. Jak już wspomniano wcześniej, narzędzia oparte na dużych modelach językowych potrafią sugerować poprawki stylistyczne, porządkować strukturę, usprawniać przejrzystość argumentacji również na etapie redakcji (Khalifa & AlbadaWy, 2024) – zwłaszcza w tekstach pisanych w języku którym dany autor nie posługuje się na co dzień lub przez początkujących badaczy (Lindberg, 2025). Choć pełna odpowiedzialność za treść, oryginalność i integralność pozostaje po stronie autora, takie wsparcie może przyczynić się do wyższej jakości językowej publikacji i zmniejszyć barierę wejścia do międzynarodowego obiegu naukowego.

Kolejnym obszarem zastosowania GenSI jest automatyczne tworzenie lub uzupełnianie metadanych publikacji (Watanabe et al., 2025; Song et al., 2024). Systemy te mogą pomagać generować lub weryfikować obiektywność zaproponowanych przez autora streszczeń, słów kluczowych czy klasyfikacji tematycznych na podstawie pełnych tekstów (Pulikowski, 2024). Ułatwia to indeksację w repozytoriach, zwiększa trafność wyszukiwania i przyspiesza proces archiwizacji. SI może być również wykorzystywana do weryfikacji zgodności manuskryptów z wytycznymi technicznymi czasopism – od stylu cytowania po strukturę formatowania, a nawet przeprowadzono eksperymenty weryfikujące możliwość wykorzystania technologii GenSI do częściowej automatyzacji procesu recenzji (Zhou et al., 2024).

W bardziej zaawansowanych zastosowaniach, biblioteki i wydawnictwa eksperymentują z wykorzystaniem GenSI do konwersji dokumentów do formatów publikacyjnych, takich jak XML w standardzie JATS (ang. Journal Article Tag Suite) – powszechnie stosowanym w otwartym dostępie i służącym do ujednoczonego strukturyzowania i opisywania treści oraz metadanych prac naukowych, co ułatwia ich wymianę, archiwizację i wyszukiwanie. Dzięki temu możliwa staje się częściowa automatyzacja składu, archiwizacji i integracji z systemami agregacyjnymi (Vaughn & Higgins, 2025). GenSI pełni w tym kontekście rolę tłumacza technicznego, który przekłada treść naukową na język maszynowo zrozumiały.

Istotnym, choć często mniej zauważanym obszarem jest możliwość wsparcia w selekcji czasopism i planowania ścieżki publikacyjnej. Narzędzia GenSI potrafią analizować treść artykułu i porównywać ją z bazami danych wydawnictw, sugerując tytuły najlepiej odpowiadające tematyce tekstu. Dla bibliotek, które oferują wsparcie publikacyjne, może to być sposób na dostarczenie użytkownikom dodatkowej, spersonalizowanej usługi doradczej.

Nie bez znaczenia jest także potencjał GenSI w komunikacji naukowej skierowanej poza środowisko akademickie. Narzędzia te mogą generować streszczenia popularnonaukowe, notki prasowe, komunikaty do mediów społecznościowych czy wielojęzyczne opisy publikacji. Takie działania, podejmowane przez biblioteki zaangażowane w promocję nauki, mogą zwiększyć widoczność badań i poszerzyć społeczną recepcję wiedzy – choć równocześnie rodzą pytania o odpowiedzialność za przekaz, jego wiarygodność i wierność oryginałowi.

W tym wszystkim biblioteka nie staje się instytucją zastępującą proces redakcyjny, lecz raczej nowoczesnym zapleczem infrastrukturalnym – miejscem, które udostępnia narzędzia, tłumaczy ich działanie, wspiera użytkowników i czuwa nad etycznym użyciem technologii. SI jako „redaktor” i „wydawca” to metafora – narzędzia te nie decydują samodzielnie, ale mogą wspomagać procesy redakcyjne, weryfikacyjne i promocyjne, wcześniej dostępne głównie dla profesjonalnych wydawnictw.

W poruszanej tematyce nie brakuje jednak kontrowersji. Pojawiają się pytania o przejrzystość użycia SI, granice redakcji wspomaganey, możliwość nieświadomego wprowadzenia błędów, manipulacji czy nadużyć (Dwivedi et al., 2023). W odpowiedzi na te dylematy niektóre biblioteki opracowują polityki dotyczące jawności użycia SI w publikacjach lub organizują warsztaty poświęcone etycznemu wykorzystywaniu narzędzi generatywnych. Takie działania wskazują, że biblioteki nie tylko wspierają, ale i kształtują normy komunikacji naukowej w dobie SI.

Ostatecznie jednak GenSI, zintegrowana z infrastrukturą biblioteki akademickiej, może pomóc zwiększyć jakość, przejrzystość i zasięg badań naukowych – pod warunkiem zachowania kontroli, odpowiedzialności i pełnej świadomości epistemicznej użytkownika. Wspierając publikowanie, biblioteka nie przestaje być strażnikiem wiedzy – przeciwnie, jeszcze mocniej staje się jej kuratorem, interpretatorem i promotorem.

ECHA WĘDRÓWKI – REFLEKSJE, WYZWANIA, MOŻLIWOŚCI

Każda wędrówka pozostawia ślad – zarówno w przemierzonym terenie, jak i w świadomości podróżnika. Podobnie jest z eksploracją wiedzy z udziałem generatywnej sztucznej inteligencji: na każdym etapie – od wyszukiwania, przez naukę i pisanie, aż po publikację – pojawiają się nowe pytania, wyzwania i szanse. Biblioteki akademickie jako zaufane miejsca nie tylko udostępniają narzędzia SI, ale również stają się przestrzeniami refleksji nad ich społecznym i poznawczym znaczeniem.

Wśród kwestii najczęściej poruszanych w literaturze znajduje się problem odpowiedzialności i przejrzystości w korzystaniu z GenSI. Brak jasnych standardów może prowadzić do zatarcia granic między ludzkim

a maszynowym autorstwem (Bozkurt, 2024). W odpowiedzi na te niepewności niektóre biblioteki i uczelnie opracowują własne polityki jawności użycia SI oraz kodeksy etyczne, zachęcając użytkowników do dokumentowania momentów, w których technologia miała wpływ na ich pracę.

Drugim kluczowym obszarem jest zróżnicowany dostęp do technologii. Wysokie koszty, bariery językowe i nierówny poziom infrastruktury sprawiają, że wdrażanie GenSI nie jest jednolite. Biblioteki, jako instytucje ściśle z sobą współpracujące i połączone w ramach konsorcjów, sieci krajowych i międzynarodowych, mają tu potencjał do promowania współpracy, tworzenia otwartych rozwiązań oraz wymiany dobrych praktyk – wzmacniając tym samym spójność całego środowiska akademickiego.

Istotne są również nowe wymagania kompetencyjne wobec użytkowników i bibliotekarzy. Coraz częściej podkreśla się konieczność rozwijania tzw. AI literacy – kompetencji umożliwiających świadome, krytyczne i etyczne korzystanie z technologii generatywnych, choć wciąż brakuje konsensusu co do szczegółów znaczenia tego terminu i sposobów oceny stopnia umiejętności obcowania z technologiami opartymi na sztucznej inteligencji (Long & Magerko, 2020). Biblioteki, dzięki swojej neutralności i doświadczeniu edukacyjnemu, są naturalnym miejscem kształtowania tych umiejętności. Warsztaty, tutoriale, konsultacje – to tylko niektóre formy wspierania społeczności akademickiej w zdobywaniu nowej biegłości cyfrowej.

Nie bez znaczenia pozostaje także zmiana roli bibliotekarza polegająca na potrzebie rozwoju dodatkowych kompetencji pozwalających pełnić rolę pośrednika między technologią a człowiekiem. Bibliotekarze stają się przewodnikami, tłumaczami i opiekunami środowisk edukacyjnych – wymagającymi nie tylko wiedzy technicznej, ale też wrażliwości etycznej i zdolności komunikacyjnych (Narayanan, 2024).

Złożoność wyzwań obejmuje również kwestie praw autorskich, prywatności, halucynacji modeli SI, stronniczości danych treningowych i odpowiedzialności za treści generowane automatycznie. Biblioteki, chcąc pełnić rolę strażników wiedzy, muszą nie tylko znać te zagrożenia, ale także aktywnie zarządzać ryzykiem – poprzez audyty systemów, działania prewencyjne i edukacyjne oraz współtworzenie ram polityk instytucjonalnych.

ZAKOŃCZENIE – ORIENTACJA W NIEZNANYM KRAJOBRAZIE

W podróży przez świat wiedzy biblioteka akademicka staje się dla użytkownika nie tylko przewodnikiem, ale także architektem samego krajobrazu, który on przemierza. Generatywna sztuczna inteligencja – choć budzi kontrowersje, pytania i nadzieje – staje się jednym z najbar-

dziej znaczących narzędzi tej współpracy. Niezależnie od tego, czy chodzi o eksplorację informacji, proces uczenia się, twórcze pisanie czy publikowanie wyników badań, SI przestaje być dodatkiem – staje się częścią nowej architektury wiedzy.

Przegląd inspirujących zastosowań GenSI w bibliotekach akademickich na świecie pokazuje, że nie mamy już do czynienia z eksperymentami peryferyjnymi, lecz z realnymi zmianami, które wpływają na funkcjonowanie całych instytucji. GenSI wspomaga dostęp do wiedzy, organizację informacji, edukację i komunikację naukową – od inteligentnych asystentów i streszczeń literatury, po narzędzia wspomagające redakcję, analizę danych i planowanie publikacji.

Dla bibliotek w Polsce może to być moment zwrotny – czas nie tylko na obserwację, ale również na świadome kształtowanie kierunku rozwoju. Wdrażanie SI wymaga inwestycji w infrastrukturę, rozwijania kompetencji, tworzenia przejrzystych polityk i aktywnego uczestnictwa w międzynarodowej debacie. Ale przede wszystkim wymaga odwagi do stawiania pytań o wartości, cele i sens.

Jeśli przyszłość nauki ma być oparta na współpracy, otwartości i odpowiedzialności, to właśnie biblioteki – świadome swojej roli – mogą stać się latarniami w nieznanym krajobrazie. Nie tylko po to, by wskazywać jedyłą słuszną drogę, ale również, by dawać światło tym, którzy samodzielnie jej poszukują na innych ścieżkach.

BIBLIOGRAFIA

- Ali, M.Y., & Richardson, J. (2025). AI literacy guidelines and policies for academic libraries: A scoping review. *IFLA Journal*. <https://doi.org/10.1177/03400352251321192>
- Altmäe, S., Sola-Leyva, A., & Salumets, A. (2023). Artificial intelligence in scientific writing: A friend or a foe? *Reproductive BioMedicine Online*, 47(1), 3-9. <https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2023.04.009>
- Balasubramanian, S., & Tamilselvan, N. (2023). Exploring the potential of artificial intelligence in library services: A systematic review. *International Journal of Library & Information Science*, 12(1), 1-13. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/S9RWD>
- Bevara, R.V.K., Lund, B.D., Mannuru, N.R., Karedla, S.P., Mohammed, Y., Kola-pudi, S.T., & Mannuru, A. (2024). Prospects of retrieval augmented generation (RAG) for academic library search and retrieval. *Information Technology and Libraries*, in press. hal – 05063024 <https://hal.science/hal-05063024v1/document>
- Bian, W., Liu, S., Zhou, Y., Chen, D., Liao, Y., Fan, Z., & Wang, A. (2024). IntellectSeeker: A personalized literature management system with the probabilistic model and large language model. In C. Cao, H. Chen, L. Zhao, J. Arshad, T. Asyhari, & Y. Wang (Eds.), *Knowledge Science, Engineering and Management. KSEM 2024. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 14888 (pp. 270-282). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-97-5489-2_24

- Bom, H.S.H. (2023). Exploring the opportunities and challenges of ChatGPT in academic writing: A roundtable discussion. *Nuclear Medicine and Molecular Imaging*, 57, 165-167. <https://doi.org/10.1007/s13139-023-00809-2>
- Bozkurt, A. (2024). GenAI et al.: Cocreation, authorship, ownership, academic ethics and integrity in a time of generative AI. *Open Praxis*, 16(1), 1-10. <https://doi.org/10.55982/openpraxis.16.1.654>
- Cantens, T. (2025). How will the state think with ChatGPT? The challenges of generative artificial intelligence for public administrations. *AI & Society*, 40, 133-144. <https://doi.org/10.1007/s00146-023-01840-9>
- Chaudhuri, J., & Terrones, L. (2024). Reshaping academic library information literacy programs in the advent of ChatGPT and other generative AI technologies. *Internet Reference Services Quarterly*, 29(1), 1-25. <https://doi.org/10.1080/10875301.2024.2400132>
- Dagdelen, J., Dunn, A., Lee, S., Walker, N., Rosen, A.S., Ceder, G, Persson, K.A., & Jain, A. (2024). Structured information extraction from scientific text with large language models. *Nature Communications*, 15, Article 1418. <https://doi.org/10.1038/s41467-024-45563-x>
- Dennstädt, F., Zink, J., Putora, P.M., Hastings, J., & Cihoric, N. (2024). Title and abstract screening for literature reviews using large language models: An exploratory study in the biomedical domain. *Systematic Reviews*, 13, Article 158. <https://doi.org/10.1186/s13643-024-02575-4>
- Dwivedi, Y.K., Kshetri, N., Hughes, L., Slade, E.L., Jeyaraj, A., Kar, A.K., Baabduallah, A.M., Koohang, A., Raghavan, V., Ahuja, M., Albanna, H., Albashrawi, M.A., Al-Busaidi, A.S., Balakrishnan, J., Barlette, Y., Basu, S., Bose, I., Brooks, L., Buhalis, D., Carter, L., Chowdhury, S., Crick, T., Cunningham, S.W., Davies, G.H., Davison, R.M., Dé, R., Dennehy, D., Duan, Y., Dubey, R., Dwivedi, R., Edwards, J.S., Flavián, C., Gauld, R., Grover, V., Hu, M.-Ch., Janssen, M., Jones, P., Junglas, I., Khorana, S., Kraus, S., Larsen, K.R., Latreille, P., Laumer, S., Malik, F.T., Mardani, A., Mariani, M., Mithas, S., Mogaji, E., Nord, J.H., O'Connor, S., Okumus, F., Pagani, M., Pandey, N., Papagiannidis, S., Pappas, I.O., Pathak, N., Pries-Heje, J., Raman, R., Rana, N.P., Rehm, S.-V., Ribeiro-Navarrete, S., Richter, A., Rowe, F., Sarker, S., Stahl, B.C., Tiwari, M.K., van der Aalst, W., Venkatesh, V., Viglia, G., Wade, M., Walton, P., Wirtz, J., & Wright, R. (2023). Opinion paper: "So what if ChatGPT wrote it?" Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 71, Article 102642, 1-63. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102642>
- Gana, B., Leiva-Araos, A., Allende-Cid, H., & García, J. (2024). Leveraging LLMs for efficient topic reviews. *Applied Sciences*, 14(17), Article 7675. <https://doi.org/10.3390/app14177675>
- Godbole, A., George, J.G., & Shandilya, S. (2025). Leveraging long – context large language models for multi – document understanding and summarization in enterprise applications. In V.B. Gupta, S.K. Shandilya, F. Ortiz-Rodríguez, & J.L. Martínez-Rodríguez (Eds.), *Business Intelligence, Computational Mathematics, and Data Analytics. IBCD 2024. Communications in Computer and Information Science*, vol. 2413 (pp. 208-224). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-87511-3_15

- Hanson, M.A., Barreiro, P.G., Crosetto, P., & Brockington, D. (2024). The strain on scientific publishing. *Quantitative Science Studies*, 5(4), 823-843. https://doi.org/10.1162/qss_a_00327
- Hardaker, G., & Glenn, L.E. (2025). Artificial intelligence for personalized learning: A systematic literature review. *The International Journal of Information and Learning Technology*, 42(1), 1-14. <https://doi.org/10.1108/IJILT-07-2024-0160>
- Kamińska, A.M. (2024). Biblioteki akademickie w podróży przez wieki: co przyniesie kolejny krok? *Biuletyn EBIB*, 215. <https://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/936>
- Kamińska, A.M. (2025a). Tailoring scientific knowledge: How generative AI personalizes academic reading experiences. *Publications*, 13(2), 18. <https://doi.org/10.3390/publications13020018>
- Kamińska, A.M., Wyciślik, Ł. (2025b). Towards objective abstracts and keywords: The helpful hand of GenAI. *Journal of Scholarly Publishing* (w druku).
- Kaushal, V., & Yadav, R. (2022). The role of chatbots in academic libraries: An experience – based perspective. *Journal of the Australian Library and Information Association*, 71(3), 215-232. <https://doi.org/10.1080/24750158.2022.2106403>
- Khalifa, M., & Albadawy, M. (2024). Using artificial intelligence in academic writing and research: An essential productivity tool. *Computer Methods and Programs in Biomedicine Update*, 5, Article 100145. <https://doi.org/10.1016/j.cmpbup.2024.100145>
- Khan, R., Gupta, N., Sinhababu, A., & Chakravarty, R. (2023). Impact of conversational and generative AI systems on libraries: A use case large language model (LLM). *Science & Technology Libraries*, 43(4), 319-333. <https://doi.org/10.1080/0194262X.2023.2254814>
- Li, H., Appleby, G., Alperin, K., Gomez, S.R., & Suh, A. (2025). The role of visualization in LLM-assisted knowledge graph systems: Effects on user trust, exploration, and workflows [Preprint]. *arXiv*. <https://arxiv.org/abs/2505.21512>
- Lindberg, N. (2025). We should promote GenAI writing tools for linguistic equity. *The Writing Center Journal*, 43(1), 159-166. <https://www.jstor.org/stable/27380711>
- Liu, X., & Wang, B. (2024). Personalized recommendation system for university digital libraries based on deep neural networks. In *Proceedings of the 2024 7th International Conference on Computer Information Science and Artificial Intelligence* (pp. 35-39). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3703187.3703195>
- Lo, L.S. (2024). Evaluating AI literacy in academic libraries: A survey study with a focus on U.S. employees. *College & Research Libraries*, 85(5), 635-653. <https://doi.org/10.5860/crl.85.5.635>
- Long, D., & Magerko, B. (2020). What is AI literacy? Competencies and design considerations. In *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1-16). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3313831.3376727>
- McKie, I.A.S., & Narayan, B. (2019). Enhancing the academic library experience with chatbots: An exploration of research and implications for practice. *Journal of the Australian Library and Information Association*, 68(3), 268-277. <https://doi.org/10.1080/24750158.2019.1611694>

- Miltenoff, P. (2024). Academic librarians in times of AI and AI literacy: Tasks, responsibilities, and leadership. *The International Information & Library Review*, 56(3), 296-305. <https://doi.org/10.1080/10572317.2024.2381182>
- Narayanan, N. (2024). The era of generative AI: Transforming academic libraries, education, and research. In *Empowering Minds: Collaborative Learning Platform for Teachers, Librarians and Researchers* (pp. 282-293). St. Agnes College.
- Platt, M., & Platt, D. (2023). Effectiveness of generative artificial intelligence for scientific content analysis. In *2023 IEEE 17th International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT)* (pp. 1-4). <https://doi.org/10.1109/AICT59525.2023.10313167>
- Pulikowski, A.M. (2024). The application of the ChatGPT language model for automatic generation of structured abstracts. *Zagadnienia Informacji Naukowej*, 62(2), 75-86. <https://doi.org/10.36702/zin2024.02.10>
- Rentier, E.S. (2025). To use or not to use: Exploring the ethical implications of using generative AI in academic writing. *AI and Ethics*, 5, 3421-3425. <https://doi.org/10.1007/s43681-024-00649-6>
- Seeland, J., & Openo, J. (2024). Introduction: Academic integrity and the modern academic library. In J. Seeland & J. Openo (Eds.), *Academic Integrity and the Role of the Academic Library. Ethics and Integrity in Educational Contexts*, vol. 7 (pp. 1-15). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-65731-3_1
- Shah, C., White, R., Andersen, R., Buscher, G., Counts, S., Das, S., Montazer, A., Manivannan, S., Neville, J., Rangan, N., Safavi, T., Suri, S., Wan, M., Wang, L., & Yang, L. (2025). Using large language models to generate, validate, and apply user intent taxonomies. *ACM Transactions on the Web*. <https://doi.org/10.1145/3732294>
- Si, C., Yang, D., & Hashimoto, T. (2024). Can LLMs generate novel research ideas? A large – scale human study with 100+ NLP researchers [Preprint]. *arXiv*. <https://arxiv.org/abs/2409.04109>
- Silalahi, R.M. (2024). Student perspectives on paraphrasing English texts: With and without ChatGPT. In *Proceeding of International Conference on Language Pedagogy (ICOLP)*, 4(1), 265-277.
- Song, H., Bethard, S., & Thomer, A. (2024). Metadata enhancement using large language models. In T. Ghosal, A. Singh, A. Waard, P. Mayr, A. Naik, O. Weller, Y. Lee, S. Shen, & Y. Qin (Eds.), *Proceedings of the Fourth Workshop on Scholarly Document Processing (SDP 2024)* (pp. 145-154). Association for Computational Linguistics. <https://aclanthology.org/2024.sdp.1.14/>
- Tang, A., Li, K.-K., Kwok, K.O., Cao, L., Luong, S., & Tam, W. (2023). The importance of transparency: Declaring the use of generative artificial intelligence (AI) in academic writing. *Journal of Nursing Scholarship*, 56(2), 314-318. <https://doi.org/10.1111/jnu.12938>
- Thüs, D., Malone, S., & Brünken, R. (2024). Exploring generative AI in higher education: A RAG system to enhance student engagement with scientific literature. *Frontiers in Psychology*, 15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1474892>
- Toshevska, M., & Gievska, S. (2025). LLM-based text style transfer: Have we taken a step forward? *IEEE Access*, 13, 44707-44721. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2025.3548967>
- Vaughn, M., & Higgins, R. (2025). Leveraging LLMs in library publishing: JATS

- XML encoding with ChatGPT. *Journal of Librarianship and Scholarly Communication*, 13(1). <https://doi.org/10.31274/jlsc.18048>
- Watanabe, Y., Ito, K., & Matsubara, S. (2025). Capabilities and challenges of LLMs in metadata extraction from scholarly papers. In G. Oliver, V. Frings-Hessami, J.T. Du, & T. Tezuka (Eds.), *Sustainability and Empowerment in the Context of Digital Libraries. ICADL 2024. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 15493 (pp. 280-287). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-96-0865-2_23
- Wheatley, A., & Hervieux, S. (2022). Separating artificial intelligence from science fiction: Creating an academic library workshop series on AI literacy. In S. Hervieux, & A. Wheatley (Eds.), *The rise of AI: Implications and applications of artificial intelligence in academic libraries* (pp. 61-70). Association of College and Research Libraries.
- Wong, M.A. (2025). Introduction to generative AI and libraries: Applications and ethics, Part I. *Library Trends*, 73(3), 113-115. <https://doi.org/10.1353/lib.2025.a961188>
- Yilmaz, Z.A., Wang, S., Yang, W., Zhang, H., & Lin, J. (2019). Applying BERT to Document Retrieval with Birch. In *Proceedings of the 2019 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing and the 9th International Joint Conference on Natural Language Processing (EMNLP – IJCNLP): System Demonstrations* (pp. 19-24). Association for Computational Linguistics.
- Zakkas, P., Verberne, S., & Zavrel, J. (2024). SumBlogger: Abstractive summarization of large collections of scientific articles. In N. Goharian et al. (Eds.), *Advances in Information Retrieval. ECIR 2024. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 14608 (pp. 371-386). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-56027-9_23
- Zhang, B. (2023). Prompt engineers or librarians? An exploration. *Medical Reference Services Quarterly*, 42(4), 381-386. <https://doi.org/10.1080/02763869.2023.2250680>
- Zhou, R., Chen, L., & Yu, K. (2024). Is LLM a reliable reviewer? A comprehensive evaluation of LLM on automatic paper reviewing tasks. In N. Calzolari, M.-Y. Kan, V. Hoste, A. Lenci, S. Sakti, & N. Xue (Eds.), *Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation (LREC – COLING 2024)* (pp. 9340–9351). ELRA and ICCL. <https://aclanthology.org/2024.lrec-main.816/>

Artykuł w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 28 września 2025 r.

ANNA MAŁGORZATA KAMIŃSKA

Silesia University in Katowice

and The Library of Silesia University of Technology in Gliwice

e-mail: anna.kaminska@us.edu.pl

ORCID 0000-0001-5411-5426

GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ACADEMIC LIBRARIES: GLOBAL TRENDS AND INSPIRING PRACTICES

KEYWORDS: Academic libraries. Large language models (LLMs). Generative artificial intelligence (GenAI). Innovations in libraries. Scholarly communication. Information literacy. Knowledge management.

ABSTRACT: **Thesis/Objective** – This article analyzes the transformational impact of generative artificial intelligence (GenAI) on contemporary academic libraries. Its aim is: 1) to show how libraries and researchers around the world are experimenting with GenAI, integrating it into everyday practices and the academic mission, as well as 2) to define the evolving role of academic libraries. **Research methods** – The article employs a qualitative analysis of the literature, offering a selective review of recent scholarly publications and reports. It identifies inspiring examples of generative AI implementations in academic libraries worldwide. The collected material is organized narratively, using as an analytical framework the perspective of user journey through the academic cycle of working with information. **Main results** – The key findings show that GenAI is becoming an important tool supporting access to knowledge, information organization, education, and scholarly communication, offering applications ranging from intelligent assistants and literature summaries to various tools supporting the process of editing, data analysis, and metadata extraction. Libraries are evolving from the repositories of knowledge into the environments where the knowledge can be modelled dynamically. **Conclusions** – The conclusions indicate that it is a good moment for Polish libraries as regards conscious shaping of development trends, however it requires some investments in the infrastructure, development of skills, and the creation of transparent policies. Libraries can become key hubs in the new knowledge landscape, supporting collaboration, openness, and responsibility.

OD BIBLIO- DO MEDIATERAPII. Terapeutyczne funkcje i zastosowania mediów w erze cyfrowej

V Międzynarodowa konferencja naukowa
„Ksi@zka w mediach – media w ksi@zce”
(Lublin, 26-27 czerwca 2025 r.)

Piątą Międzynarodową konferencję naukową „Ksi@zka w mediach – media w ksi@zce” zorganizowały Katedra Informatologii Bibliologii i Edukacji Medialnej UMCS w Lublinie, Department of Social Communication and Information Activities Lviv Polytechnic National University, Department of Social Communication Lesya Ukrainka Volyn National University oraz Department of Media Technologies, Information and Book Business Lviv Polytechnic National University. Wydarzenie odbyło się w formie zdalnej, zaś hasło przewodnie tegorocznej edycji brzmiało: *OD BIBLIO- DO MEDIATERAPII. Terapeutyczne funkcje i zastosowania mediów w erze cyfrowej.*

W kręgu zainteresowań badawczych znalazła się m.in. problematyka zastosowania mediów w działaniach terapeutycznych oraz ujęcia szeroko rozumianego środowiska medialnego jako obszaru oddziaływania terapeutycznego. Szczegółowe zagadnienia, stanowiące przyczynek do dyskusji, obejmowały m.in. formy, zastosowania, uczestników biblioterapii i mediaterii, terapeutyczny potencjał książek i mediów, etyczne aspekty wykorzystywania mediów w terapii oraz rolę mediów w kształtowaniu zachowań prozdrowotnych.

Spotkanie otworzyły Anita Has-Tokarz i Renata Malesa, które powitały wszystkich obecnych w imieniu komitetu organizacyjnego. Następnie głos zabrała Małgorzata Adamik-Szysiak, prodziekan Wydziału Politologii i Dziennikarstwa UMCS w Lublinie, podkreślając wagę zagadnienia mediaterii i biblioterapii.

Sesja plenarna, moderowana przez A. Has-Tokarz, Halynę Lystvak oraz R. Malesę, rozpoczęła się od wystąpienia Grażyny Piechoty (UMCS

w Lublinie), która przybliżyła historyczne początki funkcjonowania biblioterapii, zanim jeszcze do obiegu wprowadzono wspomniany termin. Wystąpienie pt. *Książka jako lekarstwo: biblioterapia w epoce staropolskiej i jej współczesne odniesienia* skupione było wokół funkcji „uzdrawiających” literatury, głównie rodzimych autorów w Polsce.

Kolejno głos zabrała Nadija Zelinska (Lviv Polytechnic National University), przedstawiając referat pt. *Warto wspomnieć i wypożyczyć: terapeutyczne doświadczenie Biblioteki dla młodzieży «Ranok»*. Uczona wskazała na tytuł książki dla dzieci, będącej niedoścignionym wzorem w kategorii lektury upowszechniających wiedzę medyczną.

Nadia Zubko (Stefanyk National Scientific Library) przybliżyła problematykę *Biblioterapii w instytucjach szkolnictwa wyższego w Ukrainie: cel badania, treść, strukturę dydaktyczną*, wskazując jej funkcje, polegające m.in. na pomocy psychologicznej, budowaniu stabilności emocjonalnej, zrozumieniu siebie i innych oraz kształtowaniu inteligencji emocjonalnej i wspieraniu wewnętrznych zasobów jednostki.

Następnie Ewa Bulisz (UMCS w Lublinie) określiła przemiany, jakie zaszły na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat w komunikacji poradniczej na temat zdrowia psychicznego. W wystąpieniu pt. *Od listów do redakcji po posty w mediach społecznościowych – analiza strategii komunikacyjnych wokół zdrowia psychicznego w mediach adresowanych do kobiet* zaprezentowane zostały liczne materiały źródłowe z prasy okresu PRL oraz odpowiedzi redakcji.

Motywy książki w polskich filmach dokumentalnych – strategii przedstawiania zaprezentowała Iwona Grodź (Polskie Towarzystwo Badań nad Filmem i Mediami). Uczona zwróciła uwagę na sposoby ujęcia książki, m.in. jako materialnego nośnika pamięci, symbolu kultury i narzędzia przekazu.

Z kolei *Cyfrowy efekt placebo i nocebo: mechanizmy i wyzwania etyczne w aspekcie higieny medialnej* zaprezentowała Anna Granat (UMCS w Lublinie). Zaprezentowane zostały analizy zjawisk zmian stanu zdrowia wynikających z kontaktu z różnego rodzaju mediami i technologiami.

Z kolei Oksana Mykytyuk (Lviv Polytechnic National University) kompleksowo przedstawiła *Problem wypalenia emocjonalnego i sposoby jego przeciwdziałania za pomocą współczesnych mediów*. Prelegentka wskazywała, że istnieje możliwość kształtowania pozytywnego światopoglądu za pośrednictwem mediów u osób z problemem wypalenia emocjonalnego.

Następnie swoje wystąpienie *Ecosystem of psychological help in war time: the role of air raid alert apps (Ekosystem pomocy psychologicznej w czasie wojny: rola aplikacji ostrzegających przed nalotami)* przedstawiły Olena Kosheliuk, Nataliia Blahovirna (Lesya Ukrainka Volyn National University). Naukowczynie wskazywały sposoby wykorzystywania nowoczesnych technologii w czasie konfliktów zbrojnych.

Natalia Vovk (Lviv Polytechnic National University) w wystąpieniu *Transforming libraries with voice assistants (Przekształcenie bibliotek za pomocą asystentów głosowych – tłum. własne)* przedstawiła użyteczność wskazanych narzędzi sztucznej inteligencji w bibliotekach, zwłaszcza w wypełnieniu potrzeb osób z niepełnosprawnościami.

Między sesjami odbył się wykład Lidii Pokrzyckiej (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) pt. *(Po)łączenie z naturą. Gry antystresowe i terapia lasem jako element budowania dobrostanu człowieka*. Jako przewodnik leśny metodą Instytutu Psychologii Stresu wykładowczyni podzieliła się praktycznymi, naturalnymi metodami radzenia sobie ze stresem.

Sesja popołudniowa była moderowana przez Barbarę Głębičką-Gizę, a rozpoczęła się od wystąpienia Lidii Piskozub (Lviv Polytechnic National University) pt. *Biblioterapia i muzykoterapia w pomocy dzieciom niepełnosprawnym*. Prelegentka wymieniła szereg korzyści, takich jak wykształcenie prawidłowych postaw oraz uwolnienie od negatywnych emocji, które niesie z sobą terapia z wykorzystaniem książek i muzyki, zwłaszcza osobom ze specjalnymi potrzebami.

Z kolei H. Lystvak (Lviv Polytechnic National University) wygłosiła referat pt. *Opowiadanie o trudnej przeszłości i terażniejszości: książki wizualne o wojnie rosyjsko-ukraińskiej i ich potencjał terapeutyczny*. Autorka koncentrowała się na wizualnych formach opowiadania historii w książkach ukraińskich oraz sposobach budowania pamięci zbiorowej.

Problematykę *Psychologicznych problemów ilustracji dla dzieci 50 lat później* nakreśliła Monika Janusz-Lorkowska (Uniwersytet Łódzki). Prelegentka starała się odpowiedzieć na pytanie o kontynuację prekursorskich badań Ireny Słońskiej dotyczących komunikacji wizualnej książek dla najmłodszych odbiorców, ze szczególnym uwzględnieniem nowoczesnych narzędzi i metod, takich jak eyetracking (okulografia), EEG (elektroencefalografia), fMRI (rezonans funkcjonalny).

Joanna Nowicka (Akademia Nauk Stosowanych Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu) przedstawiła referat pt. *The therapeutic value of e-books. The impact of design and business models on the development of e-bibliotherapy (Wartość terapeutyczna e-książki. Wpływ design i modeli biznesowych na rozwój e-biblioterapii)*. Celem było określenie sposobów wykorzystywania nowoczesnych narzędzi komunikacyjnych w biblioterapii, obejmujących aplikacje, platformy, projekty interfejsów i modele biznesowe.

Kolejną sesję moderowaną przez Annę Granat, rozpoczęło wystąpienie Przemysława Krysińskiego (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) pt. *Biblioteka jako przestrzeń wspierająca osoby ze społeczności LGBTQ+ w działaniach profilaktycznych i ochronie zdrowia*. Autor wskazywał, że biblioteka jako tzw. trzecie miejsce może odpowiadać na potrzeby osób marginalizowanych, jednakże w Polsce jest to niezwykle rzadkie zjawisko.

Helena Balcerek (Uniwersytet Warszawski) zaprezentowała założenia *Terapii zaburzeń komunikacyjnych w RPG*, która oparta jest na alternatywnej metodzie kształcenia kompetencji komunikacyjnych za pomocą gry fabularnej dostosowanej do specjalnych potrzeb edukacyjnych dzieci w spektrum autyzmu.

Tematykę *Nowych technologii i mediów cyfrowych w terapii logopedycznej* przybliżyła Maria Dworzycka (nauczyciel polonista i logopeda, Szkoła Podstawowa w Pasiekach, Lubelskie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli). Przedstawione zostały sposoby wykorzystywania nowych technologii w terapii zaburzeń mowy, przede wszystkim korzyści wynikające z ich zastosowania w porównaniu z tradycyjnymi metodami.

Współpracę lubelskich NGOs i instytucji kultury na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem przybliżyła Agnieszka Kamińska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej). W swoim wystąpieniu autorka wskazała konkretne przykłady działań na rzecz osób dyskryminowanych m.in. ze względu na płeć, orientację seksualną, pochodzenie.

Następnie Dorota Ręba (Gminna Biblioteka Publiczna w Wólce) wygłosiła referat pt. *Bibliowskaz na dobrostan. Działania biblioteki na rzecz wsparcia odporności psychicznej dzieci, młodzieży i dorosłych*, w którym wskazywała konkretne przykłady realnych form pomocy, jakie oferuje wskazana instytucja.

Pierwszy dzień konferencji zwieńczyło wystąpienie Eweliny Górki (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) pt. *Arkusze poetyckie w paryskiej „Kulturze” (1947-1956)*. Dokonana została analiza utworów poetyckich, publikowanych w różnych działach pisma, obejmująca 100 numerów publikacji.

Drugi dzień konferencji w całości został przeznaczony na wystąpienia młodych badaczy. Pierwszą sekcję moderowała Grażyna Piechota, kolejną Agnieszka Kamińska.

Pierwsze było wystąpienie Amelii Zalewskiej (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) pt. *Sharenting jako forma autoterapii: Współczesne oblicze rodzicielskiej narracji w mediach społecznościowych*. Autorka przede wszystkim wskazywała na zagrożenia wynikające z publikowania w sieci informacji o nieletnich przez rodziców.

Martyna Kądzioła (Uniwersytet Warszawski) próbowała odpowiedzieć na pytanie *Czy literatura łatwa do czytania i zrozumienia może leczyć? ETR i możliwości w biblioterapii*. Wskazała na wsparcie w rozwoju poznawczym i społecznym oraz pozytywny wpływ na stan emocjonalny odbiorców tego typu literatury.

Z kolei Stanisław Bichta (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) przedstawił *Muzykoterapię jako pole działania współczesnych pseudoterapeutów*. Zaprezentowane zostały m.in. różnice między wykorzystywaniem muzyki w lecznictwie (rehabilitacji, profilaktyce zdrowia psychicznego,

m.in. w psychiatrii, neurologii, onkologii, stomatologii, geriatricy, kardiologii, położnictwie) a nieodpowiednim posługiwaniem się tego rodzaju terapią.

Alicja Borychowska i Oliwia Chrustowska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) zaprezentowały zjawisko *Filmoterapii – leczenie filmem i terapeutyczną rolę kina*. Wskazały na pozarozrywkową funkcję utworów audiowizualnych, które mogą stanowić bodziec do pracy psychologicznej. Trudne tematy mogą być przedstawiane w przystępny sposób, film zaś może stanowić wzorzec do rozmów.

„W poszukiwaniu spokoju...” *Estetykę i tematykę książek komfortowych w świetle potrzeb emocjonalnych współczesnego człowieka zaprezentowały* Emilia Paluch i Ewelina Trubalska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej). Podane zostały konkretne przykłady pozycji literackich, będących tzw. bezpieczną przystanią dla czytelnika, które zapewniają dobrostan psychiczny.

Porozumiewając przy kwestii biblioterapii, Dominika Flis i Patrycja Rębisz (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) przedstawiły *Terapeutyczne działanie książek z gatunku prozy uzdrawiającej*. Literatura uzdrawiająca pojawiła się w krajach azjatyckich, a w obliczu traumatycznych wydarzeń pomagała zmierzyć się z trudnościami, dając czytelnikom poczucie utożsamienia z bohaterami.

Patronat honorowy nad konferencją sprawowało Polskie Towarzystwo Biblioterapeutyczne, zaś Polskie Towarzystwo Komunikacji Społecznej, Polskie Towarzystwo Badań nad Filmem i Mediami oraz Polskie Towarzystwo Edukacji Medialnej objęły wydarzenie patronatem naukowym.

Agnieszka Kamińska

Katedra Informatologii Bibliologii i Edukacji Medialnej

UMCS w Lublinie

e-mail: agnieszka.kaminska@mail.umcs.pl

ORCID 0000-0002-1461-8958

Tekst wpłynął do Redakcji 30 września 2025 r.

Miasto starsze niż prasa (III) **interdyscyplinarna konferencja naukowa**

(Zielona Góra, 15-17 października 2025 r.)

W Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze w dniach 15-17 października 2025 r. odbyła się ogólnopolska interdyscyplinarna konferencja naukowa „Miasto starsze niż prasa (III)”, zorganizowana przez WiMBP w Zielonej Górze we współpracy z Katedrą Wiedzy o Mediach Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Komisją Prasoznawczą PAN – Oddział w Krakowie, Lubuskim Towarzystwem Naukowym, Zakładem Dziennikarstwa i Nauk o Mediach Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego, Stowarzyszeniem Bibliotekarzy Polskich – Zarządem Oddziału w Zielonej Górze oraz Stowarzyszeniem Przyjaciół Biblioteki Norwida.

Wydarzenie ma charakter cykliczny. Pierwsze dwie edycje zrealizowane zostały w latach 2023 i 2024. Przedmiotem obrad w 2025 r. ponownie była analiza stanu i kierunków badań nad prasą regionalną, tym razem jednak szczególnie mocno osadzona w kontekście historycznej prasy Ziem Zachodnich. Jednocześnie zachowano szerszą perspektywę badawczą – ogólnopolską, a nawet międzynarodową. Grażyna Wrona z Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie inaugurując obrady, uwypukliła znaczenie zielonogórskiej konferencji jako ważnego spotkania, gromadzącego grono badaczek i badaczy reprezentujących różne obszary w zakresie nauk o komunikacji społecznej i mediach oraz tworzącego przestrzeń do dzielenia się naukowymi badaniami, odkryciami, ale także dylematami i pytaniami, na które niejednokrotnie trudno znaleźć odpowiedź w innej formule naukowej aktywności.

Po uroczystym otwarciu konferencji, którego dokonał dyrektor WiMBP im. Cypriana Norwida Andrzej Buck razem z G. Wroną oraz Jolantą Chwastyk-Kowalczyk, wykład pt. *Język w mediach, czyli polszczyzna byle jaka* wygłosił Maciej Malinowski z Akademii Nauk Stosowanych w Nowym Sączu. Językoznawca, dziennikarz i popularyzator poprawnej polszczyzny w sposób krytyczny podszedł do jakości i staranności języka polskiego używanego we współczesnych mediach. Zwrócił uwagę na

obecność w polszczyźnie medialnej uchybień językowych związanych m.in. z używaniem słów w niewłaściwym znaczeniu, nieprawidłową odmianą wyrazów pospolitych i nazw własnych, składnią czasowników, ortografią i interpunkcją. Podkreślił, że wielu dziennikarzy i prezenterów ma problemy z właściwym akcentowaniem wyrazów, włącza do swoich wypowiedzi potoczny, a nawet obsceniczny slangu, a nawet stosuje nieczytelne elementy w postaci środowiskowego slangu. Swój wywód prelegent poparł licznymi przykładami, które w interesujący sposób zilustrowały poszczególne negatywne zjawiska językowe zidentyfikowane w przestrzeni polskich mediów.

Każdą z pięciu konferencyjnych sesji zamykały dyskusje nad wygłoszonymi w ich ramach referatami, dzień obrad kończyła zaś debata wokół odrębnego tematu nawiązującego do głównego nurtu konferencji. Trzy pierwsze sesje w ramach konferencji przebiegały pod wspólnym hasłem: *Prasa, media, region – kierunki i inspiracje badawcze – stare pytania, nowe odpowiedzi*.

Sesję otwierającą pierwszy dzień konferencji rozpoczął wykład Sabiny Kwiecień pt. *Galicyjskie czasopisma naukowe do 1918 roku – wstęp do badań*. Badaczka, reprezentująca UKEN, przedstawiła wstępne wyniki rekonesansu badawczego dotyczącego galicyjskich czasopism naukowych wydawanych do 1918 r., obejmującego zarówno tytuły publikowane na terenie dużych ośrodków, takich jak Lwów i Kraków, jak i mniej znane inicjatywy prowincjonalne. Analiza objęła łącznie 124 tytuły prasowe, do których udało jej się dotrzeć, a następnie podjąć próbę sklasyfikowania według dziedzin wiedzy, instytucji założycielskich, języka publikacji oraz zasięgu oddziaływania (czasopisma regionalne oraz lokalne). W wystąpieniu poruszona została kwestia genezy i funkcji analizowanych czasopism, które powstawały na fali przemian związanych z tzw. autonomią galicyjską i były zarówno narzędziem budowania tożsamości naukowej, jak i formą oporu przeciw zaborcy – łączyły zatem funkcje naukowe i narodowe, zaś ich rozwój odzwierciedlał proces profesjonalizacji nauki oraz integracji środowiska uczonych.

Następny referat, autorstwa G. Wrony, nosił tytuł *Między pytaniem a oskarżeniem. Interpelacje prasowe w Sejmie Ustawodawczym (1919-1922)*. W centrum zainteresowania badaczki znalazły się interpelacje poselskie, w szczególności te dotyczące prasy, które w odradzającym się państwie polskim z jednej strony, były formą kontroli parlamentarnej nad działaniami rządu, z drugiej zaś, specyficznym środkiem artykulacji problemów społecznych, politycznych i administracyjnych wymagających reakcji ze strony władzy wykonawczej. Jak wskazała prelegentka polski sejm stał się areną sporu o miejsce prasy w nowo powstałym porządku prawnym, politycznym i społecznym, a ówczesne interpelacje poselskie dotyczące prasy stanowią cenne źródło umożliwiające badanie historycznych relacji

na linii legislatywa – egzekutywa oraz analizowanie postrzegania prasy jako aktora politycznego.

Kolejnym punktem zaplanowanym w programie konferencji był referat A. Bucka pt. *Między „Pokoleniem” i „Nurtem” a „Nowym Wyrazem” (1946-1981). Czasopisma literackie młodych po roku 1945*, poruszający rzadko podejmowaną przez badaczy problematykę badań nad czasopiśmiennictwem młodych w odniesieniu m.in. do takich periodyków młodoliterackich jak „Pokolenie”, „Nurt”, „Po Prostu”, „Wyboje”, „Zebra”, „Orientacja” oraz wyróżniającego się w tym zestawieniu tytułu „Nowy Wyraz”. Periodyzacja opisywanych czasopism, ich funkcje i zmieniający się obieg społeczny wskazują, że opis zjawiska „czasopismo młodoliterackie” pozostaje w wielorakich uwikłaniach badawczych.

Następne wystąpienie, *Dzieje Lubuskiego Teatru w Zielonej Górze zapisane na kartach „Zeszytów Teatralnych” (1958-2025)*, przedstawił Piotr Prusinowski z WiMBP im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze. Wystąpienie dotyczyło fenomenu „Zeszytów Teatralnych” – specyficznego wydawnictwa Lubuskiego Teatru w Zielonej Górze, które zadebiutowało na kanwie programu do inscenizacji sztuki Pavla Kohouta pt. „Miłość” w reżyserii Jerzego Zegalskiego (premiera w LT 13 września 1958 r.), stając się jednak czymś znacznie więcej niż tylko zwyczajną broszurą zawierającą tytuł, datę premiery, obsadę, nazwiska twórców przedstawienia. Jak bowiem wskazał prelegent, w swoich kolejnych odsłonach „Zeszyty Teatralne” zawierały liczne teksty o charakterze teatrologicznym, literaturoznawczym i historyczno-kulturowym, biogramy i wywiady z twórcami, zdjęcia z prób, projekty scenografii i kostiumów, cykliczną kronikę bieżącej działalności zielonogórskiej sceny oraz wiele innych interesujących materiałów. Ta publikacja, funkcjonująca w kształcie zbliżonym do form prasowych, redagowana była w swojej prawie 70-letniej historii przez liczne grono redaktorów: Zdzisława Giżejewskiego, Stanisława Hebanowskiego, Jerzego Ziomka, Marka Waruszyńskiego, A. Bucka, Annę Tokarską, Wojciecha Śmigielskiego i innych.

Ostatni temat w tej sesji konferencji pt. *Londyński „Pamiętnik Literacki” – organ Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie – po 2018 roku* przedstawiła J. Chwastyk-Kowalczyk z UJK w Kielcach. Punktem wyjścia dla rozważań badaczki była jej własna monografia prasoznawcza poświęcona temu periodykowi, a dotycząca okresu 1976-2018. Następnie prelegentka szczegółowo scharakteryzowała aktualną strukturę badanego czasopisma (nowe rubryki, działy, bloki tematyczne) oraz ukierunkowanie tematyczne poszczególnych numerów związane z różnymi rocznicami i wydarzeniami o istotnym znaczeniu. Ponadto poruszyła problematyczną kwestię finansowania oraz dystrybucji obecnego półrocznika, który stanowi, jak czytamy w abstrakcie wystąpienia, „szeroką literacką i publicystyczną platformę twórców rozszerzających granice kultury polskiej”.

Drugi blok tematyczny rozpoczęła prezentacja Katarzyny Gajlewicz-Korab z Uniwersytetu Warszawskiego, zatytułowana *Między rejestrem a rzeczywistością: własność prasy w Polsce a wyzwania identyfikacji beneficjentów rzeczywistych*, przygotowana we współpracy z Dagmarą Sidyk-Furman. Dotyczyła ona analizy struktury własności i przejrzystości podmiotów medialnych na rynku wydawnictw prasowych w Polsce na podstawie wyników drugiej edycji projektu badawczego „Euromedia Ownership Monitor – EurOMo 2025”. Badaczka podała, że obiektem analizy były 24 tradycyjne media, w tym dzienniki i tygodniki. Stwierdziła, że brak informacji o tym, kto stoi za określonym przekazem medialnym jest zjawiskiem negatywnym, a transparentność własności stanowi warunek konieczny dla zapewnienia pluralizmu treści, przeciwdziałania koncentracji wpływów informacyjnych oraz ochrony jakości procesów demokratycznych. Podkreśliła, że Polska nie ma przepisów regulujących przejrzystość właścicielską mediów, a informacje o realnych właścicielach często wymagają dodatkowych analiz dokumentów finansowych, w konsekwencji czego system rejestracji nie zapewnia pełnej jawności. Mimo tego w konkluzji wystąpienia wskazała, iż z przeprowadzonego badania wynika, że polska prasa drukowana w przeważającej części jest w rękach polskich podmiotów. Jednocześnie uczuliła na zagrożenie zjawiskiem *media capture* oznaczającym sytuację, w której środki masowego przekazu są kontrolowane przez różnorodne grupy interesów zamiast służyć publicznemu dobru.

Olga Dąbrowska-Cendrowska z Kielc, zaprezentowała referat: *Koncerny Burda Media Polska i Bauer Media Polska na polskim rynku mediów – dywersyfikacja produktów i usług*. Badaczka dokonała systemowej analizy porównawczej dwóch koncernów medialnych z niemieckim kapitałem, uznając je za ważne składowe polskiego systemu medialnego, które przygotowują i dostarczają ofertę skierowaną w szczególności do kobiet. W swoim wystąpieniu przedstawiła, w jaki sposób rozwój nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych, a zwłaszcza rosnąca popularność mediów społecznościowych, wymusiły na wydawcach zmianę w zakresie dystrybucji wyprodukowanej treści. Wskazała na różnicę w strategiach rynkowych obu analizowanych koncernów i zupełnie odmienne definiowanie swojego odbiorcy: położenie nacisku na digitalizację oferty i „całkowite odejście od papieru” oraz wdrażanie usług e-commerce (Burda) w opozycji do skoncentrowania na tradycyjnym segmencie prasy drukowanej adresowanej zwłaszcza do starszych czytelników (Bauer). Ponadto badaczka uwypukliła negatywne zjawisko w postaci skrajnej komercjalizacji w traktowaniu prasy przez koncerny medialne, które dążą wyłącznie do maksymalizacji zysków osiąganych z tytułów prasowych, nie traktując ich w żaden sposób jako dobro kulturalne.

Kończący sesję referat pt. *Cyfrowe narzędzia CAQDAS (Computer-Assisted Qualitative Data Analysis Software) w analizie zawartości prasy: studium*

przypadku zaprezentowała Bożena Jaskowska z Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Prelegentka dokonała ogólnego przeglądu i porównania zarówno bezpłatnych, jak i odpłatnych cyfrowych narzędzi przeznaczonych do analizy danych jakościowych, koncentrując się w swoim wystąpieniu na oferującym największe możliwości oprogramowaniu MAXQDA. Słuchacze wykładu poznali kluczowe funkcjonalności tego narzędzia w zakresie wspierania procesu kodowania i interpretacji danych jakościowych w badaniach prasoznawczych, takie jak: kodowanie tematyczne, tworzenie notatek analitycznych, wizualizacja współwystępowania kodów, wyszukiwanie leksykalne i autokodowanie. Część swojej prezentacji prelegentka poświęciła ograniczeniom i wyzwaniom związanym z cyfrową analizą materiałów prasowych.

Pierwszy dzień obrad zwieńczyła debata z udziałem uczestników konferencji pt. *Co mówią, a czego nie mówią nasze źródła? O ograniczeniach i potencjale badań nad mediami*, moderowana przez G. Wrone.

Drugi dzień konferencji zainaugurowało spotkanie z Jerzym Bralczykiem. Znany autorytet w dziedzinie językoznawstwa w trakcie konwersacji z Kają Rostkowską z Uniwersytetu Zielonogórskiego zatytułowanej *Wiem co mówię, czyli o dobrej komunikacji* zajął słuchaczy wielowątkową, barwną opowieścią o zawłościach posługiwania się poprawną polszczyzną w rozmowie, która, jak zaznaczył, jest podstawowym aktem komunikacyjnym. Opierając się w swoich wypowiedziach na licznych przykładach zaczerpniętych z bogatego zawodowego doświadczenia, Bralczyk wprowadził uczestników konferencji w kolejny dzień obrad.

Pamiętnik Koła Kielczan (1925-1938) a idea regionalizmu – tak zatytułowany wykład przedstawiła Aleksandra Lubczyńska, UJK w Kielcach. Badaczka rozpoczęła swoją prezentację od poruszenia zagadnienia regionalizmu, kluczowego dla jej wywodu. Zaznaczyła, że po odzyskaniu przez Polskę niepodległości różnice kulturalne, gospodarcze i społeczne spowodowane przynależnością ziem polskich do terytoriów trzech państw zaborczych mogły być niwelowane właśnie przez wdrażanie idei regionalizmu, która wspierała proces scalania państwa polskiego na różnych płaszczyznach, uaktywniając lokalny potencjał intelektualny w służbie kraju. Prelegentka wskazała, że w sferze kultury taką funkcję pełniła m.in. założona w 1925 r. organizacja Koło Kielczan, wydająca czasopismo pod nazwą „Pamiętnik Koła Kielczan”, którego do 1938 r. ukazało się osiem tomów. Następnie scharakteryzowała periodyk dokonując kategoryzacji jego zróżnicowanej zawartości, na którą składały się m.in. wspomnienia kolejnych pokoleń kieleckich uczniów, przyczynki do historii miasta, artykuły poświęcone wybitnym osobistościom i zmarłym członkom Koła, a także materiały historycznoliterackie i inne.

Reprezentantka tej samej uczelni, Izabela Krasieńska, przedstawiła referat pt. *Rozgłoszenia Polskiego Radia w Łodzi w świetle jednodniówek „Fala*

Łódzka" z lat 1935-1939. W swoim wystąpieniu skoncentrowała się na działalności regionalnej rozgłośni Polskiego Radia w Łodzi od chwili jej powstania w 1930 r. do wybuchu II wojny światowej, bazę źródłową tej analizy stanowiły jubileuszowe jednodniówki, upamiętniające pięć kolejnych rocznic funkcjonowania rozgłośni. Jak wskazała badaczka, jednodniówki to efemerydy wydawnicze publikowane w celu popularyzacji jakiegoś konkretnego wydarzenia, osoby czy instytucji. Jednodniówki „Fala Łódzka” są wartościowymi, ale dotąd mało wykorzystywanymi wydawnictwami źródłowymi, które prezentują bogatą działalność łódzkiej rozgłośni, informują o ludziach, którzy ją organizowali oraz postępach w zakresie radiofonizacji Łodzi i województwa łódzkiego. Należy mieć jednak na względzie okazjonalny charakter tych jednodniówek, a zatem to, że dają one wgląd tylko w wycinek historii Polskiego Radia. Wzorem poprzedniczki prelegentka dokonała kategoryzacji zawartości badanej publikacji wskazując na trzy kategorie materiałów, z których ostatnia, szczególnie badawczo interesująca, dotyczy działalności pozaantennej radia, czyli działalności społecznej.

Ostatni referat trzeciej sesji pt. *Film „Simona Kossak” w kontekście feministycznej narratologii i posthumanizmu* wygłosiła Agata Chrobot ze Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Jej wystąpienie poświęcone było analizie filmu „Simona Kossak” w reżyserii Adriana Panka jako przykładu produkcji wykorzystującej posthumanistyczną perspektywę oraz bio-narracje wykraczające poza antropocentryczny sposób przedstawiania relacji człowieka z przyrodą. W odniesieniu do koncepcji „gatunków towarzyszących – companion species” Donny Haraway oraz posthumanistycznej filozofii Rosi Braidotti omówione zostały relacje głównej bohaterki ze zwierzętami i Puszczą Białowieską jako formy międzygatunkowego współistnienia opartego na bliskości, empatii i współdzielonej przestrzeni życia.

Czwartą sesję konferencji *Prasa niemiecka w Zielonej Górze – ślady dawnego miasta* otworzył pokaz 100-letniego filmu promocyjnego o Zielonej Górze. Projekcję przygotowaną we współpracy z Archiwum Państwowym w Zielonej Górze poprzedziła prelekcja Beaty Grelewicz, dyrektor Archiwum Państwowego w Zielonej Górze, oraz Tomasza Czyżniewskiego, dziennikarza specjalizującego się w promowaniu historii Zielonej Góry.

Pierwszy w tym bloku obrad referat pt. *Monografia Hugona Schmidta i jej źródła* wygłosił Marek Biszczanik z UZ. W wystąpieniu badacz oparł się na dziele swojego autorstwa pt. *Grünberg in Schlesien. Językowy obraz dziejów miasta w monografii Hugona Schmidta i jego źródłach* Cz. I, ponad 500-stronicowej monografii poświęconej treści i językowi dawnych kronik zielonogórskich, oraz na prezentacji tekstów stanowiących kanwę oczekującego na wydanie II tomu tej publikacji z podtytułem „Sacrum”. Jako jedno ze źródeł poddanych badawczej analizie, z których korzystał kronikarz

H. Schmidt, prelegent wskazał publikacje w gazecie „Grünberger Wochenblatt”. W swoim wykładzie monografię Schmidta określił jako „monumentalne, holistyczne kompendium wiedzy o dziejach Zielonej Góry”, a swoje opracowanie na jej temat jako „swoisty palimpsest, nakładkę współczesnej historiolingwistyki na oryginał, dokonaną po upływie stulecia”. Podkreślił konieczność stosowania interdyscyplinarnego podejścia przy badaniu historycznych materiałów rękopiśmiennych, zwłaszcza obcojęzycznych, polegającego na ścisłej integracji językoznawstwa z historiografią.

Kolejny temat, *Wybrane przedwojenne zielonogórskie czasopisma regionalne znajdujące się w zbiorach Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze*, zaprezentował Przemysław Bartkowiak z WiMBP w Zielonej Górze. Wskazał, że w zasobie niemieckojęzycznych periodyków, które zielonogórska księżnica sukcesywnie digitalizuje i wprowadza do Zielonogórskiej Biblioteki Cyfrowej współprowadzonej z Uniwersytetem Zielonogórskim, znajduje się kilka znaczących tytułów prasowych spośród kilkunastu wychodzących w przedwojennej Zielonej Górze, czyli Grünbergu. Prelegent skupił się na prezentacji „Grünberger Wochenblatt”, najważniejszego niemieckojęzycznego przedwojennego zielonogórskiego czasopisma wychodzącego w latach 1825-1944, a następnie omówił reprezentację w zielonogórskich zbiorach bibliotecznych kilku innych tego rodzaju tytułów prasowych, jak np. konkurencyjnego światopoglądowo „Grünberger Kreis- und Intelligenzblatt”. Podkreślił znaczenie zachowywania unikalnego dziedzictwa dawnej prasy dla dokumentowania i badania złożonej polsko-niemieckiej historii miasta i regionu.

W tym samym nurcie tematycznym osadzone było wystąpienie Pawła Karpa z WiMBP im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze, zatytułowane „*Sorauer Wochenblatt/Tageblatt*” – *czasopismo Żar i Dolnych Łużyc (1817-1944)*. „*Sorauer Wochenblatt*”, czyli „Tygodnik Żarski” to prawdopodobnie najstarsze czasopismo wydawane na terenie obecnego województwa lubuskiego. P. Karp przedstawił kolejne etapy jego złożonej historii, podkreślając, że periodyk stał się najważniejszym tytułem prasowym w Żarach i Dolnych Łużycach, bardzo silnie oddziałującym na region wzorcem dla podobnych przedsięwzięć wydawniczych. Swoje wystąpienie prelegent zakończył informacją o trwającym pierwszym etapie kompleksowej digitalizacji „*Sorauer Wochenblatt*”, realizowanym dzięki środkom pozyskanym przez WiMBP w Zielonej Górze z programu MKiDN „Kultura cyfrowa”. Wyraził nadzieję na dokończenie tego procesu w przyszłym roku.

Kontynuacją rozważań na temat przedwojennej niemieckojęzycznej prasy zielonogórskiej był wykład Jarosława Kuczera z WiMBP w Zielonej Górze z UZ, pt. *Zagadnienia prawne, ustrojowe i administracyjne w dyskursie rodzącej się niemieckiej prasy lokalnej w XIX w. Przypadek „Grünberger Wochen-*

blatt". Badacz na wstępie zauważył potrzebę przejścia do nowego etapu analizy tego czasopisma uwzględniającego specyficzne elementy dydaktyczne zidentyfikowane przez niego w tekstach publikowanych w latach 1825-1871. Okres ten stanowił fazę początkową w rozwoju pisma, podczas której jego zawartość ewoluowała od elementarnych informacji dotyczących miasta i regionu do specyficznie sprofilowanych treści dotyczących funkcjonującego i wprowadzanego w mieście prawa, zagadnień ustrojowych oraz administracyjnych. Prelegent zauważył, że z każdą dekadą omawiane na łamach periodyku problemy nabierały bardziej dojrzałego kształtu, zarówno informacyjnego, jak i analitycznego, co prawdopodobnie wskazywało na autentyczny, stały wzrost zainteresowania mieszkańców miasta tymi tematami, ale zarazem prowokowało wśród czytelników rozwój świadomości protoobywatelskiej.

Przemysław Góralczyk z Zespołu Szkół w Czerwieńsku w kręgu swoich badawczych zainteresowań również umieścił czasopismo „Grünberger Wochenblatt”. W wystąpieniu pt. *Czerwieńsk na kartach „Grünberger Wochenblatt” od połowy XIX do połowy XX wieku* zawarł wielopłaszczyznową analizę znaczenia tego czasopisma w życiu mieszkańców ówczesnego miasta Rothenburg an der Oder, obecnie Czerwieńsk. Prelegent podkreślił niezwykle istotną rolę treści zamieszczanych w zielonogórskiej gazecie dla społeczności historycznego Czerwieńska, szczególnie w latach 1848-1850, w których intensywną działalność prodemokratyczną prowadził charyzmatyczny czerwieński pastor Martin Gotfried Julius Schöne publikujący, dzięki znajomości z jej właścicielem Wilhelmem Levysohnem, zaangażowane obywatelsko teksty. Za interesujące zjawisko warte dalszych badań Góralczyk uznał odnotowane w wydaniach gazety z lat 30. XX w. próby interpretowania historii w celu formowania świadomości historycznej lokalnej i regionalnej społeczności.

Podsumowaniem drugiego dnia obrad była debata pt. *Przedwojenna niemiecka prasa lokalna: dziedzictwo czy balast?*, którą moderował P. Bartkowiak z WiMBP w Zielonej Górze. W inspirującej wymianie opinii udział wzięli: B. Grelewicz z Archiwum Państwowego w Zielonej Górze, Anitta Maksymowicz z Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, M. Biszczyński – z UZ, T. Czyżniewski, P. Góralczyk z Zespołu Szkół w Czerwieńsku, P. Karp z WiMBP w Zielonej Górze oraz Jarosław Kuczer z WiMBP w Zielonej Górze z UZ.

Trzeci i ostatni dzień konferencji przebiegał pod hasłem *Prasa studencka – alternatywa dla kultury narodowej?* Obrady otworzyło wspólne wystąpienie J. Chwastyk-Kowalczyk oraz A. Bucka. W trakcie prezentacji pn. *Wokół publikacji Jerzego Jarowieckiego pt. Eugeniusz Kolanko „Bard” Poeta i konspirator* prelegenci gościli online autora omawianej książki, który przedstawił szczegółowo historię żmudnego rozpoznawania życiorysu E. Kolanki, zapoczątkowaną jeszcze w 1967 r. A. Buck podkreślił

znaczącą wartość prezentowanej publikacji wydanej nakładem wydawnictwa Pro Libris działającego przy WiMBP w Zielonej Górze. Odnosząc się do kwestii twórczości polskich bardów z czasów niemieckiej okupacji zaznaczył, że uwypuklenie twórczych dokonań bardów ziemi krakowskiej, takich jak E. Kolanko, przełamuje dotychczas dominujące zainteresowanie warszawskimi bardami Pokolenia Kolumbów. J. Chwastyk-Kowalczyk uzupełniła, że wieloletnia perspektywa badawcza J. Jarowieckiego, wsparta jego ogromną erudycją i efektywną metodologią, pozwoliła z sukcesem uzupełnić dane do omawianej książki.

Zielonogórska prasa studencka (1975-1980). Modele, struktura i funkcje to zagadnienie, nad którym w dalszej kolejności pochylił się A. Buck. Jako inspirację dla swojego wykładu wskazał okrągły jubileusz publikacji jednodniówki powtarzalnej „Faktor”, którą w 1975 r. zaczęli wydawać zielonogórcy studenci. Za bardzo istotne w tym kontekście uznał badania Andrzeja Krzysztofa Waśkiewicza – twórcy pojęcia życia młodoliterackiego. Prelegent przekrojowo zreferował zagadnienie studenckiego ruchu dziennikarskiego funkcjonującego w Zielonej Górze w latach 70. i 80. XX w., przybliżając słuchaczom szczegółową typologię wydawanej prasy oraz jej miejsce w strukturze prasy kulturalnej i literackiej w Polsce. Za fundamentalne wydarzenie dla najnowszej historii studenckiego dziennikarstwa w środowisku lubuskim uznał Seminarium Dziennikarskie w Łagowie Lubuskim w kwietniu 1975 r., na którym zapadła decyzja o reaktywowaniu zielonogórskiego Klubu Dziennikarzy Studenckich oraz zrodził się pomysł wydawania kolumn studenckich w istniejącej prasie regionalnej i redagowania biuletynu środowiskowego. W swoim wystąpieniu A. Buck podkreślił szczególną rolę „Faktora” – periodyku wielokrotnie nagradzanego, opartego na modelu integracyjnym, mocno inspirującego dla twórczości literackiej. Wspomniał o próbie reaktywacji tego pisma na początku lat 90. XX w. pod tytułem „DeFaktor”.

Kolejny wykład w tej części obrad wygłosiły K. Rostkowska i Weronika Łuczak z Uniwersytetu Zielonogórskiego. W pierwszej części referatu pt. *Konwergencja mediów lokalnych w praktyce: casus akademickiego Radia Index* Rostkowska przedstawiła ideę konwergencji mediów lokalnych rozumianej jako proces scalania różnych form przekazu – technologicznego, redakcyjnego, instytucjonalnego – ze szczególnym uwzględnieniem kontekstu regionalnego i zaangażowania środowisk akademickich. Wywód uzupełniła W. Łuczak podejmując analizę działalności Akademickiego Radia Index z Zielonej Góry jako medium operującego równolegle w klasycznej przestrzeni radiowej oraz internetowej i wideo. Na tym przykładzie przedstawiła praktyki konwergencji treści, adaptacji do nowych formatów dystrybucji, a także rolę młodych twórców w redefiniowaniu lokalnej sfery medialnej. Prelegentki podkreśliły, że badanie zjawiska konwergencji mediów w kontekście lokalnym pozwala dostrzec, jak po-

stępujące zmiany technologiczne w mediach globalnych są implementowane w konkretnych społecznych przestrzeniach. Lokalne media funkcjonują bowiem w ścisłym związku z otaczającą je społeczną wspólnotą – są zarówno jej lustrem, jak i aktywnym uczestnikiem oraz kreatorem.

Ostatni referat wygłosił Robert Rudiak reprezentujący Związek Literatów Polskich, Oddział w Zielonej Górze. W wystąpieniu pt. *Literatura, nauka i sztuka na łamach zielonogórskich pism studenckich (1959-2020)* zajął się analizą ponad 20 czasopism: tygodniówek, biuletynów, dwutygodnika i miesięczników, w tym najdłużej wydawanych, jak tygodniówka „Faktor”/„DeFaktor” (1975-1989, 1992) oraz miesięczniki „Uniwersytet Zielonogórski” (2002-2020) i „UZetka” (2002-2017). Jak podkreślił prelegent, wielu początkujących redaktorów, poetów, prozaików, eseistów, publicystów, reportażystów, rysowników, grafików i fotoreporterów, którzy debiutowali na łamach zielonogórskich czasopism studenckich, miało możliwość medialnego zaistnienia i kontynuowania kariery dziennikarskiej, artystycznej, literackiej, plastycznej, fotograficznej i naukowej. Kadry te zasiłyły potem profesjonalne zespoły prasowe, redakcje radiowe i telewizyjne, zawodowe organizacje twórcze, instytucje kultury, nauki i edukacji stając się środowiskową awangardą, intelektualną i artystyczną bohema oraz miejską i regionalną elitą.

Klamrą zamykającą ostatni, piąty blok tematyczny konferencji była debata pod hasłem *Dziedzictwo badań nad prasą studencką Andrzeja K. Waśkiewicza*, którą moderował A. Buck. W dyskusji uczestniczyli m.in. K. Rostkowska z UZ, P. Bartkowiak z WiMBP w Zielonej Górze, Magdalena Steciąg – dyrektor Instytutu Filologii Polskiej UZ, R. Rudiak ze ZLP, Oddział w Zielonej Górze, Agnieszka Urbaniak z WiMBP w Zielonej Górze oraz Marek Herejczak jako autorytet w dziedzinie dokumentowania dorobku kultury studenckiej i różnych aspektów życia zielonogórskiego życia akademickiego.

Podsumowania konferencji dokonali G. Wrona, J. Chwastyk-Kowalczyk oraz A. Buck. Podziękowali autorom wszystkich wystąpień oraz uczestnikom debat. Trzecia edycja konferencji „Miasto starsze niż prasa” spotkała się z bardzo pozytywnym odbiorem uczestników reprezentujących rozległe spektrum badawczych zainteresowań oraz szeroki wachlarz dyscyplin naukowych. Organizatorzy poinformowali o zamiarze opublikowania wygłoszonych referatów.

Ogółem w wydarzeniu udział wzięło 210 osób, w tym 25 prelegentów i uczestników debat oraz przedstawiciele bibliotek południowej części województwa lubuskiego, młodzież szkół średnich i studenci Uniwersytetu Zielonogórskiego. Przebieg konferencji był transmitowany online i dotarł łącznie do ok. 50 odbiorców.

Na uwagę zasługują wydarzenia towarzyszące, które urozmaiciły przebieg obrad stając się atrakcyjnym przerywnikiem w konferencyjnych pre-

zencjach i debatach: wizyta w historycznej pokazowej piwnicy winiarskiej mieszczącej się w Domu Stanów Ziemskich – jednym najstarszych budynków w Zielonej Górze, zwiedzanie Muzeum Ilustracji Książkowej oraz udział w uroczystym wernisażu wystawy pt. *200. rocznica powstania najstarszego zielonogórskiego czasopisma (1825-1944) „Grünberger Wochenblatt”* prezentowanej w siedzibie Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze. Było to wydarzenie znakomicie korespondujące z wiodącym tematem konferencji, które cieszyło się zasłużonym zainteresowaniem jej uczestników.

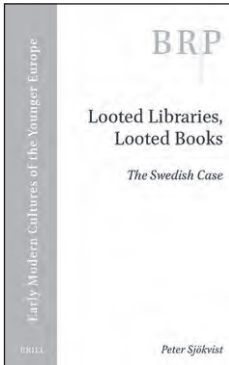
Nagrania z przebiegu obrad zostały udostępnione w serwisie internetowym YouTube, natomiast ze szczegółami dotyczącymi wszystkich trzech edycji konferencji z lat 2023-2025 można się zapoznać na stronie internetowej <http://www.konferencja.norwid.net.pl/archiwum-stopka>.

Marcin Bogucki
Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna
im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze

Tekst wpłynął do Redakcji 31 października 2025 r.

ARTYKUŁY RECENZYJNE/RECENZJE I PRZEGLĄDY PIŚMIENICTWA

PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY 2025 z. 4
PL ISSN 0033-202X

Peter Sjökvist, *Looted Libraries, Looted Books: The Swedish Case*, Brill Research Perspectives in Early Modern Cultures of the Younger Europe, Leiden: Brill Academic Publishers, 2025, ss. 103. ISBN: 978-90-04-71566-0.

Peter Sjökvist podejmuje w swej pracy temat książek i bibliotek, które Szwedzi zagrabili w trakcie wojen z państwami Europy Środkowej prowadzonych w XVII w. We wstępie autor zwraca uwagę na wydane w latach 1916-1920 dwutomowe studium *Storhetstidens litterära krigsbyten* pióra Otto Waldego. Zostało ono oparte na bardzo bogatym materiale źródłowym i mimo upływu lat stanowi wciąż punkt wyjścia dla wszelkich badań nad omawianą problematyką. Sjökvist wskazuje cztery kierunki i okresy dystrybucji zrabowanych książek: 1) darowizny dla Uniwersytetu w Uppsali, 2) wcielanie woluminów do zasobów biblioteki królewskiej, 3) darowizny na rzecz szlachty, 4) włączanie zbiorów szlacheckich do bibliotek państwowych.

W XVII w. Szwecja dążyła do zsynchronizowania potęgi militarnej z rozwojem edukacji i kultury, które znacząco zdeformowała reformacja. Badacz powołuje się tutaj na przykład Gustawa II Adolfa. Król ten wspierał Uniwersytet w Uppsali, również w zakresie wzbogacenia jego biblioteki. Co więcej, monarcha zaczął postrzegać wojny prowadzone z Rzeczpospolitą jako sposób na pozyskiwanie bogatych zbiorów książkowych. Autor kreśli następnie tło konfliktu, który zrodził się wraz z detronizacją Zygmunta III Wazy w 1599 r. Odtąd Szwecja i Polska pozostawały formalnie w stanie wojny, aż do pokoju oliwskiego w 1660 r.

W 1621 r. Szwedzi wkroczyli do Rygi. Skonfiskowano wówczas bibliotekę kolegium jezuickiego. Sjökvist podaje, że pochodzące z niej książki zostały wkrótce przewiezione do nowo utworzonej Biblioteki Uniwersytetu w Uppsali. Zbiór uległ w późniejszym czasie znacznemu rozproszeniu. Autor informuje ponadto, że miesiąc po opanowaniu Rygi wojska szwedzkie zajęły Jełgawę, gdzie przejęły archiwum mistrza zakonu krzyżackiego w Inflantach. Dziś w większości znajduje się ono w Archiwum Narodowym w Sztokholmie.

W 1626 r. Szwedzi zdobyli Braniewo oraz zagarnęli bibliotekę tamtejszego kolegium jezuickiego. Warto nadmienić, że to ostatnie było postrzegane jako ważna placówka mająca służyć rekatolicyzacji Skandynawii. Księgozbiór – w którym znalazły się egzemplarze należące pierwotnie chociażby do Stanisława Hozjusza i Jana Dantyszka – spakowano do skrzyń i przewieziono do Uppsali. Sjökvist przywołuje wieloletnie badania polskich uczonych (m.in. Józefa Trypućki) nad identyfikacją braniewskich woluminów.

Również w 1626 r. oddziały szwedzkie wkroczyły do Fromborka, gdzie splądrowały katedrę wraz z biblioteką kapitulną. W księżnicy tej znajdowały się m.in. dzieła należące pierwotnie do Mikołaja Kopernika oraz innych uczonych kanoników warmińskich. Autor wskazuje, że nie sposób obecnie określić precyzyjnej liczby woluminów, które trafiły stamtąd do Uppsali. Łup obejmował zarówno druki, jak i cenne rękopisy. Badacz podkreśla przy tym, że katolickie treści omawianych ksiąg nie odpowiadały luterzańskiemu duchowi Uniwersytetu w Uppsali.

Po zajęciu Pelplina w 1626 r. Szwedzi przejęli bibliotekę tamtejszego opactwa cystersów. Sjökvist informuje, że wyselekcjonowano wówczas najlepsze i najnowsze książki, które planowano sprzedać w Gdańsku – nie wiadomo jednak, czy finalnie do tego doszło. Natomiast w 1631 r. ponad 150 tomów z cysterskich zbiorów powędrowało do biblioteki katedralnej w Linköping.

W 1629 r. Szwedzi przystąpili do wojny trzydziestoletniej. Po zdobyciu Würzburga, w 1631 r., zrabowali bogatą bibliotekę biskupa Juliusa Echterra von Mespelbrunna. Książki z niej trafiły m.in. do Sztokholmu, Linköping, Strängnäs. Zbiory Uniwersytetu w Würzburgu zagrabiono tylko częściowo. Z kolei te należące do kolegium jezuickiego udało się odzyskać dzięki oddziałom Ligi Katolickiej. Jak podaje autor, woluminy wywiezione z Würzburga stały się początkiem nowego zjawiska – wcielania łupów wojennych do prywatnej biblioteki królowej Krystyny Wazówny.

Po zdobyciu Moguncji w 1631 r. Szwedzi dokonali rabunku licznych książek. Wzbogaciły one m.in. zbiory biblioteki kapitulnej, elektorskiej i uniwersyteckiej, chociaż żadnej z nich nie przejęto w całości. Wiele moguncckich egzemplarzy trafiło później do Uppsali. Warto nadmienić, że kilkadziesiąt rękopisów należących pierwotnie do miejscowego klasztoru kartuzów znajduje się obecnie w Oksfordzie. Znaczna część archiwów z Moguncji zaginęła – niektóre w katastrofie morskiej, inne w pożarze zamku Tre Kronor w 1697 r. Autor podkreśla, że grabieże miały miejsce również w Erfurcie i Heiligenstadt, jednak większość książek stamtąd trafiła finalnie do Danii.

Sjökvist wspomina ponadto o woluminach zrabowanych w 1642 r. z biblioteki zamkowej w Sonnewalde w Brandenburgii. Przywołuje również

spustoszone miasta śląskie – Wrocław w 1632 r., Głogów i Nysa w 1632 i 1642 r.

Dalej autor wskazuje, że sztokholmska biblioteka Krystyny Wazówny zaczęła powiększać się znacząco wraz z napływem łupów wojennych z Czech i Moraw. Wspomina przy tym o wieloletnich badaniach i współpracy prowadzonej z czeskimi uczonymi.

W 1642 r. wojska szwedzkie zdobyły Ołomuniec i, mimo początkowych zapewnień, wkrótce rozpoczęły konfiskatę szeregu tamtejszych księgozbiorów. Los ten spotkał bibliotekę kolegium jezuickiego, bibliotekę katedralną oraz kilka bibliotek klasztornych (kapucynów, bernardynów, dominikanów, franciszkanów, augustianów). Książki z Ołomuńca zostały zinwentaryzowane na miejscu i dotarły do Sztokholmu w maju 1647 r. Jak dotąd zidentyfikowano około dwóch tysięcy z nich. Znajdują się one m.in. w bibliotekach w Sztokholmie, Uppsali, Lund, Västerås i Strängnäs. K. Wazówna zabrała kilka ołomunieckich rękopisów do Rzymu. Obecnie są one przechowywane w Bibliotece Watykańskiej.

W 1645 r. Szwedzi splądrowali Mikulov, pozyskując bogaty zbiór kardynała Franza von Dietrichsteina. Biblioteka ta, licząca około 8300 tytułów, powstała z połączenia kilku starszych kolekcji i zawierała wiele duplikatów. Książki niegdyś do niej należące znajdują się obecnie w Sztokholmie, Uppsali, Lund, Linköping, Västerås i Strängnäs.

W 1648 r., podczas wojny trzydziestoletniej, wojska szwedzkie pod dowództwem Hansa Christopha von Königsmarcka ograbiły Pragę, zdobywając ogromne łupy – dzieła sztuki oraz cenne rękopisy, w tym Codex Argenteus i Codex Gigas. Sjökvist wskazuje, że do Szwecji wywieziono bogate zbiory książek z bibliotek królewskich, klasztornych i prywatnych. Trafiły one m.in. do Sztokholmu, gdzie stały się częścią prywatnej biblioteki K. Wazówny. Ta ostatnia darowała niektóre z praskich tomów swoim faworytom, a także miejscowym uniwersytetom i gimnazjom. Po abdykacji królowa zabrała do Rzymu wybrane egzemplarze z własnej kolekcji. Wiele z nich znajduje się obecnie w Bibliotece Watykańskiej.

W okresie potopu szwedzkiego (1655-1660) dokonano systematycznej grabieży polskich bibliotek i archiwów, a zrabowane księgi rozproszyły się po całej Szwecji, Karol X Gustaw nagradzał bowiem swoich oficerów zdobytymi dobrami zamiast przekazywać je poszczególnym instytucjom państwowym. W ten sposób liczne polonika trafiły do prywatnych zbiorów. Autor wspomina grabieże poczynione w Poznaniu, Warszawie, Krakowie i Toruniu, a także w mniejszych ośrodkach: Malborku, Grudziądzu, Jarosławiu, Lublinie, Sandomierzu, Radomiu, Piotrkowie Trybunalskim, Rawie Mazowieckiej i Tczewie.

W czasie wojen prowadzonych w XVII w. Szwedzi przejęli wiele cennych rękopisów i druków z bibliotek duńskich. Badacz zwraca uwagę, że zbiory te trafiały do rąk wojskowych i arystokratów, którzy wzboğa-

cali nimi swoje prywatne biblioteki. Niektóre z wywiezionych wówczas woluminów znajdują się obecnie w Sztokholmie, Lund i Uppsali. Skala omawianych grabieży była ogromna, objęła także dzieła sztuki i wszelkie inne kosztowności.

W dalszej kolejności autor podejmuje problematykę konfiskat i darowizn. Po śmierci Karola X Gustawa rozpoczęto w Szwecji szeroką redukcję majątków szlacheckich, która objęła także biblioteki. Uważa się, że największą straciła rodzina De la Gardie – ogromna kolekcja, obejmująca tysiące tomów z zakresu historii, prawa i teologii została bowiem przekazana Uniwersytetowi w Uppsali. Podobnie zbiory Claesa Rålamba, zawierające głównie łupy z Polski, stały się w większości własnością wspomnianej uczelni, a tylko ich fragment pozostał w rękach krewnych. Z kolei książki Emunda Figreliusa Gripenhielma, częściowo zdobyte na wojnach, zasiliły nowo utworzony Uniwersytet w Lund, znacząco powiększając jego zasoby biblioteczne.

W rozdziale drugim badacz kieruje uwagę czytelnika na losy zagarniętych woluminów po ich przybyciu do Szwecji, prezentując przy tym kilka tamtejszych księgozbiorów.

W pierwszej połowie XVII w. Biblioteka Uniwersytecka w Uppsali otrzymała liczne egzemplarze wywiezione z Rygi, Braniewa, Fromborka, Würzburga i Moguncji. Autor koncentruje się na organizacji tej instytucji, podejmując problematykę rozmieszczenia poszczególnych książek, jak również złych warunków ich przechowywania. Pod koniec XVII w. omawiane zbiory przeniesiono do nowego budynku. Biblioteka Uniwersytecka uchodziła odtąd za jedną z najbardziej reprezentacyjnych księznic w Europie.

Biblioteka katedralna w Linköping została założona w średniowieczu, jednak w XVII w. jej zasób był bardzo skromny. W 1631 r. placówka otrzymała 156 tomów przejętych z Pelplina. Przez cały XVII w. księgozbiór rozwijał się powoli i dopiero w kolejnym stuleciu, dzięki darowiznie Erica Benzeliusa, zyskał liczne woluminy pochodzące z łupów wojennych. Niektóre ze wspomnianych wyżej pelplińskich książek sprzedano w XVIII i XIX w. na aukcjach dubletów.

Królewska biblioteka w Sztokholmie – mieszcząca się w zamku Tre Kronor – stanowiła, stopniowo powiększający się, prywatny księgozbiór monarchów, który za panowania K. Wazówny osiągnął swój największy rozkwit. Stało się to dzięki licznym zakupom i zdobyciom wojennym. Sjökvist podaje, że po abdykacji królowej znaczna część zbiorów, zwłaszcza rękopisów, trafiła do Rzymu. W 1695 r. królewska biblioteka w Sztokholmie liczyła ponad 25 tys. pozycji. Jednak dwa lata później niemal całkowicie spłonęła w pożarze zamku. Odnowa księżnicy trwała długo. W 1710 r. włączono do jej zbiorów egzemplarze sprowadzone z Uniwersytetu w Tartu.

Biblioteka katedralna w Strängnäs istniała od XV w. Pewien fragment jej dawnych zbiorów został utracony podczas reformacji. Największy rozwój instytucji nastąpił w połowie XVII w., za czasów, gdy biskupem Strängnäs był Johannes Matthiae. Sprowadzono wówczas od 2000 do 2500 tomów, pochodzących głównie z Ołomuńca. Biblioteka obejmowała bogaty wybór dzieł teologicznych, prawniczych i klasycznych. Jej współczesne rejestry szczegółowo dokumentują pochodzenie poszczególnych pozycji katalogowych, w tym egzemplarzy o polskiej proweniencji.

Biblioteka katedralna w Västerås, także posiadająca średniowieczną metrykę, odrodziła się na początku XVII w. Składał się na nią niewielki zbiór, lecz z czasem powiększyła się o woluminy będące łupami wojennymi – m.in. z Czech i Moraw, a także Polski (Braniewo, Frombork, Warszawa i inne). Autor wskazuje przy tym, że znaczna liczba pozycji książkowych pochodziła z darowizn K. Wazówny. Aktualne katalogi – w tym ten opracowany przez Eugeniusza Gawrysia – dokumentują pierwotne pochodzenie omawianych woluminów.

Uniwersytet w Lund powstał po przyłączeniu Skanii do Szwecji. Funkcjonująca przy nim biblioteka posiadała początkowo nieduży zasób książek, stanowiący pierwotnie własność kapituły. Dopiero przekazanie księżnicy zbiorów Gripenhielma nadało jej większego znaczenia. Na początku XVIII w. liczyła ona już ponad 8 tys. tomów, wpisujących się w różne działy tematyczne. Pomimo rozwoju Biblioteka Uniwersytecka w Lund borykała się z problemami lokalowymi.

Zamek Skokloster nad jeziorem Melar posiada obecnie bogate zbiory książkowe, należące niegdyś do przedstawicieli szwedzkiej arystokracji. Jak podaje Sjökvist, obejmują one około 19 tys. egzemplarzy. Część spośród książek przechowywanych aktualnie w zamkowej bibliotece została zdobyta podczas wojen prowadzonych m.in. w Polsce.

We wstępie do rozdziału trzeciego autor stwierdza, że grabieże bibliotek są dziś zgodnie uznawane za zbrodnię wojenną, jednak w XVII w. takie działania stanowiły powszechną praktykę, w której Szwedzi niechybnie się wyróżniali.

Następnie badacz przechodzi do prezentacji poglądów Hugo Grocjusza, dotyczących pozyskiwania łupów w trakcie konfliktu militarnego, które przedstawił on w dziele: *De iure belli ac pacis*. Prawnik uznawał przejmowanie dóbr wroga za legalne, o ile nie naruszało się przy tym pewnych założeń. Szwedzi często powoływali się na jego argumenty. Choć teoretycznie wszystkie uzyskane przez nich zdobycze wojenne powinny być ewidencjonowane i zgłaszane królowi, w rzeczywistości często łamano tę zasadę. Po wielokroć nie dotrzymywano również umów z okupowanymi miastami.

Dalej Sjökvist pochyla się nad dwoma traktatami pokojowymi. Koncentruje uwagę czytelnika na pokoju westfalskim z 1648 r., poruszając m.in.

kwestię łupów wywiezionych z Pragi. Następnie podejmuje temat pokoju oliwskiego z 1660 r., w którym to Szwedzi zostali zobowiązani do zwrotu Rzeczypospolitej archiwaliów oraz królewskiej biblioteki. Autor wskazuje przy tym, że zapis ten nie obejmował wszystkich przejętych wcześniej w Polsce i na Litwie księgozbiorów.

Badacz zajął się również problemem restytucji książek, m.in. w kontekście pokoju oliwskiego. Wymienia także kilka zrealizowanych, jak również finalnie niezrealizowanych, zwrotów. Wspomina ponadto o symbolicznych gestach, które miały miejsce w XX w., jak oddanie Polsce „Rolki sztokholmskiej”. Konkludując, autor stwierdza, że szwedzki rząd pozostaje powściągliwy wobec restytucji dawnych łupów wojennych, traktując je jako część własnego dziedzictwa kulturowego.

Rozdział czwarty dotyczy destrukcji oraz rozproszenia zagrabionych woluminów. Pomimo tego, że Szwecja od 1814 r. nie brała udziału w żadnej wojnie, wiele z pozyskanych wcześniej książek bezpowrotnie przepadło.

W pierwszej kolejności Sjökvist podejmuje temat pożarów. Jedną z największych tragedii był niewątpliwie ten, który strawił zamek Tre Kronor w 1697 r. Zniszczył on aż 75% królewskich zbiorów, w tym liczne egzemplarze z Polski, Czech i Danii. Niektóre księżnice, dzięki szczęśliwym zbiegom okoliczności, przetrwały jednak katastrofy bez istotniejszych strat w zasobach książkowych.

Następnie autor przechodzi do spraw związanych z różnorakimi zaniedbaniami, kradzieżami, jak również błędnym zarządzaniem zbiorami bibliotecznymi. Podaje przy tym przykłady z Uppsali, Lund, Strängnäs oraz Turku.

Do rozproszenia i często bezpowrotnej utraty omawianych książek przyczyniły się ponadto aukcje dubletów. Szwedzkie biblioteki organizowały bowiem sprzedaż „zbędnych” egzemplarzy, w tym wielu pochodzących pierwotnie z Polski. Choć miało to poprawić finanse księżnic i usprawnić ich funkcjonowanie, doprowadziło w istocie do bezpowrotnej utraty części kulturowego dziedzictwa.

Ostatni rozdział został poświęcony losom i znaczeniu szwedzkich łupów wojennych. Autor zaznacza, że bogate księgozbiory należące pierwotnie do katolickich instytucji rzadko były później faktycznie wykorzystywane. Trafiały one do różnorodnych bibliotek, w których w zdecydowanej większości nie służyły już jako realna pomoc naukowa. Jednym z kluczowych aspektów były tutaj niewątpliwie różnice religijne, w tym protestanckie podejście do treści rzymskokatolickich.

W podsumowaniu pojawia się m.in. wątek roli, jaką łupy wojenne z XVII w. mogły odegrać w rozwoju szwedzkiej kultury książki. Sjökvist zaznacza, że wpływ ten nie jest jeszcze w pełni zbadany. Wiele ze zdobytych rękopisów i druków uległo, niestety, zniszczeniu, rozproszeniu

lub zostało sprzedanych. Pomimo tego istotny fragment zbiorów przetrwał i stanowi obecnie, według badacza, część wspólnego europejskiego dziedzictwa kulturowego.

Całość opracowania wieńczy obszerna bibliografia obejmująca zarówno archiwa, jak również pokaźną literaturę przedmiotu.

Przedkładana publikacja autorstwa P. Sjökvista jest niewątpliwie cennym studium, poświęconym problematyce grabieży księgozbiorów dokonanych przez Szwedów w XVII w. Na szczególne podkreślenie zasługuje syntetyczne i zarazem kompleksowe ujęcie podejmowanego zagadnienia, a także ukazanie go w szerokiej perspektywie badawczej, opartej na obszernym materiale archiwalnym oraz bogatej historiografii.

Michał Muraszko

Instytut Badań Informacji i Komunikacji UMK w Toruniu

Tekst wpłynął do Redakcji 7 listopada 2025 r.

PRZEGLĄD PIŚMIENICTWA KRAJOWEGO

Monograficzne ujęcie zagadnienia strategii promocji w bibliotekach akademickich zaprezentowała Katarzyna Bikowska w książce *Strategie promocji w bibliotekach akademickich. Zagadnienia teoretyczne i wyniki badań empirycznych* (Bikowska, 2025). W rozdziale pierwszym, wprowadzającym, opisane zostało funkcjonowanie marketingu i promocji w szerokim kontekście teoretycznym, powiązanim z procesami rynkowymi i otoczeniem organizacji. W rozdziale drugim przedstawiono wpływ zmian społeczno-ekonomicznych związanych z technologiczno-komunikacyjną rewolucją przełomu XX i XXI w. na strategię zarządzania i funkcjonowania bibliotek. Kolejne dwa rozdziały poświęcone zostały badaniom własnym autorki dotyczącym realizacji strategii promocyjnych w bibliotekach akademickich oraz analizie wyników tych badań. Wśród badanych bibliotek zaprezentowano – jako studium przypadku – Bibliotekę Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Wybory jej użytkowników autorka podsumowała w zakończeniu tak: „Spośród drukowanych technik promocji najlepiej oceniono skuteczność planu biblioteki, zaś za nieskuteczne promocyjnie uznano okolicznościowe kartki, podziękowania, dyplomy.

Doskonałym narzędziem wspomagającym cyfrową promocję biblioteczną okazał się multimedialny przewodnik, zaś promocję wirusową uznano za nieskuteczną” (s. 374).

Polska posiada jeden z niewielu na świecie egzemplarzy Biblii Gutenberga, pierwszej drukowanej książki. Znajdujący się w Muzeum Diecezjalnym w Pelplinie zabytek drukarstwa doczekał się szczegółowych badań, renowacji i konserwacji, co zostało przedstawione w publikacji *Pelplińska Biblia Gutenberga w rękach badaczy i konserwatorów* (Raczkowski, red. 2025). W artykule *Realizacja prac konserwatorsko-restauratorskich przy Pelplińskiej Biblii Gutenberga w kontekście przyjętych założeń projektu* autorki Jolanta Czuczko, Karolina Komsta-Sławińska, Joanna Sroka, Arletta Piasecka napisały: „Mając na uwadze rangę i unikatowość Pelplińskiej Biblii Gutenberga, zdecydowano się na możliwie minimalną ingerencję, zarówno w jej elementy pierwotne, jak i wtórne, czyli nie zakładano ich odnawiania ani przywracania, lecz starano się maksymalnie zachować materię historyczną. Taki kierunek, takie postępowanie i takie myślenie są zgodne z aktualnymi tendencjami w ochronie kultury na świecie. Przewiduje on najmniejszą możliwą ingerencję w celu podkreślenia autentyczności, integralności i wartości dawności zabytku, bez zbędnych rekonstrukcji i estetyzacji” (s. 113-114). Pozostałe artykuły poświęcone zostały m.in. charakterystyce początków drukarstwa (Marcin Bogusz), znaczeniu, historii, badaniom i digitalizacji pelplińskiej Biblii Gutenberga (Juliusz Raczkowski) czy też zagadnieniom szczegółowym związanym z pelplińskim zabytkiem, takimi jak charakter oprawy (Barbara Gmińska-Nowak, J. Raczkowski) i wybrane zagadnienia warsztatu i techniki wykonania dzieła (J. Czuczko, K. Komsta-Sławińska).

Obszerny zbiór artykułów *Kultura książki, ludzie, miejsca. Prace ofiarowane profesor Ewie Andrysiak* (Celer, Mikołajczyk, red. 2025), przygotowany przez kaliskie środowisko naukowe i bibliofilskie, poświęcony został badaczce bibliologii, kultury książki, bibliofilce i regionalistce – profesor Ewie Andrysiak, z okazji jubileuszu 70. urodzin. Zawiera kilkadziesiąt tekstów przygotowanych, jak zaznaczyli redaktorzy, przez badaczy z całej Polski, współpracowników, przyjaciół, uczniów jubilatki, a także przedstawicieli różnych dziedzin humanistyki. Wśród umieszczonych w kilku rozdziałach tekstach znajdują się m.in.: artykuł Makarego Górzyńskiego *Struktury życia społecznego Kalisza przelotem XIX-XX w. Zarys problematyki i postulaty badawcze*, artykuły dotyczące bibliofilstwa (autorstwa Marcina Mikołajczyka i Krzysztofa Walczaka), zarys historii bibliotek w Opatówku (Jadwiga Miluńska-Stasiak) czy też przedstawienie stanu digitalizacji kaliskiej prasy z XIX i początków XX w. (Agata Walczak-Niewiadomska). Rozdział pierwszy tomu poświęcony E. Andrysiak otwiera artykuł K. Walczaka *Prof. Ewa Andrysiak. Sylwetka bibliologa, historyka, pasjonatki bibliofilstwa*. Kolejne teksty to bibliografia prac E. Andrysiak (M. Miko-

łajczyk), prezentacja jej aktywności bibliofilskiej zwieńczoną nadaniem Orderu Białego Kruka (Ewa Obała) oraz opis działalności wydawniczej na łamach *Akapitu* – czasopisma polskiego ruchu bibliofilskiego (Aldona Zimna).

Zbiór artykułów *Bezpieczeństwo informacyjne. Zagrożenia, wyzwania, szanse i ryzyka* (Fałdowska, red. 2025) otwiera tekst Juliusza Sikorskiego *Ochrona tajemnic jako fundament defensywnej walki / wojny informacyjnej w wybranych wczesnych koncepcjach teoretycznych*. W pozostałych artykułach autorzy prezentowali wybrane aspekty organizacji niejawnych zasobów informacji (Andrzej Żebrowski) i ochrony danych osobowych (Agnieszka Warchoń), podkreślali konieczność identyfikacji zagrożeń dla cyberbezpieczeństwa Polski i bezpieczeństwa informacji (Jan Jakimiec). Adriana Dróżdź w artykule *Sztuczna inteligencja a bezpieczeństwo informacyjne* scharakteryzowała rolę sztucznej inteligencji w kontekście bezpieczeństwa informacyjnego, zwracając uwagę na szanse i zagrożenia, które może przynieść. Rozważania nad ramami definicyjnymi cyberprzestrzeni (Mariusz Matacz), jak też analiza wybranych aspektów zarządzania informacją prawnie chronioną w jednostkach samorządowych (Andrzej Wyrzykowski) to kolejne tematy zaprezentowane w publikacji.

W serii „Propozycje i Materiały” Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich ukazała się książka *Biblioteki dla (nie)obecnych. Badania, strategie i praktyki włączania* (Kowalska-Chrzanowska, red. 2025). W zamieszczonych w czterech rozdziałach tekstach autorzy podejmowali tematy dotyczące definicji nieużytkownika i nieczytelnika biblioteki – m.in. artykuł Aldony Zawalkiewicz o problemach definicyjnych i metodologicznych w badaniach statystycznych nieużytkowników bibliotek czy też esej Magdaleny Paul-Szałkowskiej, w którym autorka kwestionuje możliwość całkowitego nieczytania w świecie nasyconym tekstami, przedstawili badania nieużytkowników bibliotek, np. artykuł Jerzego Woźniakiewicza *Nieużytkownicy w bibliotekach aglomeracji miejskich. Wnioski z badań*, charakteryzowali bibliotekę jako „trzecie miejsce”, np. artykuł Pawła Merchela *Marka osobista pracownika biblioteki szansą na stworzenie unikalnej przestrzeni bibliotecznej*. W końcowym rozdziale autorzy zaprezentowali studia przypadków w zakresie działań biblioteki na rzecz użytkowników i nieużytkowników: m.in. Karolina Forma-Kita opisała *social media* Biblioteki Głównej AGH w Krakowie jako narzędzie budowania społeczności, a Joanna Kamińska przedstawiła znaczenie e-usług w bibliotekach z perspektywy Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Warszawie.

W publikacji *„Wydanie drugie poprawione” wśród programów telewizyjnych o książkach* (Kotuła, 2025) Sebastian Dawid Kotuła zaprezentował interesujące badania dotyczące roli telewizji w upowszechnianiu czytelnictwa. Szczegółowemu opisowi, a także analizie porównawczej z innymi programami telewizyjnymi o książkach, został poddany program telewizyjny

zatytułowany „Wydanie drugie poprawione”. Ze względu na zmienność programów telewizyjnych w czasie, analizę porównawczą przeprowadzono z programami telewizyjnymi z 2004 r. Autor badał m.in. schematy organizacyjne programów, ich strukturę, elementy składowe. Jednym z celów opracowania było sformułowanie charakterystyki gatunku, jakim jest program telewizyjny o książkach.

Po raz kolejny spotkali się młodzi bibliotekarze, by podyskutować i wymienić się doświadczeniami w ramach cyklicznego wydarzenia – Forum Młodych Bibliotekarzy, odbywającego się rokrocznie. W 2024 r. miało ono miejsce w Toruniu, a tytuł pokonferencyjnej publikacji *Biblioteka – ewolucja – rewolucja* (Piotrowski, Lewandowska, red. 2025) to zarazem temat przewodni spotkania. Tom rozpoczyna esej Tomasza Kruszewskiego *Genius loci miejsca i przestrzeni bibliotek*. Autor ukazuje, jak immanentne cechy społeczeństwa, dążenie do trwania przez zachowania kultury, kształtują także tożsamość bibliotek, ugruntowaną czynnikami historycznymi i społeczno-politycznymi. Ważnym zagadnieniem poruszonym przez autorów było zastosowanie w bibliotekach sztucznej inteligencji (m.in. artykuł Mariusza Jarockiego o wsparciu przez sztuczną inteligencję procesów wyszukiwania, gromadzenia i katalogowania i Rafała Hetmana o zastosowaniu sztucznej i inteligencji w marketingu i promocji). Wśród pozostałych tekstów wymienić można opis zjawiska facylitacji i jego zastosowanie w bibliotece (Damian Domański), wykorzystanie questu w organizowaniu zajęć bibliotecznych, czy też działania na rzecz edukacji ekologicznej (Natalia Chruścicka).

Obchodzone w 2024 r. stulecie Fundacji Zakłady Kórnickie upamiętnione zostało bogato ilustrowaną publikacją *Ostatnie dzieło Władysława Zamoyskiego. 100 lat Fundacji Zakłady Kórnickie* (Biniasz-Szkopek; Cieliczko, red. 2025). Rozdział pierwszy „U źródle” rozpoczyna tekst poświęcony twórcy kórnickich zbiorów Tytusowi Działyńskiemu, właścicielowi zamku w Kórniku: „Kórnicki zamek stanowić miał szczególną oprawę dla gromadzonego w nim księgozbioru i zabytków muzealnych. W zamyśle właściciela spacer przez komnaty miał być swoistą lekcją historii dla tych, którzy niepodległej Polski już nie pamiętali” (s. 17). Następnie przedstawiona została sylwetka Jana Kantego Działyńskiego, kontynuatora dzieła ojca i kolejnego właściciela dóbr kórnickich, Władysława Zamoyskiego, inicjatora i twórcy fundacji opartej na przekazanym Narodowi majątku i zbiorów kórnickich. W kolejnych rozdziałach przedstawiono początek i rozkwit Fundacji w latach 1925-1928, okres problemów i zmierzchu (1939-1953), opisano działalność Zakładów Kórnickich w strukturze Polskiej Akademii Nauk oraz restytucję Fundacji i jej obecną działalność.

Interdyscyplinarne studium średniowiecznego manuskrytu – XV-wiecznego kodeksu liturgiczno-muzycznego zaprezentowano w pracy zbiorowej *Graduał wawelski (Kraków, AiBKKK, Ms 450)* (Ferfolgia; Baran,

red. 2025). Publikację otwiera artykuł Eweliny Zych przedstawiający historię katedry na Wawelu w XV w., w okresie jej rozkwitu oraz powstania i użytkowania wawelskiego graduła. Analizę kodykologiczną manuskryptu przedstawił Wojciech Świeboda, natomiast Wojciech Baran i Susi Ferfoglija omówili zawartość treściową rękopisu. W pozostałych tekstach, m.in., pokazano wawelski graduł jako bogato iluminowane dzieło sztuki (Monika Jakubek-Raczkowska, Juliusz Raczkowski), a także ważne świadectwo rozkwitu kompozycji muzycznych i wykonywania śpiewu liturgicznego w późnym średniowieczu (Hana Vlhova-Wörner).

KSIĄŻKI OMÓWIONE

- Bikowska, Katarzyna (2025). *Strategie promocji w bibliotekach akademickich. Zagadnienia teoretyczne i wyniki badań empirycznych*. Olsztyn: Wydaw. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 449 s., il. ISBN 978-83-81004-15-2.
- Biniaś-Szkopek, Magdalena; Cieliczko, Małgorzata (2025). *Ostatnie dzieło Władysława Zamoyskiego. 100 lat fundacji Zakłady Kórnickie*. Kórnik: Fundacja Zakłady Kórnickie, 226 s., il. ISBN 978-83-60591-25-3.
- Celer, Bogumiła; Mikołajczyk, Marcin, red. (2025). *Kultura książki, ludzie, miejsca. Prace ofiarowane profesor Ewie Andrysiak*. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 743 s., il. ISBN 978-83-66777-59-0.
- Fałdowska, Maryla, red. (2025). *Bezpieczeństwo informacyjne. Zagrożenia, wyzwania, szanse i ryzyka*. Siedlce: Uniwersytet w Siedlcach, 162 s., il. ISBN 978-83-68355-32-1.
- Ferfoglija, Susi; Baran, Wojciech, red. (2025). *Graduał wawelski (Kraków, AiBKKK, Ms 450). Studium przypadku*. Kraków: Wydaw. Księgarnia Akademicka. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II; Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, 263 s., il. Biblioteka Kapitulna na Wawelu; T. 19. ISBN 978-83-8368-273-0.
- Kotuła, Sebastian Dawid (2025). *„Wydanie drugie poprawione” wśród programów telewizyjnych o książkach*. Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 255 s., il. ISBN 978-83-227-9874-4.
- Kowalska-Chrzanowska, Małgorzata, red. (2025). *Biblioteki dla (nie)obecnych. Badania, strategie i praktyki włączania*. Warszawa: Wydaw. Naukowe i Edukacyjne SBP, 199 il. Propozycje i Materiały, 113, ISBN 978-83-67723-32-9.
- Piotrowski, M. Dominik; Lewandowska, Liliana, red. (2025). *„Biblioteka – ewolucja – rewolucja”. Materiały z 16. Forum Młodych Bibliotekarzy*. Warszawa: Wydaw. Naukowe i Edukacyjne SBP, 114 s., il. Propozycje i Materiały; 112. 978-8367723-31-2.
- Raczkowski, Juliusz, red. (2025). *Pelplińska Biblia Gutenberga w rękach badaczy i konserwatorów*. Pelplin: Wydaw. Bernardinum, 199 s., il. 978-83-8333-351-9.

Barbara Koryś

Tekst wpłynął do Redakcji 17 listopada 2025 r.

Z LEKTUR ZAGRANICZNYCH

Szanowni Państwo, Drogie Czytelniczki, Drodzy Czytelnicy,

Debiutanckie omówienie lektur zagranicznych poświęciłem tematyce sztucznej inteligencji (AI) odnosząc się do publikacji monograficznej *Libraries in Transformation. Navigating to AI-Powered Libraries*. Kontynuując wątek wykorzystania AI w bibliotekarstwie tym razem postanowiłem sprawdzić, co o jej potencjalne i zagrożeniach można przeczytać w najważniejszych zagranicznych czasopismach bibliotekarskich. W tym celu udałem się do Czytelni Załuskich w Bibliotece Narodowej, gdzie w wolnym dostępie można skorzystać z najnowszych numerów m.in.: „Cataloging & Classification Quarterly”, „Journal of Documentation”, „Journal of Librarianship and Information Science” i „The Journal of Academic Librarianship”.

***

„Cataloging & Classification Quarterly” ukazuje się od 1980 r., co czyni je jednym z najstarszych i najbardziej rozpoznawalnych periodyków poświęconych katalogowaniu, klasyfikacji i metadany. Cieszy się reputacją solidnego czasopisma specjalistycznego z dużą wartością merytoryczną i praktyczną. Jest ważnym forum wymiany wiedzy zawodowej zwłaszcza w środowisku katalogerów. Obecnym wydawcą jest brytyjski Taylor&Francis.

W numerze 62 z września 2024 r. opublikowane zostały dwa artykuły poświęcone AI: *Creating and Evaluating MARC 21 Bibliographic Records Using ChatGPT* oraz *An Experiment with the Use of ChatGPT for LCSH Subject Assignment on Electronic Theses and Dissertations*. Autorem pierwszej publikacji jest dr Shoichi Taniguchi, związany z Uniwersytetem Keiō w Tokio, który od lat podejmuje tematykę katalogowania i klasyfikowania zbiorów oraz zarządzania metadanymi. Drugi tekst ma trzech autorów: dra Erica H.C. Chowa, niezależnego eksperta w zastosowaniu sztucznej inteligencji i dużych modeli językowych (LLM) w sektorze GLAM (Galleries, Libraries, Archives, Museums), który współpracował m.in. z Biblioteką Uniwersytecką Hong Kong Baptist University oraz Ts-Ching Kao, kierownika zespołu katalogerów w Bibliotece Charlesa Pattersona Van Pelta na Uniwersytecie Pensylwanii w Filadelfii i Xiaoli Li, kierownika Działu Katalogowania i Metadanych w Davis Library na Uniwersytecie Kalifornijskim. Połączył ich wspólny pomysł – próba wykorzystania ChataGPT (wersja GPT-4) do katalogowania zbiorów.

Dr Taniguchi przeprowadził serię testów, w ramach których dostarczał dane źródłowe, np. informacje bibliograficzne, i sprawdzał, na ile wygenerowane przez ChatGPT rekordy w formacie MARC 21 odpowiadały za-

sadom RDA (Resource Description and Access). AI okazało się pomocnym narzędziem, ale niewolnym od poważnych ograniczeń, które sprawiły, że opisy wymagały korekty. ChatGPT miał problemy z interpretacją informacji źródłowych, pomijał niektóre pola, brakowało mu precyzji w zastosowaniu części przepisów katalogowania i co najważniejsze – miewał „halucynacje”. Takim terminem określa się nieprawdziwe informacje generowane przez sztuczną inteligencję. Dla zdecydowanej większości silników AI udzielenie satysfakcjonującej odpowiedzi jest najwyższym priorytetem. Aby wypełnić to zadanie sztuczna inteligencja potrafi podawać nieprawdziwe informacje odwołując się do zmyślonych źródeł. Problem ten będę szerzej omawiał na przykładzie innego artykułu. Wracając zaś do tekstu dra Taniguchi – na podstawie przeprowadzonych testów uznał on, że ChatGPT otwiera perspektywy usprawnienia procesu katalogowania, ale na obecnym etapie nie zapewnia jeszcze odpowiedniej niezawodności, by działać samodzielnie. Sztuczna inteligencja wymaga w tym zakresie ludzkiej weryfikacji i nadzoru.

Do podobnych wniosków doszli autorzy drugiego artykułu. W tym przypadku ChatGPT został wykorzystany do katalogowania za pomocą haseł przedmiotowych Biblioteki Kongresu (LCSH – Library of Congress Subject Headings) prac magisterskich i doktorskich w wersjach cyfrowych (ETD – Electronic Theses and Dissertations). Wygenerowane opisy zawierały poważne błędy w zakresie poprawności, szczegółowości i kompletności danych. Szczególnie kłopotliwe okazało się tworzenie złożonych haseł z poddziedzinami – błędy wystąpiły w połowie przypadków.

Z drugiej jednak strony – koszt skatalogowania 30 publikacji ETD wyniósł 0,25 \$, a sam proces trwał ok. trzech minut. AI mogłaby więc pełnić rolę wstępnego filtra i generatora propozycji rekordów, które następnie byłyby weryfikowane i poprawiane przez katalogerów. Dzięki temu skrócony zostałby czas katalogowania (kataloger nie musiałby przygotowywać od zera każdego rekordu), przy jednoczesnym zwiększeniu produktywności.

Ciekawą propozycją wydaje się również wpisywanie w polu 653 haseł wytworzonych przez ChatGPT, które nie są zgodne ze słownikiem, ale zarazem nie są halucynacjami i mogą pozytywnie wpłynąć na wyszukiwanie materiałów w katalogu bibliotecznym. Autorzy, podobnie jak dr Taniguchi, zwracają uwagę na konieczność opracowania standardów i metodologii dla potrzeb kolejnych wdrożeń AI w pracy biblioteczej, a także konkludują, że nadzór inteligencji ludzkiej nad sztuczną jest niezbędny dla zachowania jakości i poprawności opisów. W katalogowaniu pozostajemy więc ciągle niezastąpieni.

***

Prestiżowy „Journal of Documentation” ukazuje się od 1945 r., obecnie nakładem Emerald Publishing Limited. W ostatnich pięciu latach *impact factor* czasopisma wahał się między 1,7 a 2,1. W numerze 81 z kwietnia 2025 r. opublikowany został artykuł Saschy Donnera *What kind of documents can AI language model outputs be? The concept of artificially blended testimony*. Autor jest doktorantem w School of Library and Information Science przy Uniwersytecie Humboldta w Berlinie. Jego badania koncentrują się na współpracy człowieka i sztucznej inteligencji w procesach hermeneutycznych.

Artykuł w „Journal of Documentation” poświęcił rozważaniom, czy teksty generowane przez AI mogą być uznawane za dokumenty w rozumieniu współczesnej definicji. Jego zdaniem należy stworzyć dla nich osobną kategorię, którą określił jako: „artificially blended testimony”, czyli w dosłownym znaczeniu: „sztucznie zmiksowane świadectwo”. Nazwa ma uzmysławiać, że treść dokumentu stanowi hybrydę wytworów ludzkiego umysłu i automatycznego przetwarzania danych.

Autor zauważa, że AI staje się – obok natury i człowieka – trzecim typem dostawcy danych i analizuje, jakie wymogi strukturalne i komunikacyjne muszą zostać spełnione, aby uznać dane generowane przez sztuczną inteligencję za dokumenty. Kwestie te rozważa z trzech perspektyw: materialnej, funkcjonalnej i semiotycznej. Porusza przy tym bardzo istotne zagadnienie autorstwa dokumentów tworzonych wspólnie przez człowieka i AI. Temat ten wywołuje liczne kontrowersje również w przypadku obrazów cyfrowych powstających w generatorach graficznych.

Pierwszy taki głośny przypadek miał miejsce w 2022 r., gdy okazało się, że słynny konkurs Colorado State Fair Fine Arts Competition wygrała grafika stworzona w generatorze Midjourney. Jason M. Allen poświęcił ponad 80 godzin na jej wygenerowanie. Udoskonaliał obraz wpisując kolejne prompty. Stworzył tym samym unikalny ciąg fraz, na podstawie których AI, wytrenowane na ogromnych zbiorach danych graficznych, wygenerowało obraz. Czy jest to sztuka, czy J.M. Allen jest artystą i kto jest faktycznym autorem grafiki? Na pytanie padały różne odpowiedzi. S. Donner przenosi tę dyskusję na grunt rozważań o teorii dokumentu i zwraca uwagę, że niezbędna może okazać się redefinicja pojęcia autorstwa i rewizja antropocentrycznej teorii dokumentów. Ich treść coraz częściej jest bowiem hybrydą ludzkiej i sztucznej inteligencji, a granice między człowiekiem i technologią stają się coraz bardziej płynne.

***

Wydawcą „Journal of Librarianship and Information Science” jest brytyjski SAGE Publications Ltd. Czasopismo ukazuje się od 1969 r., pierwotnie jako „Journal of Librarianship”. *Impact factor* w ostatnich latach os-

cyłował w granicach 1,4-2,1. W numerze 57 z marca 2024 r. opublikowany został artykuł dra Matusa Formanka *Exploring the potential of large language models and generative artificial intelligence (GPT): Applications in Library and Information Science*.

Autor jest bibliotekarzem cyfrowym i wykładowcą na Uniwersytecie w Żylinie na Słowacji. W artykule analizuje możliwości wykorzystania AI w bibliotekarstwie, uznając za moment przełomowy koniec 2022 r., gdy udostępniony został ChatGPT. Zwraca uwagę na znany nam już z wcześniejszych publikacji potencjał sztucznej inteligencji w zakresie katalogowania, klasyfikowania, analizowania danych oraz poprawy wyszukiwania i komunikacji z użytkownikami poprzez zastosowanie chatbotów. Sygnalizuje zagrożenia wynikające z braku właściwego zrozumienia treści przez AI oraz ograniczenia techniczne i problemy etyczne (przejrzystość algorytmów). Nie ma jednak przy tym wątpliwości, że pytanie brzmi „jak”, a nie „czy” zaadaptujemy sztuczną inteligencję w bibliotekarstwie.

Formanek porusza jeszcze jeden aspekt użycia AI – jako narzędzia pomocniczego w badaniach naukowych. Podaje przykłady wykorzystania Chata GPT do przygotowania wstępnych wersji artykułów naukowych, przeglądów literatury, formułowania pytań badawczych, redakcji językowej, formatowania tekstu i streszczania publikacji. Ostatnie z wymienionych zadań ma również ogromny potencjał w pracy bibliotekarzy. AI doskonale radzi sobie z przygotowywaniem krótkich opisów publikacji, które można następnie wykorzystywać w rekordach bibliograficznych jako dodatkowe informacje dla użytkowników. W tym aspekcie musimy już ustąpić pola AI – żaden bibliotekarz nigdy nie dorówna sztucznej inteligencji w szybkości przetwarzania danych. Aby jednak ustrzec się halucynacji powinniśmy, zdaniem autora uczyć się prompt engineeringu – świadomego konstruowania poleceń w celu uzyskania najlepszych wyników. Biegłość w tym zakresie staje się kluczową kompetencją przyszłości, nie tylko bibliotekarskiej.

***

Last, but not least – perspektywa bibliotekarzy uczelnianych. „The Journal of Academic Librarianship” (JAL) jest uważane za jedno z najbardziej prestiżowych i wpływowych czasopism w dziedzinie bibliotekoznawstwa i informacji naukowej. Jego *impact factor* to ok. 3,3-3,5, podczas gdy współczynnik periodyków z tej dziedziny waha się średnio w granicach 1-2. W tym roku JAL, obecnie wydawany przez Elseviera, będzie obchodził 50. urodziny.

W numerze 51 z lipca 2025 r. znalazły się dwa artykuły poświęcone sztucznej inteligencji. Autor pierwszego z nich, Nathan T. Camp jest wykładowcą i bibliotekarzem, odpowiedzialnym za nowoczesne technologie na Uniwersytecie Stanowym Nowego Meksyku. Zajmował się m.in. ska-

nami obiektów 3D i wykorzystaniem wirtualnej rzeczywistości w działalności bibliotek. Artykuł opublikowany w JAL: *The citation catastrophe: Propagation of AI-generated counterfeit citations in scholarship*, zgodnie z tytułem poświęcił problemowi nieprawdziwych cytowań, generowanych przez AI.

Sztuczna inteligencja, jak już wspominałem, miewa halucynacje. Na jej usprawiedliwienie należy dodać, że kłamie w dobrej wierze – za wszelką cenę pragnie udzielić nam odpowiedzi. I żeby się przed nami uwiażygodnić potrafi odwoływać się do opracowań, które nie istnieją. Nathan T. Camp przeszedł przypadki takich cytowań, pokazując mechanizm ich powstawania i powielania w kolejnych publikacjach. Cytowania przejmowane są przez kolejnych autorów i rozprzestrzeniają się w literaturze. Skutkuje to degradacją jakości badań i może doprowadzić do wysnuwania błędnych wniosków. Zjawisko ma więc bardzo negatywny wpływ na integralność nauki i podważa jej wiarygodność, co jest szczególnie niebezpieczne w czasach coraz powszechniejszego negowania (np. przez ruchy takie jak antyszczepionkowcy i płaskoziemcy) wartości badań naukowych.

N.T. Camp wzywa do wprowadzenia mechanizmów wykrywania i zapobiegania rozprzestrzenianiu się takich cytowań i apeluje do badaczy, redaktorów i bibliotekarzy o zachowanie krytycznego i świadomego podejścia. Pomimo rozwoju nowoczesnych technologii stara humanistyczna zasada sprawdzania każdorazowo źródła informacji nie straciła na aktualności.

Z kolei artykuł Yujia Zhai z China University of Political Science and Law w Pekinie analizuje, jak rozwój technologii Artificial Intelligence-Generated Content (AIGC, czyli treści wygenerowane przez sztuczną inteligencję) wpływa na modele zarządzania w bibliotekach. Do testów wykorzystane zostało chińskie, open-source'owe narzędzie CodeGeeX. Jego podstawowym zadaniem jest wsparcie w procesie programowania. Sztuczna inteligencja generuje, uzupełnia i tłumaczy kody w ok. 20 językach programowania (m.in.: Python, Java, C++), a ponadto dodaje do nich komentarze i odpowiada na pytania po angielsku i chińsku. Tym samym CodeGeeX umożliwia tworzenie, bez konieczności pełnego udziału programistów, narzędzi wspierających procesy w bibliotekach, np. automatycznie generujących raporty, przygotowujących rekomendacje lub programy szkoleń, a nawet chatbotów odpowiadających na podstawowe pytania czytelników.

Zhai analizuje wpływ zastosowania CodeGeeX na efektywność i jakość procesów zarządzania w bibliotece. Artykuł dowodzi, że implementacja takich narzędzi może mieć pozytywny wpływ na wydajność i jakość działań menadżerskich, ale będzie się wiązać z wieloma wyzwaniem m.in.: zmianą organizacji pracy i struktury instytucji oraz szkoleniem personelu

w zakresie *prompt engineering*. Yujia Zhai uważa, że paradygmat nowoczesnego zarządzania będzie składał się z czterech elementów: procesów (np. katalogowania), procedur (np. audyty i kontrole), kompetencji personelu oraz narzędzi AI. Artykuł skłania do jeszcze jednej refleksji, którą wyrażają także dyrektorzy wielu ksiąźnic – biblioteka jest usługą, a w dzisiejszych czasach musi być usługą nowoczesną i innowacyjną, łączącą użytkowników, zbiory i technologię.

***

W najnowszych numerach czterech zagranicznych czasopismach bibliotekarskich opublikowanych zostało aż sześć artykułów na temat sztucznej inteligencji. Każdy z wybranych przeze mnie periodyków cieszy się bardzo dobrą reputacją w środowisku bibliotekarskim – są to jedne z najważniejszych tytułów omawiających problematykę bibliotek akademickich, katalogowania i dokumentacji zbiorów. Wszystkie wydawane są przez poważne naukowe wydawnictwa: Elsevier, Emerald Publishing Limited, SAGE Publications Ltd. i Taylor&Francis. W każdym opublikowany został przynajmniej jeden tekst poświęcony AI, analizujący jej potencjał i zagrożenia z różnych bibliotecznych perspektyw. To pokazuje jak ważna jest obecnie ta tematyka. Biblioteki czeka kolejna w ich historii rewolucja, ale na szczęście możemy się do niej dobrze przygotować.

dr Maciej Szablewski
Kierownik Zakładu Udostępniania Zbiorów
Biblioteki Narodowej

Tekst wpłynął do Redakcji 29 października 2025 r.

POSIEDZENIE ZARZĄDU GŁÓWNEGO SBP

24 października

Najważniejsze tematy:

1. Ustalenie procedur wydawania opinii dot. powoływania/odwoływania dyrektorów bibliotek i innych instytucji kultury

Ustalono główne zasady, którymi SBP będzie się kierować przy wydawaniu opinii dotyczących powoływania i odwoływania dyrektorów bibliotek:

– decentralizacja – delegowanie opinii w zależności od rangi biblioteki (opinie dot. bibliotek gminnych i powiatowych sporządzają zarządy okręgów; opinie dot. bibliotek wojewódzkich, centralnych przygotowuje Zarząd Główny SBP),

– opinie dyskutowane i przygotowywane są kolegialnie.

W dyskusji zwrócono uwagę na problem z pozyskiwaniem informacji o kandydacie, m.in. ze względu na przepisy RODO. Rozważano pomysł zamieszczenia na portalu krótkiej informacji o zasadach wnioskowania o wydanie opinii: udostępnienie wyczerpujących informacji o kandydacie, podanie rozsądnego terminu udzielenia odpowiedzi.

Kolejny zgłoszony problem dotyczył przepływu informacji – jak przekazywać do struktur informacje o decyzjach podjętych przez ZG. Dominik Piotrowski zaproponował stworzenia Intranetu. Powołano zespół roboczy w składzie Jerzy Woźniakiewicz, Dominik Piotrowski, Dagmara Dąbrowska, Aldona Zawałkiewicz.

2. Ustalenie procedur przyznawania patronatów przez ZG SBP

W związku z dużą liczbą wniosków wpływających do Biura ZG SBP w sprawie przyznania patronatu przez SBP, Zarząd Główny postanowił, że wnioski dotyczące imprez lokalnych o mniejszym zasięgu będą przekazywane do zarządów okręgów, które zadecydują o przyznaniu patronatu. Pozostałe wnioski będą rozpatrywane przez Prezydium ZG SBP.

3. Dyskusja nad wnioskiem Sekcji Bibliotek Muzeów, Galerii i Instytucji Kultury dot. powołania interdyscyplinarnego zespołu eksperckiego

Przewodnicząca Sekcji Katarzyna Zak-Caplot złożyła wniosek do Zarządu Głównego SBP o powołanie interdyscyplinarnego zespołu eksperckiego, którego zadaniem byłoby wypracowanie stanowiska w sprawie dostosowania obowiązujących przepisów bibliotecznych do specyfiki bibliotek muzealnych. Biblioteki funkcjonujące przy muzeach, galeriach i innych instytucjach kultury wnoszą istotny wkład w ochronę i upowszechnianie dziedzictwa kulturowego. Obecnie jednak brakuje adekwatnych regulacji prawnych, które umożliwiłyby pełne uwzględnienie ich statusu, zadań i potrzeb. Podczas dyskusji ustalono, że nabór do zespołu mógłby zostać ogłoszony na portalu sbp.pl, Zarząd udostępni platformę Clickmeeting na spotkania online. Przewodniczący SBP zaproponował zaproszenie przedstawiciela Sekcji do udziału w kolejnym posiedzeniu online ZG, podczas którego omówiona zostanie kwestia powołania zespołu i tryb jego pracy.

4. Plany na 2026 rok

Główne kierunki prac Zarządu Głównego SBP:

- rozpoczęcie prac nad projektem ustawy o bibliotekach,
- opracowanie dla dyrektorów bibliotek standardów/rekomendacji wymagań kwalifikacyjnych na różne stanowiska (z uwzględnieniem specyfiki innych bibliotek, np. akademickich),
- zaangażowanie członków ZG w stałe podnoszenie jakości miesięcznika „Bibliotekarz”, poszukiwanie nowych autorów.

5. Spotkanie z dyrektorem Biblioteki Narodowej, dr. Tomaszem Makowskim

Dyrektor Biblioteki Narodowej dr Tomasz Makowski przedstawił obecną sytuację bibliotek w Polsce. Zreferował również ostatnie działania Krajowej Rady Bibliotecznej.

GRANTY

1. Programy operacyjne MKiDN

- Realizacja XXI i XXII edycji programu Tydzień Bibliotek

W grudniu br. zaplanowano organizację webinarium podsumowującego tegoroczną edycję Tygodnia Bibliotek, odbywającego się w dniach 8-15 maja pod hasłem „Biblioteka. Lubię tu być”. Była to już XXII edycja programu.

W 2025 r. promowane były kampanie społeczne, edukacyjne i informacyjne prowadzone przez biblioteki zarówno dla użytkowników, jak i nieużytkowników bibliotek, wzmacniające pozytywny obraz i prestiż społecznej aktywności związanej z czytaniem książek. Dzięki temu za-

pewniona została spójność programu TB z Narodowym Programem Rozwoju Czytelnictwa na lata 2021-2025.

W spotkaniu podsumowującym udział wezmą laureaci konkursów SBP, moderatorzy, wolontariusze ze struktur terenowych Stowarzyszenia, członkowie Zarządu Głównego. W programie przewidziano prezentację statystyk charakteryzujących zasięgi i rozwój programu w różnych rodzajach bibliotek, liczby zorganizowanych wydarzeń itp. Dyskutowane będą propozycje działań w 2026 r.

Szczegółowe informacje dotyczące przebiegu XXII Tygodnia Bibliotek są dostępne na stronie <http://tydzienbibliotek.sbp.pl/>

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

- **Bezpieczna Biblioteka. Zarządzanie kryzysowe w praktyce**

Projekt „Bezpieczna Biblioteka”, realizowany przez SBP w 2025 r., został przygotowany w ramach rozwoju kadr kultury. Jego głównym celem było podniesienie kompetencji kadry kierowniczej bibliotek publicznych w zakresie zarządzania sytuacjami kryzysowymi. Szczególna uwaga została skierowana na wzmocnienie odporności psychicznej bibliotekarzy i czytelników, przeciwdziałanie mobbingowi, ochronę przed cyberprzestępczością oraz przygotowanie bibliotek do pełnienia roli instytucji wspierających społeczności lokalne w sytuacjach zagrożenia. Inspiracją do podjęcia tematu były doświadczenia bibliotek z okresu pandemii – praca z czytelnikami osamotnionymi, obciążonymi psychicznie, a także narastające trudności interpersonalne i stres w środowisku pracy.

Program projektu obejmował trzy szkolenia online prowadzone przez ekspertów:

„Mobbing i konflikty w miejscu pracy oraz w relacjach z użytkownikami” – dr Monika Baryła-Matejczuk,

„Bezpieczeństwo cyfrowe” – dr Łukasz Wojciechowski,

„Zarządzanie kryzysowe w bibliotekach” – Jerzy Woźniakiewicz.

Uczestnicy, pracując w zespołach, opracowali praktyczne projekty dotyczące tworzenia procedur reagowania na trudne sytuacje – w obszarach bezpieczeństwa psychicznego, komunikacyjnego i organizacyjnego. Były to opracowania odnoszące się m.in. do reagowania na agresję, zasad pracy w pojedynkę, regulacji organizacyjnych oraz wsparcia komunikacji i relacji w zespołach.

Realizacja projektu umożliwiła bezpośrednie przełożenie wiedzy wyniesionej ze szkoleń na gotowe do wdrożenia rozwiązania. W jej wyni-

ku nastąpiło podniesienie kompetencji kadry kierowniczej, wzmocnienie bezpieczeństwa psychicznego i etyki pracy, podniesienie poziomu bezpieczeństwa organizacyjnego i cyfrowego oraz wzmocnienie roli bibliotek jako miejsc wsparcia dla społeczności lokalnych. Wypracowane materiały zostały opublikowane na stronie projektu.

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

- Chmura Kultury

Celem projektu „Chmura Kultury”, realizowanego przez SBP w 2025 r., było przygotowanie bibliotekarzy do tworzenia i zarządzania Chmurami Kultury – wirtualnymi przestrzeniami zapewniającymi społecznościom lokalnym dostęp do zasobów kultury, dziedzictwa i edukacji regionalnej. Projekt odpowiadał na wyzwania związane z ograniczonym dostępem do kultury w małych miejscowościach, brakiem kompetencji cyfrowych oraz potrzebą wzmocnienia roli bibliotek jako centrów animacji życia kulturalnego. Chmury Kultury mają stać się narzędziem aktywizującym mieszkańców, integrującym ich wokół lokalnych tematów, historii i twórczości.

Część szkoleniowa projektu obejmowała webinarium informacyjna-integracyjne oraz cztery szkolenia:

„Lokalne archiwa cyfrowe” – dr Aneta Januszko-Szakiel,

„Promocja dziedzictwa kulturowego poprzez wystawy cyfrowe” – dr Dominik Piotrowski,

„Otwórz się na chmurę” – Beata Malentowicz,

„Od potrzeby do realizacji” – Beata Gamrowska.

Po części szkoleniowej odbyło się webinarium instruktażowe, dotyczące zasad pracy nad wdrożeniami. W części wdrożeniowej (lipiec – październik) uczestnicy przygotowali projekty działań online o charakterze kulturotwórczym, przeznaczone do publikacji w bibliotekach w ramach Chmur Kultury. Wykorzystali darmowe narzędzia cyfrowe, umożliwiające tworzenie interaktywnych materiałów, takich jak wirtualne wystawy, quizy, gry edukacyjne czy archiwa osobiste. W podsumowaniu realizacji projektu wskazano jego najważniejsze efekty:

- podniesienie kompetencji bibliotekarzy w zakresie tworzenia treści cyfrowych,

- wzmocnienie umiejętności pracy z narzędziami cyfrowymi wspierającymi kulturę i edukację regionalną,

- zwiększenie możliwości bibliotek w zakresie animowania życia kulturalnego w społecznościach lokalnych,

- przygotowanie bibliotek do udostępniania zasobów w formie wirtualnej,

– wzmocnienie pozycji bibliotek jako nowoczesnych instytucji otwartych na potrzeby mieszkańców.

Wypracowane materiały i opisy projektów zostały udostępnione na stronie projektu „Chmura Kultury”.

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

- Wydawanie czasopisma naukowego „Przegląd Biblioteczny” w latach 2023-2025 i poprawa jego dostępności

Dofinansowanie obejmuje wydawanie czasopisma „Przegląd Biblioteczny” w wersji drukowanej i elektronicznej. Wersja elektroniczna publikowana jest w formacie PDF, który umożliwia przeglądanie zawartości czasopisma na smartfonach, iPhone’ach i e-czytnikach. Artykuły zamieszczane są po upływie sześciu miesięcy w otwartym dostępie, na stronie czasopisma (<http://ojs.sbp.pl/index.php/pb>), dostosowanej do wymogów WCAG. Strona oferuje także dostęp do pełnych tekstów roczników archiwalnych. Dzięki dofinansowaniu możliwe jest zwiększenie liczby artykułów publikowanych w języku angielskim, w tym prezentujących wyniki polskich badań z zakresu bibliologii i dziedzin pokrewnych.

Dofinansowano ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

- Wydawanie czasopisma „Poradnik Bibliotekarza”, w wersji papierowej i elektronicznej, w latach 2024-2026

Zadanie dotyczy wydawania ogólnopolskiego czasopisma branżowego „Poradnik Bibliotekarza” (12 numerów w roku), adresowanego przede wszystkim do bibliotekarzy z bibliotek publicznych, szkolnych, pedagogicznych oraz instruktorów z domów kultury. Miesięcznik, wydawany przez SBP od 1949 r. prezentuje różnorodne treści z zakresu szeroko pojętego bibliotekarstwa, jako elementu kształtowania kultury współczesnej, praktyczne aspekty zawodu bibliotekarza i jego wpływ na edukację społeczną. Od kilku lat specjalizuje się w upowszechnianiu literatury dla dzieci i młodzieży (stały dział Świat Książki Dziecięcej) oraz nowoczesnych form aktywizacji czytelników i podnoszeniu kompetencji bibliotekarzy w tym zakresie.

Dofinansowano ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

SZKOLENIA I KONFERENCJE

Szkolenia online

Szkolenia zrealizowane w IV kwartale 2025 r.

Darmowe:

- Polacy w bibliotekach świata – wykład zorganizowany przez Sekcję Bibliotek Naukowych
- Badanie wpływu społecznego i ekonomicznego bibliotek publicznych – krok po kroku – szkolenie online w ramach projektu Analiza Funkcjonowania Bibliotek
- Excel od podstaw dla każdego – kurs e-learningowy

Płatne:

- Jak sprawić, aby o nas mówili – promocja w bibliotece
- Dostępne treści na stronach internetowych i w mediach społecznościowych
- Biblioteka w obliczu współczesnych zagrożeń
- Repozytoria cyfrowe w instytucjach nauki
- Kreatywność w codziennej pracy. Zobacz, jak robili to Picasso, Beatlesi i inni artyści. Jak wydobyć kreatywność z siebie?
- Myśl jak projektant
- Żywioty w bibliotece – woda
- Prowadzenie mediów społecznościowych zgodnie z aktualnymi wymogami prawnymi
- Bliżej książek, bliżej siebie
- Twórz cyfrowe historie
- Mała biblioteka – duży efekt. Jak działać nowocześnie i z klasą, nie mając wielkiego budżetu?
- Digitalizacja dokumentacji w świetle jej archiwizacji i aktualnego stanu prawnego
- Digitalizacja materiałów archiwalnych
- Mobbing w bibliotece
- Biblioteka jako organizacja. „Turkusowy” styl kształtowania kultury organizacyjnej
- Literatura w procesie umacniania zdrowia i odporności psychicznej dzieci i młodzieży
- Doręczenia elektroniczne w bibliotece
- Podstawy stosowania przepisów prawa w bibliotece
- Archiwizacja w instytucjach kultury
- AI w bibliotece? Tak, i to za darmo!
- Warsztaty z kontroli zarządczej
- Książka narzędziem wsparcia
- Instrukcja kancelaryjna (IK) i jednolity rzeczowy wykaz akt (JRWA) w bibliotece

- Weryfikacja informacji w dobie sztucznej inteligencji
- Standardy ochrony małoletnich w bibliotece
- KSeF w bibliotece, czyli jak obsługiwać e-faktury po 1 lutego 2026 roku

Kursy online

- Deskryptory Biblioteki Narodowej
- MARC 21 I DBN-y w pigułce

Webinaria

- Biblioteczne inspiracje na koniec roku

Konferencje

- 16. Ogólnopolska Konferencja Bibliotekarzy Muzycznych „Muzyka-
lia w zmieniającym się otoczeniu bibliotecznym – integracja, współ-
praca, harmonia” – Kraków, 17-19 listopada 2025 r.
- 15. edycja konferencji Automatyzacja Bibliotek „Między wiedzą a al-
gorytmem” – Kraków, 11-12 grudnia 2025 r.

WYDAWNICTWO NAUKOWE I EDUKACYJNE SBP

Prenumerata czasopism SBP na 2026 rok

Tytuł	wersja papierowa	e-czasopismo
„Bibliotekarz” miesięcznik	312 zł	240 zł
„Poradnik Bibliotekarza” miesięcznik	336 zł	264 zł
„Przegląd Biblioteczny” kwartalnik	196 zł	180 zł
„ZIN” półrocznik	118 zł	110 zł

Zamówienia na czasopisma można składać w ciągu całego roku za pośrednictwem:

- sklepu internetowego Wydawnictwa SBP
- e-mailem na adres: sprzedaz@sbp.pl
- listownie na adres: Dział sprzedaży SBP, Al. Niepodległości 213, 02-086 Warszawa

Korzyści:

Rabaty przy zamówieniu większej liczby egzemplarzy tego samego tytułu:

20% – 2-9 egzemplarzy tego samego tytułu

30% – 10 i więcej egzemplarzy tego samego tytułu

Przy prenumeracie „Poradnika Bibliotekarza” i „Bibliotekarza” w sklepie SBP i zapłacie z góry do stycznia 2026, numer 12 czasopisma za 1 zł.
Prenumerata zamówiona bezpośrednio w sklepie bez kosztów wysyłki.

Nowości wydawnicze:

- *Od kosmicznych podróży do cyfrowych światów. Analiza kodów kulturowych w kontekście atrakcyjności komiksów „Tytus, Romek i A'Tomek” dla współczesnej młodzieży oraz w przestrzeni kreatywnej biblioteki* (Marlena Gęborska)

„Przeprowadzona analiza kodów kulturowych [...], sondaż dotyczący komiksów potwierdzają, że komiksy mogą być interesujące dla współczesnej młodzieży. Żeby to ułatwić, do publikacji dołączono scenariusze z propozycjami zajęć popularyzujących twórczość Chmielewskiego, które mogą być przeprowadzone w instytucjach kultury, zwłaszcza w bibliotekach publicznych lub szkolnych. Scenariusze zajęć dotyczą: Stop Hejtowi! Edukacja w duchu szacunku; Kibicowanie z klasą – etyka i emocje na stadionie; Świat Komiksu: kreatywne opowieści i ich znaczenie; Kosmiczne przygody – odkrywanie tajemnic Wszechświata; Sztuczna Inteligencja – technologia przyszłości i jej wpływ; Strażnicy natury – ochrona środowiska w praktyce; Patriotyzm w XXI wieku – wartości, historia i tożsamość; Bezpieczny świat – budowanie poczucia bezpieczeństwa; Sport jako pasja – zdrowie, rywalizacja, fair play; Cyberswiat – jak unikać zagrożeń w przestrzeni cyfrowej. Zaproponowane zajęcia dotyczą aktualnych problemów współczesnego świata, więc jak najbardziej mogą zainspirować do aktywności. Książka łączy teorię z praktyką, może być inspiracją do promocji twórczości H.J. Chmielewskiego. W ostatnich latach polski rynek komiksowy znacznie się rozwija, a bogactwo tytułów i gatunków przyciąga szerokie grono czytelników. Komiksy cieszą się coraz większym zainteresowaniem, warto więc zwrócić uwagę również na te, które były wydane wcześniej, a przygody Tytusa, Romka i A'Tomka mogą znaleźć zwolenników, nie tylko wśród współczesnych 50- 60-latków. Publikacja jest starannie przygotowana [...] na pewno zainteresuje bibliotekarzy pracujących z dziećmi i młodzieżą, ale również tych, którzy chcą promować komiksy, jako ciekawy wytwór kultury” (z recenzji dr Doroty Grabowskiej, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW).

- *Eugeniusz Kolanko „Bard”. Poeta i konspirator* (Jerzy Jarowiecki)

„Poezja wojny i okupacji – inaczej Pokolenia Kolumbów. Badacze koncentrowali się najczęściej na warszawskim środowisku literackim skupionym wokół dwumiesięcznika „Sztuka i Naród” (Bronisław Onufry Kopyczyński, Waław Bojarski, Andrzej Trzebiński, Zdzisław Leon Stroński, Tadeusz Gajcy). Krytycy i naukowcy, choćby Lesław M. Bartelski (*Genologia ocalonych*), Tadeusz Drewnowski (*Ucieczka z kamiennego świata*), Jerzy

Tomaszkiewicz (*Portrety twórców „Sztuki i Narodu”*) wnikliwie opisywali ich twórczość poetycką i biografie. Opracowanie Jerzego Jarowieckiego przełamuje ten geograficzny schemat. Pokazuje – dokonując precyzyjnej, naukowej kwerendy – barda ziemi krakowskiej czasów apokalipsy, Eugeniusza Kolanko. Uzupełnia też wieloletnią refleksję badacza nad krakowską prasą konspiracyjną.” (dr Andrzej Buck)

W planie:

- *Transgresja formy książki. Przykłady z oferty wydawniczej dla dzieci* (Monika Janusz-Lorkowska)
- *Historia kultury książki* (red. Dorota Pietrzekiewicz)
- *Czytelniczki. Czytelnictwo kobiet w Polsce w perspektywie klas społecznych* (Magdalena Paul)
- *Dzieci w bibliotece, biblioteki dla dzieci* (Grażyna Lewandowicz-Nosal, Dorota Grabowska)

Oprac.: Małgorzata Dargiel-Kowalska, Marta Lach,
Aldona Zawalkiewicz

Tekst wpłynął do Redakcji 19 listopada 2025 r.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

„Przegląd Biblioteczny” drukuje materiały oryginalne i tylko takie, których autor nie zamierza opublikować w innych czasopismach lub pracach zbiorowych.

Teksty artykułów są recenzowane zgodnie z zasadami *double-blind peer review*. Każdy artykuł recenzowany jest przez dwóch recenzentów dobieranych spośród specjalistów problematyki w nim poruszanej na podstawie jednolitego formularza. Podstawowymi kryteriami oceny artykułu są: zgodność tematu z profilem czasopisma, wartość merytoryczna tekstu, jego organizacja logiczna i forma językowa. O przyjęciu tekstu do publikacji autorzy informowani są w ciągu 6-10 tygodni od otrzymania go przez Redakcję.

Redakcja „Przeglądu Bibliotecznego” uprzejmie prosi autorów o przestrzeganie przedstawionych poniżej zasad przygotowania i przesyłania materiałów do publikacji.

1. ZASADY OGÓLNE

Teksty powinny być napisane w programie WORD w formacie RTF. Artykuł nie powinien przekraczać 36 000 znaków (ze spacjami), a recenzja, sprawozdanie itp. – 14 000 znaków (ze spacjami). Teksty należy nadsyłać w formie elektronicznej na adres e-mail redakcji: przeglad.biblioteczny@uw.edu.pl

Do każdego artykułu należy dołączyć streszczenie autorskie w języku polskim o objętości ok. 100 wyrazów (ok. 1000 znaków) oraz zestaw 5-8 słów kluczowych. Streszczenie powinno zawierać następujące informacje: teza/cel artykułu, metody badań, najważniejsze wyniki, wnioski.

Wydawnictwo SBP i Redakcja „Przeglądu Bibliotecznego” podpisała porozumienie z redakcją „The Central European Journal of Social Sciences and Humanities” (CEJSH) w sprawie elektronicznej publikacji streszczeń prac naukowych ukazujących się w „Przeglądzie Bibliotecznym”. Przedsięwzięcie to nie ma charakteru komercyjnego, a służyć ma popularyzacji polskiego dorobku naukowego. Jeśli Autor nadsyła do „PB” artykułu nie wyraża zgody na publikację jego abstraktu w CEJSH, prosimy o wyraźne określenie na piśmie swego stanowiska.

Autorzy artykułów proszeni są o przygotowanie odrębnej strony tytułowej, zawierającej tytuł artykułu, nazwisko autora oraz adres e-mail. Zgodnie z zasadami przeciwdziałania zjawiskom *ghostwritingu* i *guest authorship* Redakcja prosi również, aby na tej stronie ujawnione zostały nazwiska i afiliacje wszystkich osób, które przyczyniły się do powstania artykułu, ich rola i udział w przygotowaniu publikacji (kto jest autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych w pracy zgłoszonej do druku; procentowy udział w przeprowadzonych badaniach i opracowaniu artykułu). Redakcja zobligowana jest do poinformowania, iż *ghostwriting* i *guest authorship* są przejawem nierzetelności naukowej, a wszelkie wykryte przypadki muszą być przez Redakcję demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.). Redak-

cja prosi także o podanie informacji o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów (*financial disclosure*).

Na pierwszej stronie artykułu powinien być umieszczony jedynie tytuł oraz oświadczenie Autora/Autorów, że tekst przedstawiany redakcji „Przeglądu Bibliotecznego” nie był dotychczas opublikowany ani zgłoszony do publikacji w żadnym innym czasopiśmie. Jeśli tekst był prezentowany na konferencji, należy podać jej szczegółowe dane wraz z ewentualnymi informacjami o publikacji materiałów konferencyjnych. Jeśli artykuł jest częścią przygotowywanej do druku książki, należy podać jej dane oraz planowany termin publikacji. Zapewnienie anonimowości tekstów przekazywanych do recenzji wymaga, aby w tekście artykułu w żadnym miejscu nie była umieszczona informacja umożliwiająca identyfikację autora.

2. ZASADY SZCZEGÓŁOWE OPRACOWANIA ARTYKUŁU

Tekst artykułu powinien być podzielony na nienumerowane podrozdziały zaopatrzone w tytuły. W pierwszej części zaleca się umieścić informacje wprowadzające w problematykę prezentowaną w artykule. W części ostatniej – wnioski końcowe i podsumowanie przedstawionych rozważań.

Tytuły czasopism, wystaw, konferencji, programów itp. powinny być zapisane w cudzysłowie; tytuły publikacji (książek, artykułów itp.) należy wyróżnić kursywą.

Fragmety cytowane powinny być zapisane w cudzysłowie, czcionką prostą.

Materiały ilustracyjne (tabele, wykresy itp.) powinny być przygotowane w odcieniach szarości lub kolorystyce czarno-białej, z zaznaczeniem ich miejsca w tekście; wszystkie ilustracje powinny mieć własną numerację oraz tytuły.

Przypisy terminologiczne lub dygresyjne powinny być umieszczone na dole strony i ponumerowane liczbami arabskimi; zaleca się ograniczenie liczby przypisów do niezbędnego minimum.

Przypisy bibliograficzne zastępuje się odesłaniem do bibliografii załącznikowej, którą należy opracować zgodnie z zasadami *The Publication Manual of the American Psychological Association, Seventh Edition*. W razie wątpliwości i w przypadkach nieujętych w tych wskazówkach należy odwołać się do oryginalnego tekstu zasad APA, 7th Edition.

W artykułach napisanych w języku polskim stosuje się skróty polskie (“w”, “s.”, “Red.”, “i in.” itd.), natomiast w przypadku prac przygotowanych w języku angielskim – angielskie (“in”, “p.”, “pp.”, “Ed.” lub “Eds.”, “et al.” itd.).

Odesłanie w tekście umieszcza się w nawiasie okrągłym wg poniższych zasad.

Ogólne powołania na literaturę w tekście należy podawać w formie:

– odesłanie do jednego dzieła: (Dembowska, 1991), (Taradejna & Taradejna, 2003) lub (Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Książnica Miejska im. M. Kopernika, 1976);

– odesłanie do kilku dzieł: (Abramowicz, 2001; Kowalski, 1990, 1995) lub (Berners-Lee et al., 2001; Jankowska & Majewski, 2004; Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Książnica Miejska im. M. Kopernika, 1976).

Odwołania do określonych stron cytowanych tekstów należy podawać w formie: (Augustyniak, 2004, s. 15), (Taradejna & Taradejna, 2003, s. 231-233) albo (Stoltz et al., 2018, p. 17).

Opisy bibliograficzne wykorzystanych źródeł należy umieścić na końcu tekstu w bibliografii załącznikowej w układzie alfabetycznym autorów. Prace zbiorowe należy umieszczać pod nazwiskiem redaktora. Jeśli brak w źródle nazwy autora lub redaktora pracy zbiorowej, na pierwszym miejscu umieszcza się tytuł. Opisy prac tego samego autora powinny być uporządkowane według chronologii wstępującej, a w każdym z nich należy powtórzyć nazwisko i inicjał imienia (imion) autora. Prace tego samego autora opublikowane w tym samym roku należy oznaczać wg zasady: Dembowska, Maria (1976a), Dembowska, Maria (1976b), itd.

W opisach należy podać inicjały imion. W przypadku stron WWW bez podanej nazwy autora jako hasła opisu należy użyć nazwy instytucji, do której należy witryna WWW. Należy uwzględnić nazwy wszystkich wydawców, rozdzielone średnikiem, w kolejności, w jakiej zostali wymienieni w książce.

Numer DOI, poprzedzony nazwą protokołu (<http://>), ew. adres URL należy podać na końcu opisu. Po numerze DOI lub URL opis nie kończy się kropką. Nie należy podawać nazw naukowych baz danych (EBSCO, Proquest itd), z których pochodzą artykuły.

W przypadku stron WWW należy podać możliwie jak najdokładniejszą datę. Jeśli opisywane źródło nie zostało zarchiwizowane lub zawiera często zmieniającą się treść, należy podać datę dostępu do źródła.

Przykłady redagowania opisów bibliograficznych przedstawiono poniżej.

KSIĄŻKA

Dembowska, M. (1991). *Nauka o informacji naukowej (informatologia): Organizacja i problematyka badań w Polsce*. IINTE.

Taradejna, R., & Taradejna, M. (2003). *Dostęp do informacji publicznej a prawna ochrona informacji dotyczących działalności gospodarczej, społecznej i zawodowej oraz życia prywatnego*. Wydaw. Adam Marszałek.

Zeng, M.L., & Qin, J. (2022). *Metadata* (3rd ed.). ALA; Neal-Schuman.

Stoltz, D., Griffith, G., Kelly, J., Smith, M., & Wheeler, L. (2018). *Transform and thrive: Ideas to invigorate your library and your community*. ALA Editions.

PRACA ZBIOROWA

Zybert, E. B. (Red.). (2002). *Książka i biblioteka w środowisku edukacyjnym*. Wydaw. SBP.

Czapnik, G., Gruszka, Z., & Ladorucki, J. (Red.). (2014). *Jan Muszkowski: Ludzie, epoka, książki: Tradycje i kontynuacje*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego; Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.

Chen, C., & Larsen, R. (Eds.). (2014). *Library and information sciences*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-54812-3>

GUIDELINES FOR AUTHORS

The editors of „Library Review“ accept only manuscripts that have not been published before and are not planned to be published in other journals or collective works.

Papers are reviewed through a double-blind peer review process. Each paper is reviewed with a standard review form filled in by two referees selected from professionals with expertise in appropriate domain. The reviewers use the following evaluation criteria: compatibility of the subject discussed with the journal profile, scientific merit, appropriate text arrangement and correct language use.

The editors of „Library Review“ kindly requests Authors to follow the journal guidelines while preparing and sending papers for publication.

1. GENERAL GUIDELINES

Papers should be submitted as RTF (Rich Text Format) files with maximum of 36,000 characters including spaces per paper and 14,000 characters including spaces per review, report, etc. Papers saved as RTF files should be sent by e-mail to: przeglad.biblioteczny@uw.edu.pl.

Each paper should be accompanied by keywords and an abstract maximum 100 words/1000 characters long prepared by the author. The abstract should present a thesis/objective of the paper, research methods applied, most important results and conclusions.

Wydawnictwo SBP (Polish Librarians Association Publishing House) and the editors of „Library Review“ have signed an agreement with the editors of „The Central European Journal of Social Sciences and Humanities“ (CEJSH) concerning electronic publishing of abstracts of papers published in „Library Review“. This agreement is non-commercial and focused on the promotion of Polish scientific achievements. The Authors of papers sent to „Library Review“ who do not give their consent to the publication of their abstracts in CEJSH are kindly asked to express their view in written form.

Authors are expected to prepare a separate title page including the title of the paper, the Author's name, mailing and e-mail address. Furthermore, in compliance with the policy against ghostwriting and guest authorship Authors are requested to reveal names and affiliations of all persons who contributed to the paper and the extent of their contribution (the author of the concept, assumptions, methods, etc. used in the submitted manuscript; the percentage of the author's contribution to the research and the paper preparation). Ghostwriting and guest authorship are the mark of scientific dishonesty and all their occurrences have to be brought to public attention by the editors even if appropriate institutions need to be informed (institutions employing authors, scientific associations, associations of scientific editors, etc.) Authors are also requested to describe sources of founding that have supported the work and the financial involvement of research institutes, associations and other entities (financial disclosure).

First page of the submitted paper should include only the title and Authors' statement that the text presented to "Library Review" has neither been published nor considered for publication in any other journal. If the paper was presented at a scientific meeting, Authors should provide detailed information about the event and the conference proceedings. If the paper is planned as a part of a book, Authors should provide its metadata and planned publishing date. In order to ensure the anonymity of the review process, Authors are asked not to place any information in the text that could be used to identify the author.

2. DETAILED GUIDELINES FOR PAPER PREPARATION

The text should be organized into unnumbered subtitled sections. It should start with an introductory overview and end with conclusions and the summary of the discussion.

Titles of journals, exhibitions, conferences, programs, etc. should be put in double quotation marks; titles of publications (books, journal papers, etc.) should be italicized.

Quoted fragments should be written in quotation marks, in simple font.

Illustrative content (tables, graphs, etc.) should be saved as greyscale or black-white pictures and their place within the text should be clearly marked; all illustrations should be numbered and entitled.

Terminological or digressive footnotes should be placed at the bottom of appropriate pages and numbered with Arabic numerals; it is recommended to limit the number of footnotes to the most indispensable ones.

Bibliographic footnotes should be replaced with references to the end-of-work bibliography prepared according to APA Style (Seventh Edition). References within the body of the paper should be placed in brackets according to the rules provided below. General references to literature within the body of the paper should be formed as follows:

- the reference to one work: (Dembowska, 1991) or (*Library...*, 1976);
- the reference to several works: (Abramowicz, 2001; Kowalski, 1990; 1995) or (Berners-Lee et al., 2001; Jankowska & Majewski, 2004; *Library...*, 1976).

The references to the specified pages of publications cited in the text should be written as follows: (Augustyniak, 2004, p. 15), (Taradejna & Taradejna, 2003, pp. 231-233) or (Stoltz et al., 2018, p. 17).

Bibliographic descriptions of the sources cited in the paper should be placed in the end of the text as a bibliography ordered alphabetically by authors. Collective works should be ordered by the name of the editor. If the work lacks the name of the author or the editor, it should be ordered by title. The descriptions of foreign publications should include page numbering, numbers and abbreviations in the language of the text (e.g. "W" in Polish "In" in English, "s." in Polish "p." in English). The descriptions of several works by the same author should be ordered by the year of publication, ascending, and each of these descriptions should include the last and first name of the author. Several works of the same author published in the same year should be additionally marked with letters added to the year of publication, e.g. Dembowska, Maria (1976a)..., Dembowska, Maria (1976b)..., etc.

The descriptions should include the initials of the first names. For web pages without an author's name, use the name of the institution to which the web site belongs as the main entry of description. Include all publishers, separated by a semicolon, in the order in which they are listed in the book.

The DOI number, preceded by the protocol name (<http://>), or the URL address, should be given at the end of the description. The description does not end with a full stop after the DOI or URL. Do not include the names of the scientific databases (EBSCO, Proquest, etc.) from which the articles come.

In the case of websites, the date should be given as precisely as possible. If the described source has not been archived or contains frequently changing content, the date of access to the source should be provided.

See below the examples of correct bibliographic descriptions.

BOOKS

Dembowska, M. (1991). *Nauka o informacji naukowej: organizacja i problematyka badań w Polsce*. IINTE.

Zeng, M.L., & Qin, J. (2022). *Metadata* (3rd ed.). ALA; Neal-Schuman.

Stoltz, D., Griffith, G., Kelly, J., Smith, M., & Wheeler, L. (2018). *Transform and thrive: Ideas to invigorate your library and your community*. ALA Editions.

COLLECTIVE WORKS

Zybert, E. B. (Ed.). (2002). *Książka i biblioteka w środowisku edukacyjnym*. Wydaw. SBP.

Czapnik, G., Gruszka, Z., & Ladorucki, J. (Eds.). (2014). *Jan Muszkowski: Ludzie, epoka, książki: Tradycje i kontynuacje*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego; Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.

Chen, C., & Larsen, R. (Eds.). (2014). *Library and information sciences*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-54812-3>

Golub, K., & Liu, Y.-H. (Eds.). (2021). *Information and knowledge organisation in digital humanities: Global perspectives*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003131816>

JOURNAL PAPERS

Augustyniak, A. (2004). Międzynarodowa Federacja Informacji i Dokumentacji. *Przegląd Biblioteczny*, 72(1/2), 3–21.

Buitrago-Ciro, J. (2022). How are academic libraries in Spanish-speaking Latin America responding to new models of scholarly communication and predatory publishing? *Journal of Librarianship and Information Science*, 54(3), 373–388. <https://doi.org/10.1177/09610006211016533>

Frederickson, B.L. (2000). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. *Prevention & Treatment*, 3(1), Article 1. <https://doi.org/10.1037/1522-3736.3.1.31a>

Lamers, W. S., Boyack, K., Larivière, V., Sugimoto, C. R., van Eck, N. J., Waltman, L., & Murray, D. (2021). Investigating disagreement in the scientific literature. *ELife*, 10, Article e72737. <https://doi.org/10.7554/eLife.72737>

PAPERS IN COLLECTIVE WORKS

Gawrysiak, P. (2000). W stronę inteligentnych systemów wyszukiwawczych. In Cz. Daniłowicz (Ed.), *Multimedialne i sieciowe systemy informacyjne: materiały konferencyjne* (pp. 59–69). Oficyna Politechniki Wrocławskiej.

Sadowska, J. (2021). Misja współczesnej biblioteki. In M. Wojciechowska (Eds.), *Zarządzanie biblioteką* (Ed. 2, pp. 19–31). Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.

Hartley, J. T., Harker, J. O. & Walsh, D. A. (1980). Contemporary issues and new directions in adult development of learning and memory. In L. W. Poon (Ed.), *Aging in the 1980's: Psychological issues* (pp. 239–252). American Psychological Association.

Zittrain, J. & Palfrey, J. (2008). Internet filtering: the politics and mechanisms of control. In R. Deibert, J. Palfrey, R. Rohozinski & J. Zittrain (Eds), *Access denied: the practice and policy of global Internet filtering* (pp. 29–56). The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/7617.003.0005>

PRESS ARTICLES (DAILY NEWSPAPERS, WEEKLIES, PROFESSIONAL PRESS)

Berners-Lee, T., Hendler, J. & Lassila, O. (2001, May 1). The semantic web. *Scientific American*, 284(5), 34–43. <https://www.scientificamerican.com/article/the-semantic-web/>

Głapa, J. (2002). Informacja gospodarcza w Książnicy Pomorskiej. *EBIB Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy*, 40(11). <http://www.ebib.pl/2002/40/glapa.php>

Szymielewicz, K. (2020, 3-8 czerwca). Wtyczka z krainy krzemowców. *Polityka*, (23), 56–57.

Burda, E. (2022, 15 marca). Biblioteka otworzyła się na uchodźców. *Dziennik Wschodni*, 9.

Grant, N. (2022, September 28). Google to make search and maps more 'immersive'. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2022/09/28/technology/google-maps-immersive-search-on.html?searchResultPosition=1>

Grant, N. (2022, September 29). Google says it will make its searches more visual. *The New York Times*, B5.

DOCUMENT FROM THE WEBSITE OF AN INSTITUTION, ORGANIZATION OR INDIVIDUAL

Chou, L., McClintock, R., Moretti, F., & Nix, D. H. (1993). *Technology and education: New wine in new bottles: Choosing pasts and imagining educational futures*.

Columbia University, Institute for Learning Technologies. <https://web.archive.org/web/20020209053108/http://www.ilt.columbia.edu/publications/papers/new-wine1.html>

Ministerstwo Edukacji i Nauki (2019, 3 grudnia). *Polscy uczniowie wśród najlepszych na świecie – wyniki badania PISA 2018*. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/pisa2018-wyniki>

Smith, B. (n.d). *Ontology and information systems*. Retrieved October 6, 2022, from <http://ontology.buffalo.edu/ontology.doc>

National Library of Medicine (2021, March 10). *Unified Medical Language System (UMLS)*. <https://www.nlm.nih.gov/research/umls/index.html>

Drózd, R. (2022, 11 lipca). Calibre 6.0 i nowa funkcja: wyszukiwanie pełnotekstowe wszystkich e-booków! *Świat Czytników*. <https://swiatczytnikow.pl/calibre-6-0-wyszukiwanie-pelnostekstowe-wszystkich-e-bookow/?pod>

When the paper is accepted for publication, the Authors are asked to send in their high resolution photographs (by e-mail, as JPG or TIF files) and short biographical notes of maximum 70 words which should include the Authors' scientific/professional titles, ORCID id, current employers and positions occupied, scientific/professional specializations and most important publications (max. 3).

The editors do not accept texts which do not follow the guidelines listed above and stipulate the right to reduce texts and introduce changes accepted by the authors. The editors do not return materials sent to "Library Review".

